

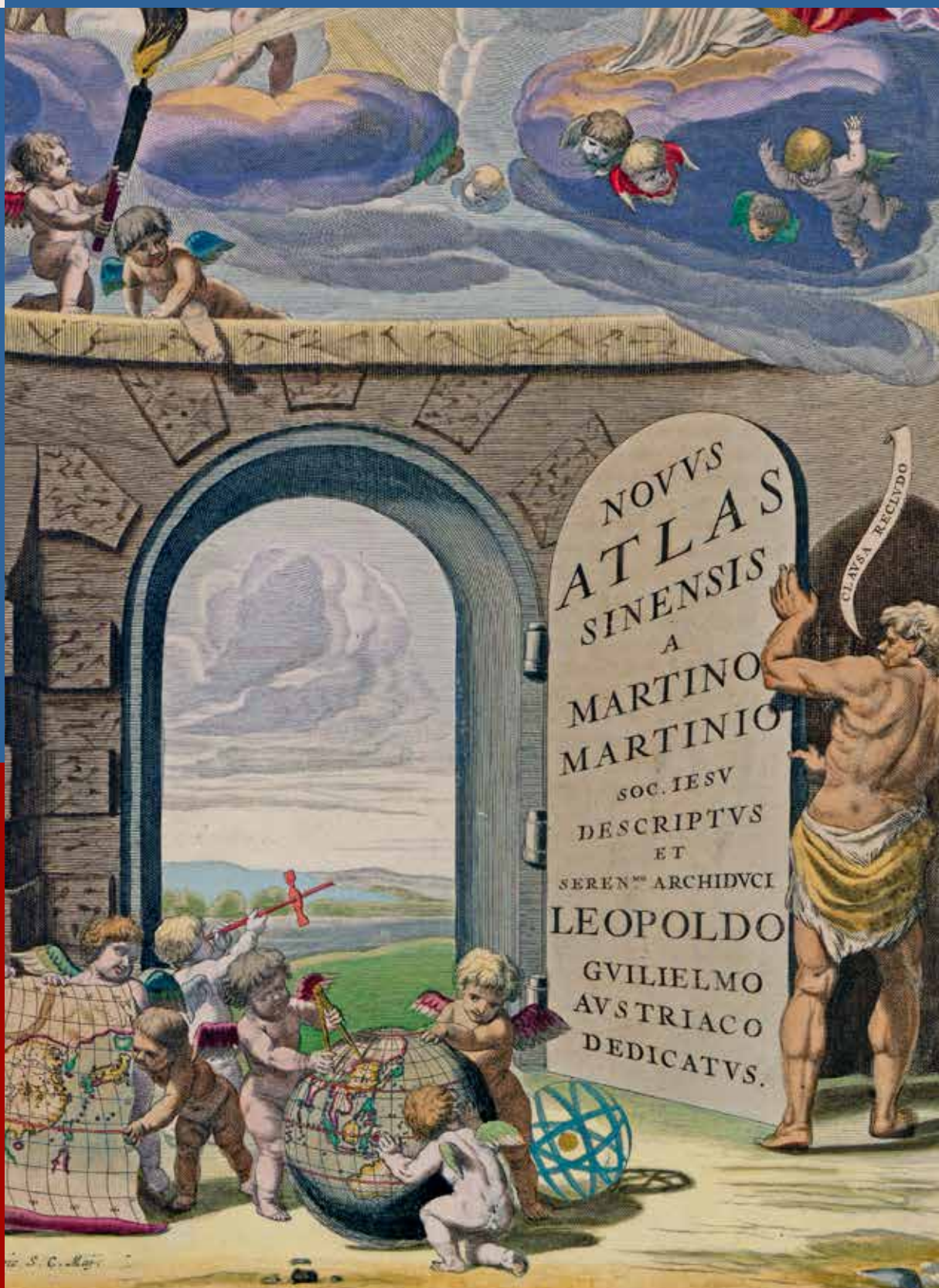
Caert Thresoor

De *Novus Atlas Sinensis* van Martini en Blaeu

Een vergeten kaartenmaker: Carl Friedrich Reimer

(On)zichtbare structuren in het buitenplaats- en land-goederenlandschap

2019-4 **38**

Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Kartografie

Inhoud

- 3 Mario Cams
De *Novus Atlas Sinensis* van Martini en Blaeu en zijn Chinese bronnen
- 18 Jeroen Bos
Een vergeten kaartenmaker: Carl Friedrich Reimer
- 25 Willemieke Ottens, Els van der Laan & Jelmer Bokma
**Speuren naar (on)zichtbare structuren in het buitenplaats- en landgoederenlandschap
Groene parels op basis van oude en nieuwe kaarten**
- 32 Kaartencollecties in Nederland
- 35 Besprekingen
- 38 Varia Cartographica
- 42 Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

CAERT-THRESOOR

Een uitgave van de Barent Langenes Stichting

Redactie

Gijs Boink, dr Kees van Grootheest, Ron Guleij, Capt. Hans Kok, dr Ferjan Ormeling, drs Ester Smit, drs Reinder Storm, drs Martijn Storms, Erik Walsmit. Correctie Engelse teksten Francis Herbert (Londen)

Internet

www.caert-thresoor.nl (volledige jaargangen met een vertraging van drie jaar; inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs)

Secretariaat

R. Storm, p/a Allard Pierson I De Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Oude Turfmarkt 129, 1012 GC Amsterdam, E-mail: redactie@caert-thresoor.nl

Barent Langenes Stichting

Secr.: E. Heere, Glenn Millerpad 12, 3543 GE Utrecht

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 30,00
België € 32,00; Europa (zonder België) € 38,00; buiten Europa € 42,00
Losse nummers € 8,00

Betaling EU-landen middels bankoverschrijving. Overige landen via Paypal

Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Administratie Caert-Thresoor, Mijerstraat 20, 2613 XM Delft, administratie@caert-thresoor.nl
ABN AMRO, IBAN: NL19ABNA0408579447

ISSN 0167-4994

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Op aanvraag bij administratie@caert-thresoor.nl

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

Afbeelding omslag:

Detail titelpagina van de afzonderlijke uitgave die Blaeu maakte van de *Novus Atlas Sinensis*. Collectie Amsterdam, Allard Pierson de Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Atlas Tytel-Print collectie Van Loon, voorl. nr. B-11b.

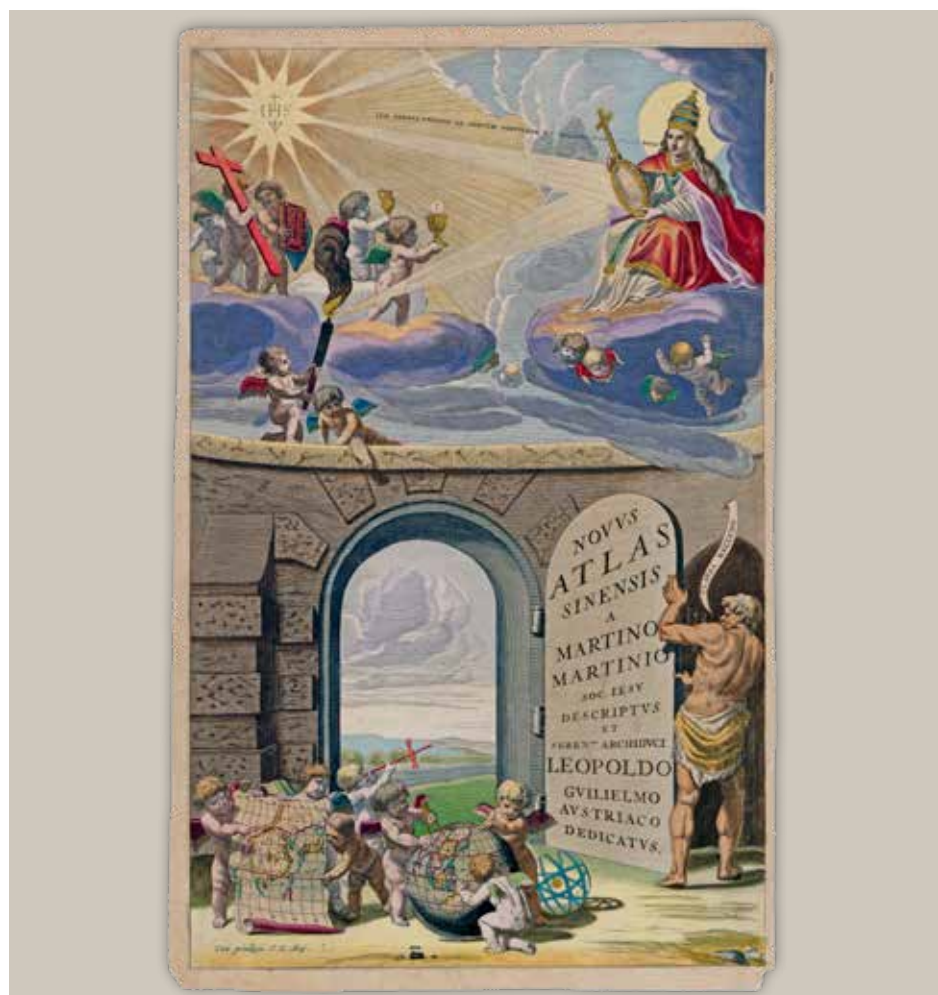
De *Novus Atlas Sinensis* van Martini en Blaeu en zijn Chinese bronnen

Al bijna een eeuw proberen historici de bronnen te identificeren die gebruikt zijn voor de *Novus Atlas Sinensis* (1655), de allereerste atlas van Oost-Azië die verscheen op de Europese boekenmarkt. De eerste Latijnse editie van deze atlas die in 1655 door Joan Blaeu in Amsterdam werd uitgegeven, bestaat uit zeventien kaarten van Oost-Azië en een 171 bladzijden lange beschrijving van China en de staten daaromheen. Een groot deel van het materiaal was samengesteld door Martino Martini (1614-1661), een Jezuïet die bijna tien jaar als missionaris in China had gewerkt voordat hij in 1650 teruggestuurd werd naar Europa. Deze studie bevestigt een eerder geponeerde stelling, namelijk dat Martini het geografische boek *Guang yu ji* (Beschrijving van het uitgestrekte territorium) gebruikte bij de samenstelling van zijn *Novus Atlas Sinensis*, en dat zijn werk ook gerelateerd is aan de in 1644 door Cao Junyi vervaardigde kaart *Tianxia jiubian fenye renyi lucheng quantu* (Complete kaart van de gebieden, steden en wegen in de Negen Streken onder het Hemels bewind).¹

Inleiding

In het jaar 1655 werd door Joan Blaeu de *Novus Atlas Sinensis* (Nieuwe Atlas van China) uitgegeven, en hij veranderde daarmee in Europa de gangbare weergave

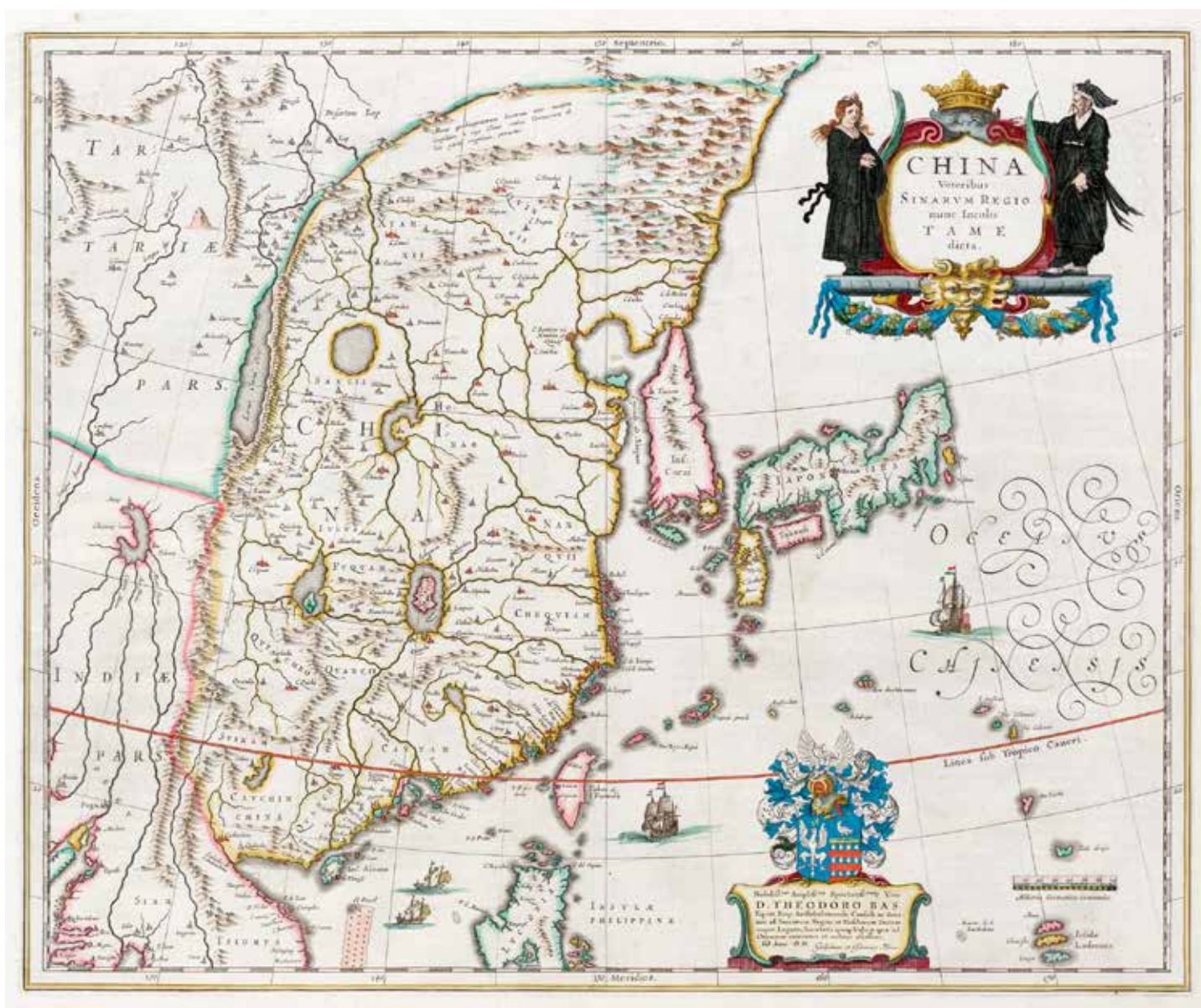
Dr M. Cams is assistant professor in de geschiedenis aan de universiteit van Macau. Hij is de auteur van *Companions in Geography: East-West collaboration in the mapping of Qing China*. (1685-1735) (Leiden/Boston: Brill, 2017). Zijn huidige onderzoek is vooral gericht op vroege Chinees-Europese contacten en uitwisselingen op kartografisch gebied.

1. Titelpagina van de afzonderlijke uitgave die Blaeu maakte van de *Novus Atlas Sinensis*. Collectie Amsterdam, Allard Pierson- de Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Atlas Tytel-Print collectie Van Loon, voorl. nr. B-11b.

van Oost-Azië (zie afbeelding 2 en 3). De auteur, Martino Martini, had het werk oorspronkelijk in het Latijn geschreven, maar naast drie Latijnse edities verscheen de atlas dat eerste jaar ook al in een Nederlandse en een Franse uitgave. In 1656 volgde een Duitse uitgave en in 1658-59 een Spaanse. In alle uitgaven komt een voorwoord voor, een overzichtskaart van Oost-Azië (zie afbeelding 3) en zowel een kaart als een gedetailleerde beschrijving van alle vijftien provincies van het China

van de Ming-dynastie, een kaart van Korea en Japan, een lijst van lengtes en breedtes, een korte verhandeling van de Leidse oriëntalist Jacob van Gool (Golius 1596-1667) evenals de volledige tekst van Martini's verhandeling *De Bello Tartarico* (Over de Tartaarse oorlog).² Het was een dusdanig commercieel succes, dat Blaeu het kaartmateriaal ook opnam in het Azië-deel van zijn *Geographia Blaviana Atlas Maior*,³ mogelijk de grootste atlas die ooit is uitgegeven (zie afbeelding 4).

2. Willem Janszoon Blaeu, *China Veteribus Sinarum Regio nunc Incolis Tame dicta* (China, vroeger het gebied van de Chinezen (Sinae), thans door de inwoners Tame [Da Ming] geheten), 1635. Privé collectie NL.

Dit artikel gaat opnieuw de Chinese bronnen na van de *Novus Atlas Sinensis* en de context waarin de productie plaatsvond. Te beginnen met Pfister (1932), Duyvendak (1936), Fuchs (1946) en Bernard (1947) hebben historici getracht het bronnenmateriaal van Martini te identificeren door zich op twee aspecten te richten.⁴ De eerste daarvan heeft met de kaarten zelf te maken: welke kaarten leverden de basis voor de *Novus Atlas Sinensis*, en welke methoden werden gebruikt om ze aan het Europese kaartbeeld aan te passen? Het tweede aspect betreft de tekst van de atlas en de cijfermatige gegevens daarin: welke bronnen werden gebruikt voor de geografische beschrijvingen van de Chinese provincies? Voordat we deze vragen beantwoorden zullen we nagaan hoe de chronologie

van Martini's levensloop de productie van de atlas mogelijk maakte en beïnvloedde. Daartoe geven we, voordat we apart inzoomen op respectievelijk de kaarten en de tekst van de *Novus Atlas Sinensis*, eerst een korte biografie van de man die vaak beschouwd wordt als de enige auteur van de *Novus Atlas Sinensis*, namelijk Martino Martini.

De missionaris

Martini werd geboren in 1614 in Trento in Zuid-Tirol, op de grens tussen de Pauselijke Staat en het Heilige Roomse

◀4. Algemene titelpagina van de *Geographia Blaviana Atlas Maior* (1662). In het deel Azië, werd ook de *Novus Atlas Sinensis* als onderdeel opgenomen. Privé collectie NL.

3. Joan Blaeu, *Imperii Sinarum Nova Descriptio* (een nieuwe beschrijving van het Chinese Rijk), uit de *Novus Atlas Sinensis* (1655). Universitaire Bibliotheek Leiden, COLLBN Atlas 21.

rijk.⁵ Hij werd in 1632 opgenomen in de Oostenrijkse sectie van de Jezuïeten, toen hij in Rome ging studeren aan het Collegio Romano, en in 1634 diende hij een aanvraag in om als missionaris naar Azië te gaan. Een eerste poging om naar Azië scheep te gaan, in 1639, mislukte; nadat het veertig dagen in Guinee had vastgezet was zijn schip gedwongen om terug te keren naar Lissabon. Een jaar later verliet hij Lissabon opnieuw, kwam half september 1640 in Goa aan en bereikte Macau in 1642. Vervolgens reisde hij door naar het economische hart van

► 5. Portret van Martino Martini door Michaelina Wautier. Olieverf op doek, 1654. Bron: Wikimedia Commons (het schilderij bevindt zich in een privécollectie).

China aan de benedenloop van de Yangzi rivier en werd hij aldaar in verschillende steden ingezet bij het missiewerk. Maar nadat de hoofdstad van de Ming-dynastie⁶ was ingenomen door de Mantsjoes van de Qing en er een onmiddellijke invasie van Zuid-China dreigde, werd hij door zijn Jezuïtische overste naar Hangzhou gestuurd.

De oorlog tussen de Ming- en de Qingtroepen in Zuid-China liet een diepe indruk na op Martini, omdat hij werd ingeschakeld door het vluchtende Minghof in het verzet tegen de Qinglegers. Het was tot de latere Mingkeizers doorgedrongen dat sommige Jezuïeten meesters waren in de toegepaste wiskunde, en konden helpen bij de productie en het gebruik van kanonnen.

6. Plattegrond van Goa uit de *Itinerario* van Jan Huygen van Linschoten. Martini vertrok uit Portugal in 1646 naar Goa en vandaar naar Macau en China. Privé collectie NL.

Tijdens de Mingperiode, in de zomer van 1645 viel Nanjing, de tweede hoofdstad van China, in handen van de Mantsjoes. Martini werd daarom bevolen om zijn woonplaats in Hangzhou te verlaten en naar de zuidelijke provincie Fujian te reizen, waar hij werd opgenomen in kringen van het Minghof om te helpen de aanvallen van de Mantsjoes bij de noordoostelijke grens van die provincie af te slaan. Op het moment dat de Mantsjoes aanvielen, liep hij echter over naar de zijde van de Qing.

Jaren later, in 1649, werd Martini naar het Qing-hof in Beijing gezonden, maar in plaats van een verblijf aan het hof werd hij naar Europa gestuurd als procurator⁷ voor de in China werkzame Jezuïeten. Maar aangezien Zuid-China nog het toneel was van de oorlogen tussen de Qing

en de Ming was het onmogelijk voor hem om via Macau een Portugees schip naar Europa te nemen, zodat hij gedwongen was zuidwaarts naar de kust van Fujian af te zakken, vanwaar hij met een Chinese jonk naar Manilla reisde. Daar vond hij passage naar Makassar, waar hij aan boord ging van een schip naar India. Medio juli 1652, nog maar een paar dagen nadat hij Makassar verlaten had, werd zijn schip door Nederlanders buitgemaakt en werd Martini meegenomen naar het hoofdkwartier van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) in Batavia (het huidige Jakarta).

De Nederlandse autoriteiten daar begrepen onmiddellijk dat ze met Martini een belangrijke informatiebron in handen hadden: in ruil voor de passage naar Amsterdam voorzag hij de Nederlanders van gegevens over de oorlog tussen de Ming

en de Qing, over de mogelijkheden voor directe handel van de VOC in Guangzhou, en een beschrijving van China met inbegrip van kaarten. Op die manier kwam Martini in de herfst van 1653 in de Republiek (der Verenigde Nederlanden) terecht.

De reis van Martini door de calvinistische republiek en de katholieke Spaanse Nederlanden is in detail bestudeerd door Noël Golvers.⁸ Al snel na zijn aankomst in Amsterdam vertrok hij naar het katholieke Antwerpen om twee manuscripten aan te bieden aan Balthasar Moretus II, eigenaar van de beroemdste drukkerij en uitgeverij in de Spaanse Nederlanden. Het eerste manuscript was *De Bello Tartarico*, de populaire verhandeling over de oorlog tussen de Ming- en de Qing-rijken, die datzelfde jaar nog in twee Latijnse edities⁹ uit zou komen.

7. Plattegrond van Batavia door Frederik de Wit uit 1681. De plattegrond geeft de situatie rond 1652 weer zodat Martini dit in Batavia moet hebben gezien. Privé collectie NL.

Het andere manuscript betrof zijn atlas van China en die werd door de uitgeverij geweigerd vanwege de kosten voor de uitgave van kaarten. Die zouden een aanzienlijke investering door de drukker nodig maken.¹⁰

Medio januari 1654 vertoefde Martini in Brussel, de katholieke hoofdstad van de Lage Landen. Daar werd hij op audiëntie ontvangen door aartshertog Leopold-Wilhelm van Oostenrijk, die van 1647 tot 1656 regeerde als landvoogd namens het Heilige Roomse Rijk. In Brussel werden belangrijke stappen gezet om de publicatie mogelijk te maken: de atlas kreeg de officiële *approbationes* (toestemming) van het regionale hoofd van de Jezuïetenorde en eveneens het *nihil obstat* (geen bezwaar) van de *Censor Librorum*. Tegelijkertijd waren de Antwerpse Jezuïeten

behulpzaam bij het contact leggen met Joan Blaeu in Amsterdam, als alternatief voor Moretus,¹¹ terwijl het kabinet van de aartshertog behulpzaam was bij het verkrijgen van een drukprivilege uit Wenen.¹² Op het moment dat het manuscript gereed was en goedgekeurd, in mei of juni 1654, keerde Martini terug naar Amsterdam om het volledige manuscript aan Blaeu ter hand te stellen. Na minder dan een maand, gedurende welke de twee mannen 'zo snel als mogelijk'¹³ samenwerkten, vertrok Martini weer naar de Zuidelijke Nederlanden. Onderweg stopte hij zowel in Leiden als in Antwerpen, beide keren voor een vruchtbare wetenschappelijke dialoog met de wiskundige Jacobus Golius (1596-1667). Als resultaat van deze ontmoetingen werd een tekst van de hand van Golius, waarin deze China identificeerde met het Cathay van

Marco Polo, uiteindelijk ook opgenomen in de *Novus Atlas Sinensis*.¹⁴ Spoedig daarna vertrok Martini naar Rome, en in 1657 keerde hij terug naar zijn geliefde Hangzhou, waar hij in 1661 overleed.

De kaarten

De zeventien kaarten die opgenomen zijn in de *Novus Atlas Sinensis* tonen onderling belangrijke verschillen. De overzichtskaart maakt gebruik van een kegelprojectie, terwijl de zestien detailkaarten de trapezoidale projectie hebben. De kaarten hebben allemaal een eigen schaal zodat ze niet aan elkaar kunnen worden gevoegd of makkelijk vergeleken. Op het oog benadrukken de detailkaarten de administratieve structuur, en dat komt terug in (de organisatie van) de begeleidende tekst, waarin de

8. Provinciekaart *Pecheli Sive Peking* uit de *Atlas Novus Sinensis*. Universitaire Bibliotheken Leiden, COLBN Atlas 21.

grenzen van de prefecturen veel aandacht krijgen en waarin de metropolen, grote en kleine steden, militaire kampementen en posten worden afgebeeld. Alle vestigingen van de Jezuïeten door heel China zijn aangegeven evenals belangrijke nijverheidstakken zoals de zoutwinning, of koper-, ijzererts-, goud-, kwik- en zilverbijzettingen. Alle edities van de atlas gebruiken dezelfde koperplaten, hoewel voor latere edities de koperplaten werden aangepast door kundige graveurs.

Er is veel geschreven over de kaarten die de basis gelegd kunnen hebben voor de Martini-Blaeu-atlas. In het voorwoord van *De Bello Tartarico* schrijft Martini zelf: 'Ik heb zowel van het hele rijk kaarten meegebracht als van de afzonderlijke provincies, die ik zo nauwkeurig

mogelijk getekend heb met gebruik van Chinese kaarten en nadat ik bijna het hele gebied gedurende een aantal reizen bezocht had.'¹⁵ De literatuur verbindt de Martini-Blaeukaarten het vaakst aan de *Guang yu tu* (Kaarten van het uitgestrekte territorium), een door Luo Hongxian (1504-1564) samengestelde atlas waarvan de eerste drukken dateren van 1555.¹⁶ Deze claim wordt veelvuldig overgenomen, maar gaat nooit vergezeld van ondersteunend bewijs. Het hoofdprobleem bij deze toekenning is dat er meer vragen door worden opgeworpen dan beantwoord: welke van de zeven of meer verschillende edities van de *Guang yu tu* die toen bestonden heeft Martini gebruikt?¹⁷ Of heeft hij misschien kaarten gebruikt die in bepaalde mate ontleend waren aan die in de *Guang yu tu*? Als dat het geval is dan kwalificeren een

aantal in de late Mingperiode uitgegeven aardrijkskundeboeken ook als mogelijke kandidaten.¹⁸

Een andere veronderstelling, die een beetje in de vergetelheid is geraakt, gaat nog verder terug. In een in 1932 verschenen compilatiewerk over in China gewerkt hebbende missionarissen wordt verondersteld dat Martini de *Guang yu ji* (Beschrijving van het uitgestrekte territorium) heeft gebruikt.¹⁹ Dat is een uitgebreid aardrijkskundewerk samengesteld door Lu Yingyang (1542-1627) dat voor de val van het Mingrijk in 1644 in tenminste drie edities is verschenen.²⁰ Het is een dik aardrijkskundeboek dat oorspronkelijk geen kaarten bevatte, maar waarbij in latere edities een overzichtskaart van China en vijftien provinciekaarten samen zijn ingevoegd tussen

9. Kiangsi, Imperii Sinarum Provincia Octava, Provincie kaart uit de *Novus Atlas Sinensis* van 1655. Maakt later deel uit van de *Atlas Maior* van Joan Blaeu (1662 en later). Universitaire Bibliotheken Leiden, COLBN Atlas 21.

het voorwoord en de hoofdtekst. Deze houtsnedekaarten zijn overgetekend van een van de vroege edities van Luo's *Guang yu tu* en vervolgens opnieuw gekerfd en gedrukt. Ze bevatten echter niet de op afstanden gebaseerde rasterlijnen die op de originele kaarten voorkomen en tonen ook belangrijke verschillen in de details.²¹ De stelling dat Martini deze kaarten gebruikt heeft is onlangs weer opgenomen door Lin Hong, die aantoonde hoe de kaart van de provincie Guangdong uit de *Guang yu ji* stap voor stap werd aangepast.²²

Het exemplaar van de *Guang yu ji*, het Chinese aardrijkskundeboek dat dus door Martini is gebruikt, berust nu in de Biblioteca Vaticana.²³ Op de provinciekaarten in dit exemplaar zijn lengte- en breedtelijnen aangebracht, en veel hand-

geschreven aantekeningen in het Latijn, vrijwel zeker door Martini zelf.²⁴ Het is duidelijk dat Martini een graadnet heeft aangebracht op elk van de provinciekaarten, die oorspronkelijk op afstanden gebaseerd waren.²⁵ De nulmeridiaan van dat graadnet loopt door Beijing, en hij gebruikte gegevens betreffende de breedtes van de belangrijkste steden voor het bepalen van de parallellen. Die methode bevestigt hij tussen de regels door in het voorwoord van de atlas: "boeken [van Chinese kosmografen] zijn zeer nauwkeurig en uitgebreid. Ze beschrijven de namen en locaties van de grote en kleine steden, de rivieren, bergen, enzovoort. Ze vermelden nooit de lengte en breedte, maar geven de tussenafstanden nauwkeurig aan. Omdat ik echter op een aantal plaatsen zelf waarnemingen heb gedaan, was ik in staat om op die basis [de

lengte en breedte van] de andere plaatsen vast te stellen, al ging dat niet zonder moeite. Hierbij baseerde ik mij vooral op de kaarten in de Chinese boeken."²⁶ De parallellen die Martini op de kaarten van het exemplaar in het Vaticaan aanbracht waren dus gebaseerd op waarnemingen die hij zelf deed met een klein instrument, mogelijk het zak-astrolabium dat hij meenam naar China.²⁷ Het was gebruikelijk voor zeventiende-eeuwse reizigers dergelijke kleine instrumenten mee te nemen; ze konden goed gebruikt worden voor het bepalen van de breedte. Martini kon zich ook baseren op gelijksoortige waarnemingen door andere Jezuïeten. Degenen die aan het Minghof in Beijing werkten waren betrokken geweest bij het samenstellen van verhandelingen over de astronomie, waarvoor ze breedtegegevens hadden verzameld van

10. Kaart van Korea en Japan uit de *Atlas Novus Sinensis*. Universitaire Bibliotheken Leiden, COLBN Atlas 21.

alle provinciale hoofdsteden, ten behoeve van het vervaardigen van kalenders.²⁸ Maar waar de breedtes makkelijk waren vast te stellen en beschikbaar waren via zijn mede-Jezuïeten, vormde het bepalen van de lengtes in die tijd een groter probleem. Al in 1639 laat Martini zien, in zijn correspondentie met Athanasius Kircher (1602-1680), dat hij ernaar streefde het probleem van de lengtebepaling op te lossen. Hij gebruikte zijn eerste reizen naar Guinee, Goa en Macao om een methode te testen die gebaseerd was op de waargenomen magnetische declinatie.²⁹ Maar in de beschrijving van Beijing in de *Novus Atlas Sinensis* vermeldt hij een andere methode. Die tekst verwijst naar de *Lansbergiana hypothesis*, tabellen die opgesteld zijn door Johan Philip Lansberge (1561-1632), een protestants predikant uit Gent die het grootste deel van zijn leven in Antwerpen en Goes werkte. Op de basis van waarnemingen van verduisteringen van de maan en de planeten stelde hij een serie astronomische tabellen samen die uiteindelijk in 1632 in Middelburg werden uitgegeven en in 1633 en 1663 werden herdrukt. Deze tabellen waren bedoeld om het paradigma van Nicolaus Copernicus (1473-1543) te ondersteunen en gingen dus niet uit van de elliptische baan van de planeten zoals die werd verondersteld door Johannes Kepler (1571-1630). Voor het bepalen van

de lengte van Beijing volgt Martini de volgende redenering:³⁰

1. Wanneer de tabellen van Lansberge correct zijn, bedraagt het tijdsverschil tussen Beijing en Goes zeven uur en zesenvijftig minuten, wat overeenkomt met een breedteverschil van 119 graden.
2. Wanneer we bovendien veronderstellen dat het lengteverschil tussen Goes (waarvoor de gegevens af te lezen zijn uit Lansberges tabellen) en de nulmeridiaan (die door El Hierro op de Canarische eilanden loopt) zevenentwintig graden bedraagt, dan moet de lengte van Beijing 146 graden zijn.
3. Maar wanneer het lengteverschil tussen Goes en de nulmeridiaan echter 30°20' bedraagt, moet de lengte van Beijing 149°20' bedragen.

Vanwege deze tweeslachtigheid in het bepalen van de lengte besloot Martini om de meridiaan van Beijing als uitgangspunt te kiezen voor de berekening van de lengtes van de grote en kleine steden in China: "Ik nam de lengte [van Beijing] als nul, en tekende de hoofdmeridiaan voor het eerst door deze stad (omdat ik bij de Europeanen geen enkele zekerheid vond; het is werkelijk beschamend dat kosmografen het over zo iets belangrijks niet eens hebben kunnen worden)."³¹ Op de uitgegeven kaarten ligt Beijing inder-

daad op de nulmeridiaan, maar het is tegelijkertijd (in de tweede kaartrand) ook op 145 graden gepositioneerd, terwijl Martini in de begeleidende tekst uitlegt dat de lengte volgens zijn berekeningen 146 graden moet zijn. Het vaststellen van de nulmeridiaan op het secundaire graadnet op 145° betreft waarschijnlijk een ingreep van Joan Blaeu, die mogelijk ook de tabel van lengtes en breedtes van steden achterin de atlas heeft opgesteld.³²

Dat brengt ons bij de laatste vraag aangaande de kaarten in de atlas: welke invloed had de samenwerking met Blaeu op de uiteindelijke kaarten? Over het algemeen heeft men Blaeus bewerking van de kaartontwerpen van Martini genegeerd, terwijl een aantal feiten toch een redactioneel ingrijpen suggereren die verder gaat dan alleen de stijl en de vormgeving. In de eerste plaats is er sprake van een aantal onverklaarbare discrepanties tussen de tekst en de kaarten, zoals de hierboven vermelde lengte van Beijing. In de tweede plaats bevat de atlas op de overzichtskaart afbeeldingen van Taiwan (Formosa), Luzon en delen van de kustlijn van Zuid- en Zuidoost-Azië die niet teruggaan op het Chinese bronnenmateriaal. Een andere aanwijzing voor de redactionele invloed van Blaeu is te vinden op de detailkaart van Korea en Japan die ook was opgenomen, ondanks het feit dat de titel van de atlas alleen China vermeldt. De afbeelding van Japan is globaal gebaseerd op het Gyōki-type, een oost-west georiënteerde afbeelding van de archipel zoals die wordt gevonden op de Teixeira-Orteliuskaart van Japan, waar zowel de interne administratieve structuur aan is toegevoegd als een geheel nieuw getekende kustlijn met Nederlandse toponiemen.³³ Dat valt vooral op wanneer men deze kaart vergelijkt met die van Fujian, waarop geen enkel spoor van Nederlandse aanwezigheid op of rond Taiwan te zien is. Samen suggereren deze aanwijzingen dat Martini alleen zijn kaartontwerpen van de Mingprovincies aan Blaeu heeft overgedragen. Een alternatief zou kunnen zijn dat, wanneer Martini hem ook een kaartontwerp van Japan of van de overzichtskaart van Oost-Azië zou hebben overhandigd, Blaeu juist deze kaarten geselecteerd heeft om de bij de VOC bekende kustweergave op aan te brengen.³⁴ Dat hoeft geen verbazing te wekken, want Blaeu was vanaf 1633 examinator van de stuurlieden en verantwoordelijk voor het tekenen van de zeekaarten voor

de VOC-schepen, en bij zijn overlijden in 1638 volgde zijn zoon Joan hem in die hoedanigheid op. Hoewel hen niet was toegestaan de laatste 'geheime' VOC-gegevens voor hun commerciële uitgaven te gebruiken, kunnen zij makkelijk uitgegaan zijn van iets verouderde afbeeldingen van de Aziatische kusten.³⁵ Hoewel het exemplaar in het Vaticaan van de *Guang yu ji* dus afdoende aantoonde dat Martini de kaarten daarin gebruikte als basis voor zijn eigen kaartontwerpen van de provincies van het Mingrijk, mag men de rol van Blaeu dus niet onderschatten. Het feit dat Martini's naam op geen enkele van de kaarten zelf is vermeld, versterkt dit gezichtspunt. De meeste kaarten in de atlas vermelden alleen de naam van Blaeu ('Excudebat Ioannis Blaeu'). De grote invloed van Blaeu op de uiteindelijke atlas is ook af te leiden uit de naam van de atlas: de titel *Novus Atlas* werd niet alleen gebruikt voor de atlas van China, maar verwijst naar de bestaande atlaserie van Blaeu, getiteld *Theatrum Orbis Terrarum, sive Novus Atlas* (1638-55). De *Novus Atlas Sinensis* vormde het zesde deel in deze serie, hoewel het ook los werd verkocht.³⁶ Met andere woorden: de kaarten van China moesten in vergelijking met de andere delen een zekere uniformiteit tonen, vooral wat betreft formaat, vormgeving en uitvoering, maar ook wat betreft de inhoud, en dat uitte zich hier in de weergave van de Oost-Aziatische kustlijnen.

De tekst

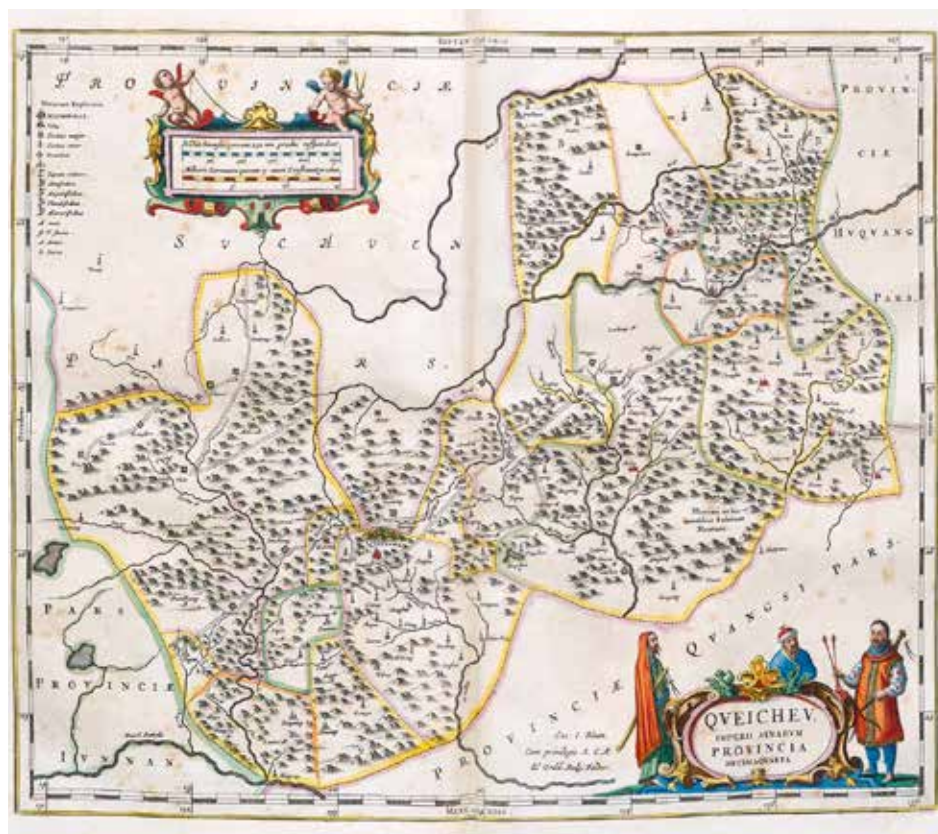
Binnenin de atlas van Martini en Blaeu vinden we de titel *Atlas Extremae Asiae, sive Sinarum Imperii Geographica Descriptio* (Atlas van het Verre Oosten, ofwel geografische beschrijving van het Chinese keizerrijk), waarin het aspect van de beschrijving van Oost-Azië benadrukt wordt. Wanneer we nagaan welke Chinese bronnen voor deze teksten door Martini gebruikt kunnen zijn, dan is de meest waarschijnlijke kandidaat het exemplaar in het Vaticaan van de *Guang yu ji*, dat Martini ook gebruikte als bron voor zijn kaarten. Wanneer men de totale administratieve structuur, in termen van zowel prefecturen (fu), districten (zhou) en steden (xian) als hun volgorde van vermelding in de lijsten vergelijkt, blijken er sterke overeenkomsten te zijn tussen de provinciebeschrijvingen van Martini en die in de *Guang yu ji*.³⁷ Dat is opmerkelijk, zeker gezien de veelvuldige veranderingen die het keizerrijk met

regelmaat doorvoerde in haar administratieve structuur. Hoewel er een aantal kleine verschillen zijn, kan men deze in de meeste gevallen gemakkelijk verklaren, of relateren aan het feit dat Martini kaarten en teksten van de *Guang yu ji* onderling vergeleek. Omdat de provinciekaarten pas in latere edities van de *Guang yu ji* werden toegevoegd, en vereenvoudigde kopieën van kaarten uit de veel oudere *Guang yu tu*, is er namelijk geen volledige overlap tussen de kaartinhoud en de administratieve structuur zoals die in de tekst van hetzelfde werk wordt beschreven.³⁸

Dat wordt verder bevestigd door een nog verder gaande gedetailleerde vergelijking van de beschrijvingen van de provincie Guizhou.³⁹ De tekst in de atlas volgt die in de *Guang yu ji* qua opbouw van de administratieve hoofdeenheden, hoewel Martini geleidelijk minder details opneemt bij het afdalen naar de lagere echelons van de provinciale administratie. Een woord-voor-woordvergelijking van de beschrijvingen van de eerste twee prefecturen van de provincie toont aan hoe Martini te werk ging bij het selecteren en overnemen van net die informatie uit de *Guang yu ji* die hij voor zijn Europese gehoor van belang achtte. Hij vertaalt let-

terlijk teksten over de geschiedenis van de lokale administratieve indeling, over hoge bergen, brede rivieren en zo meer, terwijl hij teksten over lagere bergen, kleinere rivieren, enzovoort weglaat. Alles overziend ondersteunen de afzonderlijke vergelijkingen van de administratieve structuren en van de complete beschrijving van de provincie Guizhou de stelling dat Martini inderdaad de *Guang yu ji* gebruikt heeft, en dus niet alleen als bron voor zijn kaarten maar ook voor de teksten van zijn provinciebeschrijvingen.

Aan de andere kant bevat Martini's atlas ook numerieke gegevens die nergens in de *Guang yu ji* zijn terug te vinden. Deze gegevens kan men in twee groepen indelen: de eerste betreft statistische gegevens per provincie die voorkomen aan het begin van elk hoofdstuk. Het gaat hier zowel om het totale aantal huishoudens, de mannelijke bevolking per provincie,⁴⁰ als de hoogte van de schattingen die men aan het hof moest betalen in tarwe of gierst, fijne zijde, balen hooi, zoutlicenties, enzovoort.⁴¹ Hoewel ze niet zijn opgenomen in de *Guang yu ji* bevatten veel gelijksoortige aardrijkskundige werken uit de latere Mingperiode wel dergelijke volkstellings- en belasting-

11. Provinciekaart van Guizhou *Qveichev* uit de *Atlas Novus Sinensis*. Universitaire Bibliotheken Leiden, COLBN Atlas 21.

	Pe-king.	Kiang-ning.	Hang-cheu.	Hu-quang.	Xan-tung.	Xan-fi.	Honaa.	Su-chuen.	Fo-kien.	Quang-tung.	Quang-fi.	Xen-fi.	Kiang-fi.	Yun-nan.	Quei-cheu.
Pe-king.	0	2425	3340	2527	925	1230	1315	4730	5220	5545	5015	2390	2980	5570	4730
Kiang-ning.	2435	0	920	1630	1783	2270	1815	4580	2795	4555	4117	2355	1594	5035	4000
Hang-cheu.	3340	920	0	1325	2700	3190	1025	3960	1870	3675	3750	3270	1170	4590	3550
Hu-quang.	2527	1630	1325	0	1750	2100	1212	3860	2025	1980	2487	2015	635	3040	2000
Xan-tung.	925	1783	2700	1750	0	1730	980	4210	4150	4980	4250	3320	3077	5240	4200
Xan-fi.	1230	2270	3190	2100	1730	0	1255	2675	5260	5230	4380	1890	3660	5140	4100
Honaa.	1315	1115	1025	1212	980	1155	0	3325	4420	4210	3700	1240	2520	4310	3270
Su-chuen.	4730	4580	3960	3860	4210	2675	3320	0	4883	4035	3100	2350	3415	2170	1130
Fo-kien.	5220	2795	1870	2025	4150	5260	4420	4883	0	1420	3460	5100	1790	5130	4640
Quang-tung.	5545	4555	3675	1980	4980	5230	4210	4035	1420	0	1230	4810	2560	3570	1160
Quang-fi.	5015	4117	3750	2487	4250	4380	3700	3100	3460	1230	0	3750	2515	3380	2350
Xen-fi.	2390	2355	3270	2015	3320	1890	1240	2350	5100	4810	3750	0	3760	3810	2810
Kiang-fi.	2980	1594	1170	635	3077	3660	2520	3415	1790	2560	2515	3760	0	3990	2950
Yun-nan.	5570	5035	4590	3040	5240	5140	4310	2170	5130	3570	3380	3810	3990	0	1040
Quei-cheu.	4730	4000	3550	2000	4200	4100	3270	1130	4640	1160	2350	2810	2950	1040	0

12. Afstandstabel voor de Chinese provinciehoofdsteden, uit het voorwoord van de *Novus Atlas Sinensis* (1655), collectie Barry Lawrence Ruderman Antique Maps Inc.

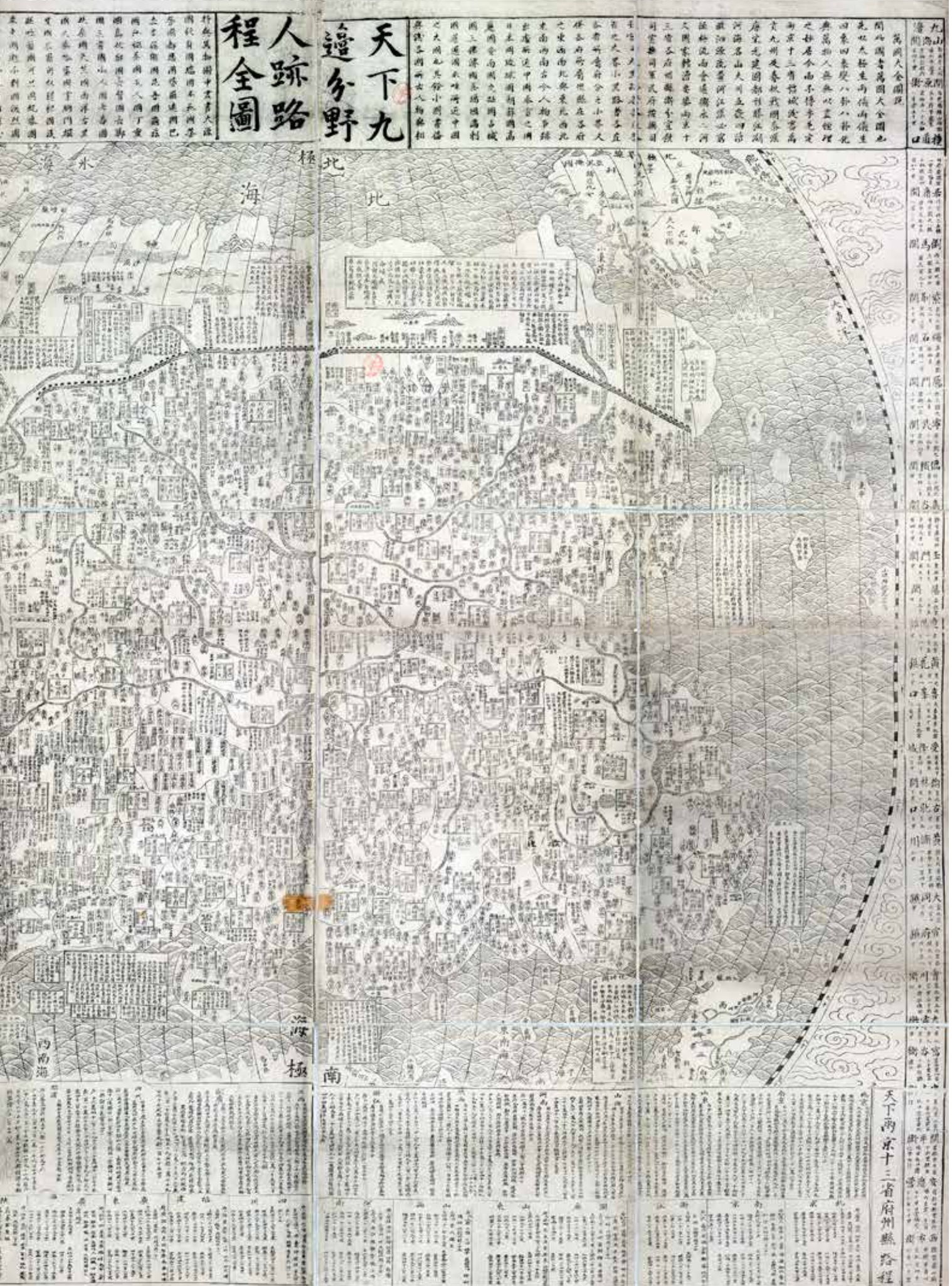
gegevens, met inbegrip van Luo's *Guang yu tu*. In de laatste honderd jaar hebben een aantal historici tevergeefs getracht de provinciale statistische gegevens uit de bestaande aardrijkskundige werken te matchen met die in de *Novus Atlas Sinensis*. Na het bestuderen van een groot aantal van de nog bestaande aardrijkskundige werken uit de late Mingperiode wordt het duidelijk dat zo nu en dan een aantal cijfers overeenkomen, zoals vastgesteld door Fuchs in 1946, maar dat er nooit sprake is van een volledige overeenkomst.⁴² Het niet kunnen aanwijzen van één van die aardrijkskundige werken als dé bron van de cijfermatige gegevens heeft enkele historici er zelfs toe gebracht te veronderstellen dat Martini een heel aantal aardrijkskundige werken uit de Mingperiode gebruikt heeft, en verschillende statistieken heeft gecombineerd, dan wel dat hij gegevens verwerkte die verzameld waren door andere Jezuiten.

Een tweede groep van numerieke gegevens betreft de afstanden langs de weg tussen de provinciehoofdsteden. Hoewel ze in de literatuur nauwelijks worden behandeld, is deze dataset prominent ingevoegd in het voorwoord van de

atlas in de vorm van een afstandstabel (afbeelding 4). Voor zover bekend is een dergelijk allesomvattend overzicht van de wegafstanden tussen provinciehoofdsteden alleen te vinden in de *Ditu zong-yao* (Uitgebreide kaartsynthese), een nu zeldzaam aardrijkskundig werk dat na de val van Beijing in 1645 is gedrukt. Helaas komen een aantal van de afstanden in het laatst genoemde werk niet overeen met die in de tabel van Martini en vinden we deze informatie helemaal niet terug in de *Guang yu ji*.

Maar wanneer noch de statistische gegevens, noch de wegafstanden ontleend zijn aan deze in de late Mingperiode uitgegeven aardrijkskundeboeken, waar kreeg Martini zijn gegevens dan vandaan? De oplossing van dit raadsel is te vinden in de kantlijn van een zeldzame kaart waarvan drie exemplaren bekend zijn.⁴³ Deze kaart draagt de titel *Tianxia jiubian fenye renji lucheng quantu* (Complete kaart van de gebieden, steden en wegen in de Negen Streken onder het Hemels Bewind). De benedenmarge van deze kaart bevat een tekst met numerieke gegevens die aardig overeenkomen met alle statistische en afstandsgegevens

13. Cao Yunyi, *Tianxia jiubian fenye renji lucheng quantu* (Complete kaart van de gebieden, steden en wegen in de Negen Streken onder het Hemels bewind), 1644 Afdruk van een houtsnede, 124 x 126 cm. De door Martini gebruikte tekstinformatie staat onderlangs. British Library, Maps 60785(11).

in de tekst van Martini. De betreffende kaart werd in 1644 gedrukt door Cao Junyi, over wie slechts bekend is dat hij de eigenaar was van een boekhandel of drukkerij in Nanjing, het centrum van het commerciële drukkerswezen tijdens het Mingkeizerrijk.⁴⁴ Hoewel er een paar kleine verschillen zijn tussen beide cijferreeksen, is de praktisch volledige overeenkomst tussen alle provinciestatistieken en wegafstanden opmerkelijk, vooral als we rekening houden met het feit dat zoveel aardrijkskundige werken uit de late Mingperiode met dit doel zijn onderzocht. Hoewel Cao's kaart een belangrijke *missing link* vormt, en waarschijnlijk Martini's leverancier was met betrekking tot deze gegevens, is het in theorie nog mogelijk dat zowel Martini als Cao hun gegevens ontleenden aan een inmiddels niet meer voorhanden zijnde gemeenschappelijke 'voorouder'.

	Aantal huishoudens volgens Cao	Aantal huishoudens volgens Martini
Beijing	418.989	418.989
Shanxi	589.959	589.959
Shaanxi	831.051	831.051
Shandong	770.555	770.555
Henan	589.296	589.296
Sichuan	64.129	464.129
Huguang	531.686	531.686
Jiangxi	1.363.629	1.363.629
Jiangnan	1.962.818	1.969.816
Zhejiang	1.242.135	1.242.135
Fujian	509.200	509.200
Guangdong	483.380	483.360
Guangxi	186.090	186.719
Guizhou	45.305	45.305
Yunnan	121.958	132.958
	Mannelijke bevolking volgens Cao	Mannelijke bevolking volgens Martini
Beijing	3.452.254	3.452.254
Shanxi	5.084.015	5.084.015
Shaanxi	3.934.176	3.934.176
Shandong	6.759.675	6.759.675
Henan	5.106.270	5.106.270
Sichuan	2.204.170	2.204.170
Huguang	4.833.590	4.833.590
Jiangxi	6.549.800	6.549.800
Jiangnan	9.967.429	9.967.429
Zhejiang	4.525.470	4.525.470
Fujian	1.802.677	1.802.677
Guangdong	1.978.	1.978.022
Guangxi	1.054.767	1.054.760
Guizhou	231.365	231.365
Yunnan	1.433.110	1.433.110

Tabel 1. Voorbeeld van een vergelijking van de statistische bevolkingsgegevens per provincie. De onderstreepte cijfers benadrukken de verschillen.⁴⁵

De kaart van Cao is een zeldzame combinatie van Oost-Aziatische en Europese karteringsmethoden. Hij is gebaseerd op een in 1593 door Liang Zhou uitgegeven kaart van China, en voegt in de kaartrand verkleinde afbeeldingen van Europa, Afrika en Amerika toe (als twee kleine eilandjes). Als wereldkaart kent het een groot vierkant Chinees werelddeel in het midden, waaruit de andere continenten uitsteken als de ledematen bij een lichaam. De weergave van de wereld buiten China is vooral ontleend aan de wereldkaart uit een verhandeling over de geografie van de wereld door de Jezuïet en missionaris Giuglio Aleni (1582-1649), Martini's directe superior na zijn aankomst in China.⁴⁷ Dat het om een ongebruikelijke combinatie van karteringsmethoden gaat blijkt ook uit het feit dat er kromme verticale lijnen aan de kaart zijn toegevoegd, die wel het esthetische effect van de meridianen op Aleni's kaart imiteren, maar niet hun gebruik.⁴⁸ De precieze relatie tussen de werken van Aleni, Cao en Martini moet nog in detail worden onderzocht.

Kort gezegd, de numerieke gegevens opgenomen in de *Novus Atlas Sinensis* en de teksten over de administratieve eenheden van het Mingkeizerrijk zijn in zowel structuur als inhoud in hoge mate gebaseerd op zowel de *Guang yu ji* als op een later werk uit de Mingperiode, dat wil zeggen ofwel het werk van Cao of een werk waaraan dat ontleend is. Maar al deze informatie uit Chinese aardrijkskundige verhandelingen vormt terzelfdertijd een integrerend deel van Martini's eigen narratief, dat gebaseerd is op zowel persoonlijke ervaringen als op informatie uit de tweede hand. Zo geeft Martini ook uitgebreide beschrijvingen van het stadsleven in Beijing, Nanjing, Hangzhou en Suzhou waarin hij vooral zijn eigen ervaringen beschrijft. Vooral wat betreft de kustprovincies doorspekt hij zijn verhandelingen ook met anekdotes en historische uitweidingen, waarin hij verwijst naar een indrukwekkend aantal klassieke en renaissance auteurs, prominente Chinese christenen en christelijke gemeenschappen verspreid door heel China, en naar sporen van vroegere Nestoriaanse gemeenschappen. In de hele atlas komt hij bovendien steeds weer terug op de waarnemingen van Marco Polo, en zelfs op het bestaan van het koninkrijk van Priester Johannes, dat hij ten westen van de provincies Shaanxi en Sichuan lokaliseert. Zelfs op de kaar-

ten in de atlas komen verwijzingen naar Marco Polo en Priester Johannes voor.⁴⁹

Afsluitende opmerkingen

Afsluitend ondersteunt dit onderzoek een eerdere claim dat een vroeg-zeventiende-eeuwse editie van de *Guang yu ji* die zich nu in de Biblioteca Vaticana bevindt, geïdentificeerd kan worden als de directe bron van zowel de kaarten als de provinciebeschrijvingen in de *Novus Atlas Sinensis*. Er wordt ook, voor de eerste keer, beargumenteerd dat de kaart van Cao Junyi gerelateerd is aan Martini's werk, niet wat betreft het kartografische gedeelte zelf, maar wat betreft de numerieke gegevens die de kaart in de benedenmarge weergeeft. Het illustreert verder hoe Martini te werk ging bij de aanpassing van deze geografische verhandelingen ten behoeve van zijn atlasmanuscript en het bracht de rol van de uitgever, Joan Blaeu, duidelijker in beeld. Blaeu dwong de kaartontwerpen van Martini in het kader van zijn atlaserie en zorgde ervoor dat de Aziatische kustlijnen overeenkwamen met die op de kaarten in de overige vijf delen van zijn *Novus Atlas*.

Het feit dat de kern van zowel de kartografische als de tekstuele beschrijvingen in de *Novus Atlas Sinensis* direct gebaseerd zijn op Chinees materiaal hoeft op zichzelf niet te verbazen. De Martini-Blaeu-atlas was in de eerste plaats een Renaissanceproduct bedoeld om de ligging en samenstelling van Oost-Azië binnen de zich uitbreidende Europese horizon te ontsluiten. Dat werd gerealiseerd door een bestaande, veelomvattende hoeveelheid informatie over Oost-Azië en zijn interne structuur in te passen in de geaccepteerde kartografische praktijk van die tijd – met gebruik van een graadnet – naast een gedetailleerde historisch-geografische verhandeling door de reiziger en missionaris, die het gebied uit eigen ervaring kende. Binnen dat kader waren verwijzingen naar Marco Polo en Priester Johannes zeker niet misplaatst, terwijl wiskundige nauwkeurigheid zeker niet de belangrijkste overweging was. Hoewel Martini en Blaeu de uiteindelijke versie van de *Novus Atlas Sinensis* vorm gaven in een lang proces van selectie, vertaling, herschikking en touwtrekken over de geografische kennis uit de late Mingperiode zowel qua inhoud als qua vorm, presenteert de atlas op de keper beschouwd continentaal Oost-Azië volgens de structuren van het keizer-

	Nanjing	Zhejiang	Hu-guang	Shan-dong	Shanxi	Henan	Sichuan	Fujian	Guang-dong	Guang-xi	Shaanxi	Jiangxi	Yunnan	Guizhou
Beijing	2425	3340	2527	925	1230	1315	4730	5220	5545	5015	2390	2985	5570	4730
Nanjing		920	1630	1783	2270	1115	4580	2795	4555	4117	2355	1594	5035	4000
Zhejiang			1325	2700	3190	1025	3960	1870	3675	3750	3270	1170	4590	3550
Huguang		1325		1750	2100	1212	3860	2025	1980	2487	2015	635	3040	2000
Shandong		2700	1750		1730	980	4210	4150	4980	4250	3320	3077	5240	4200
Shanxi		3190	2100	1730		1155	675	5280	5230	4380	1890	3660	5140	4100
Henan		2035	1211	980	1155		3325	4420	4210	3700	1240	2520	4310	3270
Sichuan		3960	3860	4210	2670	3415		4883	4035	3100	2350	3415	2170	1130
Fujian		1870	2205	4150	5280	4420	4035		1420	3460	5100	1790	5130	4640
Guangdong		3175	1980	4980	5230	4210	4035	1420		1230	4810	2560	3570	1160
Guangxi		3750	3478	4250	4380	3700	3100	2460	1230		3750	2515	3380	2350
Shaanxi		3270	2015	2320	1890	1240	2350	5100	4815	3750		3760	3810	2810
Jiangxi		1170	635	3377	3660	2520	3415	1790	2560	2515	3760		3990	2950
Yunnan		4590	3042	5245	4160	4310	2170	5130	3160	3380	3850	3990		1040
Guizhou		3550	2030	4200	3120	3270	1130	4640	3160	2150	2810	2950	/	

Tabel 2. Afstandstabel gedistilleerd uit Cao (zie de onderste regel in afbeelding 15). Cao's tabel bevat veel fouten bij de herhaling van afstanden (de afstanden aan weerszijden van de diagonaal zouden gelijk moeten zijn), de meeste daarvan zijn door Martini gecorrigeerd (de vette cijfers). Onderstreepte cijfers geven onverklaarde verschillen aan.⁴⁷

rijk en met informatie vergaard door de Chinezen zelf. Het is dus geen wonder dat de atlas de positie van Oost-Azië op Europese wereldkaarten zo radicaal veranderde.

Literatuur

- Begheyn, Paul (2012). "The Contacts of Martino Martini S.J. with the Amsterdam Printer Joan Blaeu". *Archivum Historicum Societatis Iesu* 81, 219-232.
- Berger, Katrien (2016). "Martini Martini's De Bello Tartarico: A Comparative Study of the Latin Text and Its Translations." In Paternicò, Luisa M., Claudia Von Collani & Riccardo Scartezzini, eds. *Martino Martini: Man of Dialogue*. Trento: Università Degli Studi di Trento, 199-222.
- Bernard, Henri (1947). "Les sources mongoles et chinoises de l'Atlas Martini (1655)". *Monumenta Serica* 12, 127-144.
- Bertolucci, Giuliano (ed.) (1998-2010). *Martino Martini S.J. (1614-1661): Opera Omnia*. Vols. 1-4. Trento: Università degli Studi di Trento.
- Destombes, Marcel. "A Rare Chinese Atlas." *Quaerendo* 4:4 (1974), 336-337.
- Duyvendak, Jan J.L. (1936). "Early Chinese Studies in Holland." *T'oung Pao* 32, 293-344.
- Du Yongtao (2012). "Literati and Spatial Order: A Preliminary Study of Comprehensive Gazetteers in the Late Ming." *Ming Studies* 66, 16-43.
- Fuchs, Walter (1946). *The "Mongol Atlas" of China by Chu Ssu-Pen and the Kuang-Yü-T'u*. *Monumenta Serica Monograph Series VIII*. Beijing: Fu Jen University.
- Golvers, Noël (1994). "De recruteringsstocht van M. Martini, S.J. door de Lage Landen in 1654: Over geomantische compassen, Chinese verzamelingen, lichtbeelden en R.P. Wilhelm van

- Aelst, S.J.". *De zeventiende eeuw* 10, 331-350.
- Golvers, Noël (2012). "Martino Martini, S.J., his stay in the Jesuit College of Brussels (1654) and the production of his 'Novus Atlas Sinensis'". In Alain Deneef & Xavier Rousseaux (eds). *Quatre siècles de présence jésuite à Bruxelles / Vier eeuwen Jezuiten te Brussel*, Brussel/Leuven: Prosopon/Kadok, 125-137.
- Golvers, Noël (2016). "Martino Martini in the Low Countries (1st half of 1654)". In Paternicò, Luisa M., Claudia Von Collani & Riccardo Scartezzini (eds). *Martino Martini: Man of Dialogue*. Trento: Università Degli Studi di Trento, 113-135.
- Gouvea, António de (1998). *Cartas Ánuas da China (1636, 1643 a 1649)*. Horácio P. Araújo (ed). Macau: Instituto Português do Oriente; Lisboa: Biblioteca Nacional.
- Koeman, Cornelis (1970). *Joan Blaeu and his Grand Atlas*. Amsterdam: Theatrum Orbis Terrarum.
- Koeman, Cornelis, Günter Schilder, Marco van Egmond & Peter C.J. van der Krogt (2007). "Commercial Cartography and map Production in the Low Countries, 1500-ca. 1672." In David Woodward (ed.). *The History of Cartography: Volume 3: Cartography in the European Renaissance*. Chicago: University of Chicago Press, 1296-1383.
- Li Rui (2018). Supervisor Mario Cams. *Martino Martini's Novus Atlas Sinensis and its Chinese Source Materials: An Investigation into the Representation of China's Administrative Structure*. MA Thesis University of Macau.
- Li Yongxian (ed.) (2016-8). *Zhongguo lidai dili zongzhi zhenben wenxian huikan*, Vols. 1-20. Shanghai keexue jishu wenxian chubanshe.
- Li Xiacong (2010). "Ji 16-18 shiji zhongxi fang yutu chuandi zhi er san shi" 16-18. In *Kuayue*

kongjian de wenhua: 16-19 shiji zhongxi wen-hua de xiangyu yu tiaoshi. Shanghai: Dongfang chubun zhongxin, 466-481.

- Lin Hong (2017). "Wei Kunagguo 'Zhongguo Xin Tuzhi' de huizhi fangfa: jiyu Fantigang cang Wei Kunagguo pizhu ben 'Guangyu ji' zhi 'Guangdong shengtu' de yanjiu. In Dai Longji & Yang Xunling (eds.). *Quanqiu ditu zhong de Aomen (di er juan)*, Beijing: Social Sciences Academic Press (China), 347-397.
- Martino Martini (1654). *De Bello Tartarico*.... Antwerpen: Moretus.
- Martino Martini (1655). *Novus Atlas Sinensis*... Amsterdam: Blaeu.
- Paternicò, Luisa M. (2016). "The Manuscript of the Sinicae Historiae Decas Prima in the Vatican Library". In Paternicò, Luisa M., Claudia Von Collani & Riccardo Scartezzini (eds). *Martino Martini: Man of Dialogue*. Trento: Università Degli Studi di Trento, 285-297.
- Pfister, Louis (1932). *Notices Biographiques et Bibliographiques sur les Jesuites de l'ancienne mission de Chine*. Vol. 1: XVIe & XVIIe siècles. Shanghai: Imprimerie de la Mission Catholique.
- Simonova-Gudzenko (2019). "Gyōki-Type Shape: Representation of the Japanese Archipelago in East-Asian and Western Maps." In: Martijn Storms, Mario Cams, Imre Joseph Demhardt, and Ferjan Ormeling. *Mapping Asia: Cartographic Encounters between East and West*. New York: Springer International Publishing, 125-145.
- Song Gang (2019). "Re-locating the 'Middle kingdom': A Seventeenth-Century Chinese Adaptation of Matteo Ricci's World Map". In: Martijn Storms, Mario Cams, Imre Joseph Demhardt, and Ferjan Ormeling. *Mapping Asia: Cartographic Encounters between East and West*. New York: Springer International

Publishing, 185-206.

Sprenkel, Otto Berkelbach van der (1953). "Population Statistics of Ming China," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 15:2, 289-326.

Xu Guangtai (2017). "Wei Kuangguo 'Dada zhanji' (1654) yu 'Zhongguo xin tuzhi' (1655), (1654), (1655)". In Dai Longji & Yang Xunling (eds.). *Quanqiu ditu zhong de Aomen (di er juan)*, Beijing: Social Sciences Academic Press (China), 258-288.

Noten

1. De auteur dankt Li Rui, Fresco Sam-Sin, Nicolas Standaert, Noël Golvers, Chen Yanrong en Robert Batchelor voor hun commentaar op eerdere versies van deze tekst.
2. *De Bello Tartarico* (1654) is een verslag van een deel van de oorlogen waarbij de Mantsjoes het rijk van de Ming-dynastie veroverden en de Qing-dynastie stichtten (1636-1661).
3. De *Atlas Maior* verscheen tussen 1662 en 1672 in Latijnse, Franse, Nederlandse, Duitse en Spaanse edities. Afhankelijk van de editie telde de volledige uitgave 9-12 delen, en 544-612 kaarten. Koeman et al. (2007), 1296-1383, vooral 1330.
4. Pfister (1932), Duyvendak (1935), Fuchs (1946), Bernard (1947).
5. Ik heb de chronologie van Martini's leven gereconstrueerd met behulp van Bertolucci (1990).
6. De Ming-dynastie regeerde China van 1368-1644, maar bleef in het zuiden tot de jaren 1660 aan de macht. De Qing dynastie werd in 1636 door de Mantsjoes gesticht; zij zou van 1644, het jaar dat ze Beijing veroverden, tot 1912 over China regeren.
7. Procurator is de titel die aan Jezuïeten gegeven wordt die de taak krijgen steun voor het werk van de orde te verwerven.
8. Golvers (1994); Golvers (2012); Golvers (2016).
9. Meer edities volgden in verscheidene Europese talen. Een analyse van deze uitgaven is gegeven door Berger (2016). In *De Bello Tartarico* is ook een kleine overzichtskaart van China opgenomen, getiteld *Situs Provinciarum Imperii Sinici* (De locatie van de provincies van het Chinese keizerrijk). Dit betreft een ruw schetsje dat in geen verhouding staat tot de weergave van China door Martini in zijn door Blaeu uitgegeven atlas (Xu 2017).
10. Golvers (2012), 127. Het grootste deel van de kaartendruckersector was al jaren eerder van Antwerpen verhuisd naar Amsterdam. (Koeman et al. 2007)
11. De familie Blaeu had eerder een aantal werken van Jezuïeten uitgegeven, meest met de versluijende imprint Keulen. Begheyn (2012), 221.
12. Blaeu's atlas van Martini is inderdaad opgedragen aan de aartshertog, met het op 7 januari

- 1655 verkregen privilege, en geregistreerd in Den Haag op 20 maart en 11 mei 1655. Begheyn (2012), 223.
13. Geciteerd in Golvers (1994), 338.
14. Die tekst draagt de titel *De Regno Catayo Additamentum*. Na hun korte eerste ontmoeting in Leiden vroeg Golius om verlof aan zijn universiteit en haastte zich naar Antwerpen om Martini daar weer te ontmoeten in het huis van Jacob Edelheer (1597-1657). Golvers (1994), vooral 337-339. Martini gaf Golius verscheidene Chinese boeken, o.a. een "Chinees aardrijkskundeboek met afbeeldingen". Duyvendak (1936), 315.
15. "Mecum portavi Tabulas etiam geographicas & Imperii Universi & Provinciarum singularum, quas – adhibitis Sinicis mappis inspectâque variis in peregrinationibus regione prope totâ – quâ potui accurate delineavi." Martini (1654), 10.
16. Luo's atlas was op zijn beurt gebaseerd op de nu verloren gegane *Yu di tu* van Zhu Siben (1273-1333).
17. Fuchs onderscheidt zeven verschillende edities. Fuchs (1946). De Library of Congress bezit een op 1558 gedateerd exemplaar. LOC, G2305. L6 1558/B 182.07 L78.1.
18. Een aantal in de late Mingperiode uitgegeven aardrijkskundeboeken ontleen hun kaarten aan de *Guang yu tu*. Voorbeelden daarvan zijn de *Huang Ming Zhifang ditu* (1637), de *Ditu zongyao* (1645), de *Guang yu ji* (zie noot 20), enz. Zie voor een overzicht en verdere beschrijving van de Ming-aardrijkskundeboeken, zie Du (2012).
19. Pfister (1932). De Franse historicus Louis Pfister, die als auteur van dit werk wordt beschouwd, overleed in 1891. Het is niet duidelijk of deze veronderstelling aan Pfister zelf toegeschreven moet worden of aan een vroeg-twintigste-eeuwse redacteur van zijn werk.
20. De drie edities van *Guang yu ji* dateren respectievelijk van voor 1600 (niet geraadpleegd), van rond 1600 (Lu Yingyang en Wang Mingji, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Chinois 1493), en van voor 1626 (Lu Yingyang en Yan Guangbiao, Biblioteca Vaticana, Barb.Or. 135). Een andere editie werd gedrukt gedurende de Qing dynastie en is gedateerd op 1686 (Lu Yingyang en Cai Fanbing).
21. Een vergelijking toont een sterke overeenkomst met de editie uit 1555 van de *Guang yu tu*. Met de minder nauwkeurig uitgevoerde kaarten uit de editie van 1579 is er geen overeenkomst. Ik ben niet in staat geweest om de edities van 1564 en 1566 te raadplegen.
22. Lin (2017). Lin maakt onderscheid tussen vier cruciale stappen hoewel alleen de eerste twee (het toevoegen van de plaatsnamen en het aanbrengen van het graadnet) met zekerheid aan Martini zelf kunnen worden toegeschreven, terwijl de laatste twee stappen (de projectie en de aanpassing van de kustlijn) kunnen zijn gezet

door Blaeu.

23. Biblioteca Vaticana, Barb.Or.135. De kaart van Beizhili ontbreekt.
24. Op de achterzijde van de kaarten van het exemplaar in de Biblioteca Vaticana schijnen bladzijden van een manuscript van Martini's *Sinicae Historiae Decas Prima* te zijn geplakt. Paternicò (2016), 289-90. In een handgeschreven aantekening vermeldt Nicolaas Witsen (1641-1717), die van 1682-1706 burgemeester was van Amsterdam, dat Philip(pe) Couplet (1623-93), een van de nieuwe rekruten van Martini, die in 1684 naar de Lage Landen terugkeerde, hem "een klein boekje toonde met kaarten die Martini gebruikt had voor zijn atlas, en waarop Martini zelf aantekeningen had gemaakt." Deze aantekening van Witsen, gedateerd 1684, berust in het museum Meermannno-Westreenianum in Den Haag, en werd aangehaald door Li (2010), 470. Zoals reeds verondersteld door Destombes, is dit waarschijnlijk het exemplaar dat nu in de Biblioteca Vaticana berust. Destombes (1974), 336-37. Het museum Meermannno-Westreenianum beschikt ook over een exemplaar van de *Guang yu tu*, ook vermeld in de aantekening van Witsen, maar dat exemplaar houdt geen verband met Martini.
25. Dat gebeurde volgens de methode *jili hua-fang ji* (letterlijk het vastleggen van de (afstanden in) *li* en het intekenen van vierkanten) methode.
26. "Hebent autem illi libros accuratissimos quasi in unum corpus redactos, quibus urbium, civitatum, fluviorum, montium aliorumque huc facientium nomina ac situm describere. Nihil quidem de longitudine vel latitudine, at distantias accurate notant. Verum quia hasce ipsemet pluribus in locis observavi, ex iis facile reliquis debitum locum, licet non sine labore, assignare potui, adjutus praesertim mappis ac libris illis Sinicis." Martini (1655), 26.
27. Hij vermeldt over dit astrolabium in een brief die hij schreef aan Kircher na zijn eerste aankomst in Macao, op 1 november 1642. Bertolucci (1998), 1:157. In de tekst van de atlas bevestigt Martini dat hij de breedtes zelf heeft berekend, bijvoorbeeld van Beijing. Martini (1655), 28.
28. Dit is op te maken uit de *Mingshi Tianwen zhi*, een deel van de *Ming shilu*, samengesteld onder de Qing dynastie, waarin vermeld wordt dat de breedtes van de provincie-hoofdsteden bepaald zijn door een 'westerling' tijdens de regering van keizer Chongzhen (1627-1644). Waarschijnlijk was dat Diego de Pantoja (1571-1618).
29. Bertolucci (1998), 1:61-64 & 73-78.
30. Martini (1655), 28. Martini maakte ook gebruik van de tabellen van Lansberge voor het bepalen van de lengtes op basis van de magnetische declinatie.
31. "Longitudo illius apud me nulla, nam huius ego urbis meridianum, primum pono (nec enim

apud Europaeos quicquam reperio certi, & pudendum sane, in re tante Cosmographos non convenire." Martini (1655), 28.

32. Deze tabel kan door Blaeu zijn toegevoegd ten behoeve van de geïnteresseerde lezers, maar er is geen bewijs voor deze stelling. De lijst was opgesteld op basis van de kaarten, en niet andersom. Zie Lin (2017), 370 & 383-396. De tabel is ingevoegd na Martini (1655), 171.

33. Simonova-Gudzenko (2019), vooral 139.

34. De kustlijnen van Zuid-China werden ook opnieuw getekend, zoals Lin Hong heeft aangegeven. Wanneer men afgaat op het hierboven beschreven productieproces, moet dit aan Blaeu worden toegeschreven. Lin (2017), 374-381. Men moet zich ook realiseren dat de provinciekaarten en de overzichtskaart verschillende projecties gebruiken (zie hierboven).

35. Koeman (1970), 23-25.

36. Koeman et al. (2007), 1318-30. De afzonderlijke delen zien er volstrekt identiek uit, met uitzondering van de frontispice.

37. Voor de vergelijking van de administratieve indelingen zoals weergegeven in vier van de belangrijkste geografische handboeken uit de late Min-periode (*Guang yu tu*, *Sancai tuhui*, *Guang yu ji* en *Ditu Zongyao*) met de *Novus Atlas Sinensis* verlaat ik mij geheel op Li (2018). Martini paste de volgorde van de provincies aan aan de logica van hun geografische locatie (noord komt voor zuid, oost komt voor west). Martini (1655), 3.

38. Aan de beschrijving van de Zhenyun prefectuur in Guizhou voegde Martini bijvoorbeeld het graafschap Taiping toe, op basis van een vergelijking van de namen zoals ze voorkomen op de kaart. Lin bevestigt dat Martini's pogingen om kaarten en teksten te vergelijken ook een andere kant op gingen: Martini voegde in de teksten vermelde administratieve eenheden (meest op graafschap-niveau) toe aan de kaarten. Hij actualiseerde dus de kaarten in de *Guang yu ji* op basis van de teksten in dat boek, die een latere administratieve structuur weergaven. Lin (2017), 363-64 en 366-68.

39. De beschrijvingen van Guizhou zijn om twee redenen uitermate geschikt voor een gedetailleerde vergelijking: 1) de provincie is een van de meest afgelegen en dunst bevolkte delen van het rijk, waardoor de beschrijving korter is; 2) Martini had zelf Guizhou niet bezocht, zodat zijn eigen inbreng in de beschrijving minimaal is.

40. Zie voor meer statistische gegevens over de bevolking van Ming China Sprenkel (1953)

41. Deze aantallen waren gebaseerd op inmiddels achterhaalde volkstellingsgegevens, en op een belastingsysteem dat tegen de tijd dat Martini in China aankwam grotendeels niet meer operationeel was. Daardoor waren deze gegevens niet meer courant tegen de tijd dat ze in druk verschenen.

42. Fuchs (1946), 21-23. Cijfermatige gegevens in

de volgende werken uit de Mingperiode werden vergeleken met die uit de *Novus Atlas Sinensis*: *Huang yu kao* (1558), *Guang yu tu* (1561&1579), *Huang Ming yitong jiyao* (1573), *Xiurang tongkao* (1578), *Zhifang kaojing* (1594), *Sancai tuhui* (1607-09); *Huang Ming zhifang ditu* (1636), *Ditu zongyao* (1645), en alle werken die worden weergegeven in Li (2016), vols. 1-20.

43. De kaart bevindt zich in de British Library, Maps 60875(11). De nationale Bibliotheek in Beijing bezit ook een exemplaar. Een derde exemplaar werd in 2015 verkocht bij Christie's (ik dank deze informatie aan Robert Batchelor).

44. Deze informatie wordt gegeven in het voorwoord in de bovenrand van de kaart. Martini bezocht Nanjing in het voorjaar van 1644. Gouvea (1998), 129.

45. Het totale aandeel verschillen in de aantallen bedraagt 10%. Maar wanneer we met transcriptiefouten rekening houden (het Chinese karakter voor 6 vervat als het ware het karakter voor 8, en wanneer ze vertikaal onder elkaar worden geschreven zijn de karakters voor 1, 2 en 3 makkelijk te verwarren) dan komen de beide cijferreeksen slechts in 3 % van de gevallen niet met elkaar overeen.

46. De verschillen tussen Cao en Martini betreffen slechts 2% van de aantallen.

47. De verschillende karteringstradities van de kaart en zijn betrekking tot de in 1593 door Liang Zhou vervaardigde kaart worden besproken door Song (2019), en gelinkt aan de kaart van Matteo Ricci. Een gedetailleerde vergelijking van de plaatsnamen laat er echter geen twijfel over bestaan dat Aleni's kaart direct gebruikt is. Aleni's wereldkaart was een van de zes kaarten opgenomen in zijn verhandeling over de geografie van de wereld, getiteld *Zhifang waiji* (1623 en 1627)

48. De manier waarop deze lijnen zijn gebogen maakt ze onbruikbaar als meridianen.

49. Een voorbeeld hiervan is de kaart van Shaanxi (Xensi) in de atlas.

Summary

The 1655 *Novus Atlas Sinensis* by Martini and Blaeu and its Chinese sources / Mario Cams

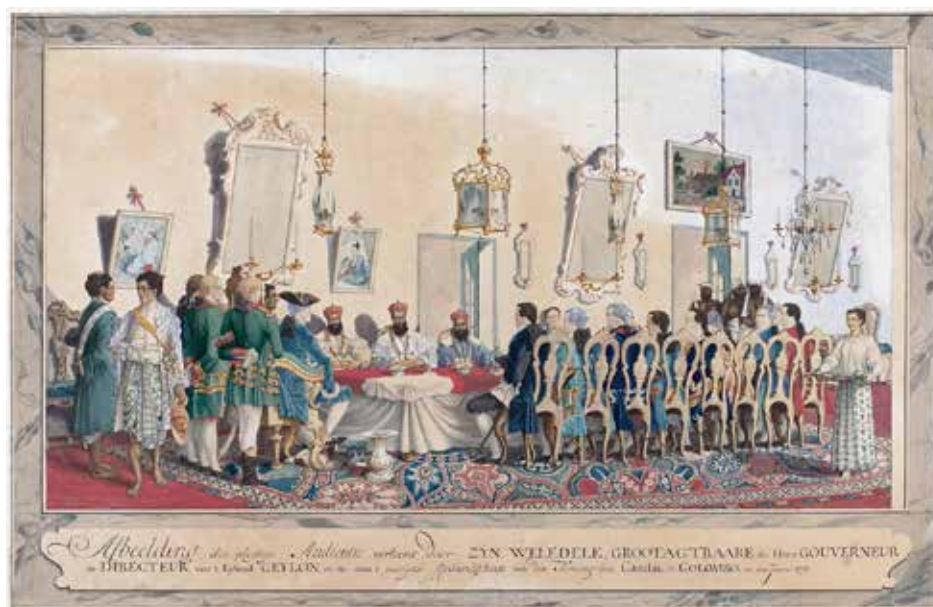
This study supports an early claim that one early seventeenth-century edition of the *Guang yu ji*, now kept at the Vatican Library, can be identified as a direct source for both the maps and the provincial descriptions of the *Novus Atlas Sinensis*. It also argued, for the first time, that Cao Junyi's map is linked to Martini's work: not in its depiction of Ming territories but through the numerical data it records in its bottom margin. Finally, the article illustrates how Martini went about adapting these Ming works of geography for his manuscript atlas and elaborates on the role of the publisher, Joan Blaeu, who further forced Martini's draft maps into the framework of VOC depictions of Asia's coastlines and ad-

justed them to fit the other five volumes of his *Novus Atlas*.

Rather than a modern atlas or scientific product, the Martini-Blaeu atlas was in the first place a Renaissance product intended to unveil the position and composition of East Asia within expanding (Western) European horizons. Within this framework references to Marco Polo and Prester John were certainly not out of place, whereas accuracy, in the mathematical sense, was far from a primary concern.

This study contributes towards an increased understanding of the production process behind the first European atlas of East Asia, one of the main books that resulted from, and shaped, seventeenth-century European interactions with that region. A comparison of figs. 2 and 3 can only be explained by understanding the relationship with the Chinese source materials that caused this shift. Although Martini and Blaeu shaped the final *Novus Atlas Sinensis* through a long process of selection, translation, rearrangement, and negotiation of late Ming geographic knowledge, the Atlas presents – both in content and in form, at its most basic level – continental East Asia through the eyes of the Chinese themselves.

Een vergeten kaartenmaker: Carl Friedrich Reimer

1. C.F. Reimer, *Ontvangst van de gezanten van Kandy te Colombo, 1772* (Rijksmuseum, RP-T-1904-18).

In deze bijdrage wordt aandacht gevraagd voor kaartenmaker Carl Friedrich Reimer (c.1740-1796). Wanneer het gaat om de kartografie van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) denkt men in eerste instantie aan de commerciële kaartenmakers in de Republiek, die verantwoordelijk waren voor de zeekaarten, de zogenaamde 'overzeilers', in tweede instantie aan de man- u scriptkaarten van individuele schippers, die te Batavia werden gekopieerd en naar de Republiek werden gezonden. Een derde categorie wacht nog altijd op systematisch onderzoek: de militaire kartering door landmeters en ingenieurs. C.F. Reimer was de meest productieve kaartmaker, die de VOC ooit ter plaatse in dienst had, maar zijn enorme kartografische nalatenschap verloor vrijwel direct na vervaardiging haar relevantie.¹

In dienst van de VOC

Reimer was afkomstig uit de Oost-Pruisische stad Königsberg (de huidige Russische exclave Kaliningrad). Veel meer over zijn afkomst, opleiding en andere antecedenten is er niet bekend.² Hoewel Amsterdam niet langer de zinderende metropool uit de zeventiende eeuw was, wist de stad nog altijd grote stromen fortuinzoekers uit Scandinavië en de Duitse landen aan te trekken. Wanneer alle andere opties vergeven waren, was er altijd wel emplooi te vinden als matroos of soldaat bij de West- of Oost-Indische Compagnieën. In

tegenstelling tot zijn meer fortuinlijke landgenoten behoorde Reimer tot een anonieme stroom arbeidsmigranten. Of Reimer uit pure wanhoop, of toch vooral avonturierszin, aanmonsterde bij de VOC en of dit vrijwillig of via een ronselaar ('ceelverkoper') plaatsvond, is niet meer te achterhalen. Het staat vast dat hij in dienst trad in de rang van soldaat voor een gage van negen gulden per maand.³ Zijn schip, de *Vlietlust*, verliet de rede van Texel op 20 december 1767 met bestemming Ceylon. Zeer waarschijnlijk had hij weinig om op terug te vallen. Hij zou Europa nimmer weerzien. Zijn carrière bij de VOC omspande bijna dertig jaar. Hij beklom de spreekwoordelijke ladder en werkte zich op van 'gewoon' soldaat via chirurgijn en *fabriek* (een fabriek was een architect en opzichter over het ambachtskwartier) tot militair ingenieur. Hij overleed uiteindelijk in 1796 te Batavia en bekleedde toen de aanzienlijke functie van Directeur van de Fortificaties en Inspecteur van de Waterwerken over geheel de gehele archipel. Dat ging natuurlijk niet zonder slag of stoot. Zonder de nodige patronage was een carrière ten tijde van het *Ancien Regime* onmo-

gelijk. Daarnaast had Reimer een flinke portie geluk. Dat kwam in de vorm van de Militaire Commissie naar de Oost (1789-1792), waarvan hij de belangrijkste kaartenmaker werd.

Lange tijd lag een kartografische carrière echter niet voor de hand. Zodra het schip *Vlietlust* in juli 1768 Ceylon (het huidige Sri Lanka) aandeed, werd Reimer onderdeel van de militaire poot van de VOC. In de loop van de achttiende eeuw transformeerde de Compagnie langzaam maar zeker van koopman tot koning. Met name op Java en op Sri Lanka bestuurde de VOC territoria, die een stevige en permanente militaire aanwezigheid vereisten. Binnen het jaar wist Reimer zich op te werken tot 'derde chirurgijn' voor een gage van zestien gulden per maand. Dit duidt erop dat hij in Pruisen zeer waarschijnlijk geschoold was en op zijn minst rudimentaire kennis bezat van *materia medica* (medische zaken). Wellicht had hij medische of botanische colleges gevolgd. Hoe het ook zij, in 1774 werd hij wederom bevorderd. Ditmaal tot 'onderchirurgijn' voor een loon van 24 gulden per maand.

Drs J. Bos (1978) is historicus, bibliotheekmedewerker en universitair docent. Hij verricht onderzoek naar de militaire kartografie van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), met een focus op de achttiende eeuw. In 2010 was hij coauteur van het zesde deel in de serie *Grote atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie*.

Op Ceylon beleefde Reimer ook plezier aan tekenen en etsen.⁴ Een vaak gereproduceerde afbeelding uit deze periode betreft een aquarel van de ontvangst van gezanten van de vorst van Kandy bij de Gouverneur en Politieke Raad te Colombo.⁵ Het biedt een zeldzame blik op de diplomatie en etiquette, die gepaard gingen met het handeldrijven van de VOC op Ceylon. De aquarel is gesignd 'na het leven geteikent en geschildert door C.F. Reimer, Chirurgijn' en gedateerd op 1772. Studie heeft inderdaad uitgewezen dat de tekening een natuurgetrouwe weergave toont van het Cingalese bezoek aan gouverneur Iman Willem Falck. De aquarel behoort tot de collecties van het Rijksprentenkabinet (Rijksmuseum) en vormt een set met twee andere aquarellen van het Zuid-Indiase hindoeïstische tempelcomplex Chidambaram.⁶ Deze zijn gedateerd 1774 en aan Reimer toegeschreven. Qua stijl komen deze inderdaad sterk overeen met de afbeelding van het Kandiaanse gezantschap. Ook weten we dat Reimer een bovengemiddelde interesse heeft gehad in hindoeïstische architectuur. Op Java zou hij met de Militaire Commissie de hindoeïstische monumenten te Prambanan bezoeken en beschrijven en een verband leggen tussen de Javaanse en Zuid-Indiase structuren.⁷

Missing link?

Met de uitbeelding van Chidambaram zijn we beland in een interessante fase van Reimers carrière. In de jaren 1773-1774

werd er vanuit Ceylon een militair detachement overgezonden naar het Indiase vasteland om de Nederlandse vestiging te Negapatnam te ondersteunen. Deze was gelegen aan de langgerekte Coromandelkust en vormde een belangrijk centrum voor de handel in katoen en olifanten. De regio kende in de jaren zeventig van de achttiende eeuw echter weinig rust. De vorsten van het rijk van Mysore bestookten de Europeanen – met name de Engelsen – regelmatig. Sultan Haider Ali Khan (1722-1782) en diens zoon Tipu Sultan (1750-1799) behaalden militaire successen ten koste van de Europese aanwezigheid op deze kust. Uit voorzorg vroeg de Nederlandse gouverneur van de Coromandelkust steun bij zijn ambtgenoot te Ceylon. Het is zeer goed mogelijk dat Reimer als chirurgijn werd toegevoegd aan het Ceylonese detachement. In het Amsterdamse Scheepvaartmuseum bevindt zich een vooralsnog anonieme militaire plattegrond van Negapatnam en de directe omgeving in de jaren 1773-1774.⁸ Ingetekend zijn de tijdelijke veldverschansingen die op verschillende punten buiten Negapatnam werden opgeworpen. Dit vergt nader onderzoek, maar het zou goed kunnen dat Reimer betrokken was bij de productie van deze unieke manuscriptkaart. Weliswaar komen de tekenstijl en het handschrift niet overeen met latere kaarten van zijn hand, ook de gebruikte schaalstok (in schreden, anders dan de gebruikelijkere Rijnlandse roeden) wijkt af van latere voorbeelden. Toch kan

er sprake zijn van zijn betrokkenheid. De kaart kan een collectieve activiteit zijn geweest, waarvoor Reimer misschien het meetwerk verrichtte of zelfs schetsen aanleverde. Het zou de *missing link* vormen tussen zijn jaren als (militair) chirurgijn en als kaartenmaker. Immers, in november 1777 werd Reimer bevorderd tot eerste landmeter in de rang vaandrigingenieur. Het is aannemelijk dat hij in de jaren die volgden, kaarten produceerde ten behoeve van het Ceylonese gouvernement, dat accurate kaarten wenste van de territoria onder VOC-bestuur. Hoe accurater de kaarten, des te gerichter kon er getaxeerd worden.

Promotie in oorlogstijd

In 1782 werd Reimer bevorderd tot *fabriek* te Colombo. Hij stuurde hiermee de werklieden te Colombo (en feitelijk geheel Ceylon) aan, die werkten aan de bouw van de Compagniegebouwen zoals de pakhuizen, kantoren, scheepswerven, ziekenhuizen, vestingwerken, maar ook civiele en religieuze structuren.

Het is belangrijk om hierbij de grotere geopolitieke ontwikkelingen in ogenschouw te nemen. Tussen 1780 en 1784 werd de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog uitgevochten. De aanleiding en verloop laten we voor deze bijdrage buiten beschouwing, maar de uitkomst was voor de VOC desastreus.⁹ Niet alleen werden in Europese wateren rijk beladen retourschepen buitgemaakt door de Engelsen, ze waag-

2. Anoniem, *Stad en omgeving van Negapatnam*, ca. 1773-1774 (Scheepvaartmuseum, SNSM a0145 (211)-0005).

den het ook de vestigingen van de Compagnie in Azië aan te vallen. Met name in India werden Nederlandse posten ingenomen. Slechts met duurbetaalde Franse steun konden invasies van de Kaapkolonie en Ceylon worden afgewend. Het is dus niet verwonderlijk dat Reimer promoveerde. Met name de vestingwerken konden een moderniseringsslag goed gebruiken. In de jaren 1760-1765 woedde er een interne oorlog tussen de VOC en Kandy, die in het voordeel van de Compagnie werd beslist. De fortificaties werden toen voornamelijk versterkt met een lokale aanval in gedachten. Nu kwam de dreiging van buitenaf en was ze Europees van karakter.

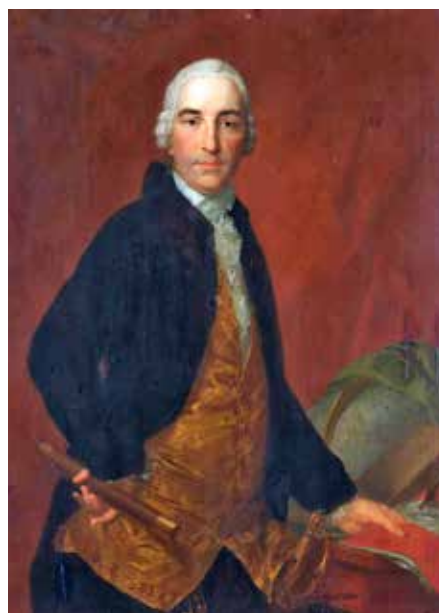
De Compagnie bezweek onder de lasten en verliezen. Het leidde tot een ongekende stap. Het bestuurscollege, de Heren Zeventien, diende bij de Staten-Generaal een verzoek in voor financiële en militaire steun. Op korte termijn, om het directe gevaar van een Engelse invasie te Ceylon of Java te voorkomen, werd een landeskader naar Azië gestuurd.¹⁰ Op de langere termijn werd nagedacht over een inventarisatie van alle Nederlandse handelsposten in de Oost. Door deze letterlijk en figuurlijk in kaart te brengen, konden beslissingen worden genomen over het afstoten van verlieslijdende vestigingen.

Het landeskader, onder aanvoering van commandant Jacob Pieter van Braam (1737-1803), kwam te laat in Azië aan om nog slag te leveren met de Engelsen. In Europa waren de vredesbesprekingen tussen de twee landen al in volle gang. Besloten werd om de vloot in te zetten tegen Aziatische tegenstanders, die de zwakke positie van de VOC probeerden uit te buiten. Er werd slag geleverd bij Malakka en Selangor. In 1785 werd de terugtocht naar Europa aangevangen. In augustus deed het landeskader Ceylon aan, ter bevoorrading en reparatie van de vloot en ontspanning voor de bemanning. Hier ontmoetten Van Braam en Reimer elkaar. Van Braam was onder de indruk van de kwaliteit van de kaarten en de beoogde verbeteringen.¹¹ Op afspraak van de commandant zou Reimer nog in 1785 worden bevorderd tot chef-ingenieur te Batavia, waar hij al snel een protégé werd van Gouverneur-generaal Willem Arnold Alting (1724-1800). Maar zijn voorstellen konden niet de goedkeuring wegdragen van de nieuwe gouverneur te Ceylon: Willem van de Graaff.

Machtsstrijd

De Compagnie was niet geheel blind voor de algehele misère waarin zij verzeild was geraakt. Los van de staatssteun probeerde het bedrijf op eigen kracht de militaire tak te moderniseren. Hiervoor werden twee kopstukken aangetrokken: de gebroeders Van de Graaff.¹² Beiden hadden hun militaire opleiding genoten in de Republiek. Cornelis Jacob van de Graaff (1734-1812) werd controleur-generaal der fortificatiën in Holland, alvorens hij in 1784 op afspraak van de stadhouder benoemd werd tot gouverneur van de Kaapkolonie. Zijn opdracht was het om de versterkingen daar te verbeteren naar de laatste inzichten en tevens een militaire kweekschool op te richten. De cadetten – ingenieurs en artilleristen – konden dan vanuit het relatief gezonde Zuid-Afrika (in tegenstelling tot het door malaria geplaagde Batavia) over geheel Azië worden uitgezonden. Cornelis' jongere broer, Willem Jacob van de Graaff (1736-1804), trad al vroeg in dienst bij de VOC. In 1755 werd hij als onderkoopman uitgezonden naar Ceylon, waar hij een verdienstelijke carrière genoot. In 1785 werd hij benoemd tot opvolger van Gouverneur Falck en evenals zijn broer, kreeg Willem de opdracht om de versterkingen te actualiseren. Hij zag echter niets in de zorgvuldig opgestelde projecties, die Carl Friedrich Reimer presenteerde.

De reden hiervoor is de machtsstrijd, die plaats vond tussen de Van de Graaff broers enerzijds en de Hoge Regering anderzijds.

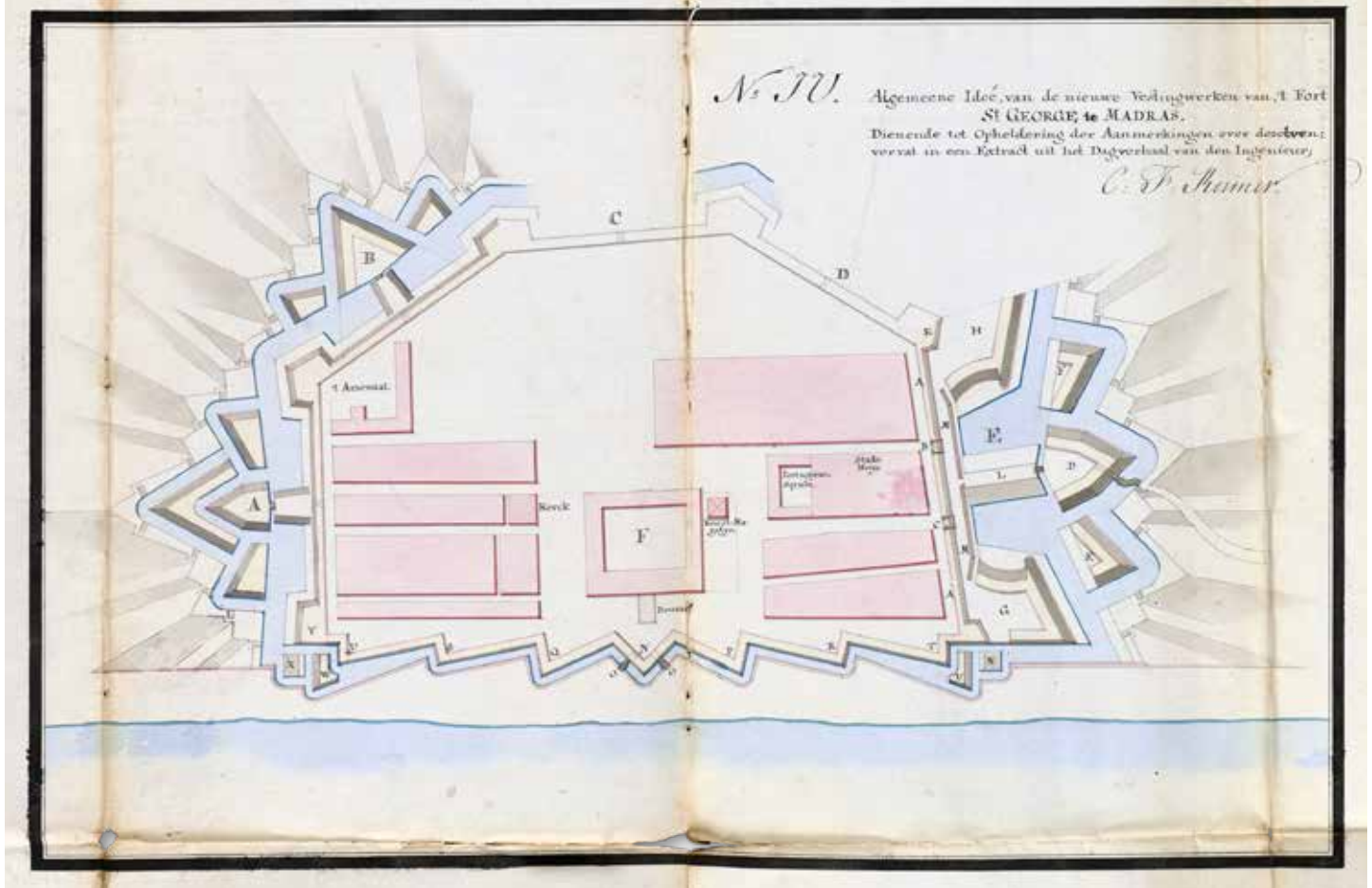
3. J.F.A. Tischbein, *Portret van gouverneur-generaal Willem Arnold Alting, 1788* (Rijksmuseum, SK-A-3785).

Gouverneur-generaal Alting wenste zoveel mogelijk bij het oude te laten en zag in de komst van Willem en Cornelis een bedreiging voor zijn eigen positie. De gebroeders genoten de steun van de stadhouder en hadden torenhoge ambities. Willem zal in Reimer een pion hebben gezien van Alting, een eerste reden om diens plannen te verwerpen. Daarnaast zal de ambachtelijke achtergrond van Reimer hebben meegespeeld. De gebroeders Van de Graaff behoorden tot de nieuwe militaire elite, die een opleiding naar Franse snit hadden genoten. Reimer was weliswaar opgeklommen tot militair ingenieur door praktijkervaring, maar bezat geen formele training.¹³ Een laatste reden waarom de plannen van Reimer onacceptabel waren, heeft met het culturele verschil te maken. Reimer projecteerde vanuit een Pruisische traditie, terwijl de gebroeders Van de Graaff vooral op Franse inzichten leunden. Het mag dan ook niet verbazen, dat Willem van de Graaff expertise zocht (en vond) bij het Franse ingenieurscorps te Pondicherry (India). Hij nodigde Chevalier De la Lustrière en zijn assistent De la Goupillière uit om de in de jaren 1786-1787 de Ceylonese vestingwerken op te meten en een projectvoorstel voor de verdediging van het eiland in te dienen. Dat kwam er in het kort op neer dat de meeste Nederlandse vestingwerken moesten worden afgebroken om te worden opgebouwd volgens de nieuwste (Franse) inzichten. Alleen dan zouden ze een Europese aanval vanuit zee kunnen weerstaan.

Toen deze plannen werden voorgelegd aan de Hoge Regering was de reactie voorspelbaar. Ze werden, voornamelijk vanwege de zeer hoge kosten, afgewezen. Alting vond technische steun bij Reimer, die de plannen als absurd en onuitvoerbaar beoordeelde. Het betekende dat de Nederlandse handelsposten jarenlang onverdedigbaar zouden zijn. Bovendien achtte Reimer het politiek onverstandig om buitenlandse ingenieurs van een concurrerende compagnie inzicht te verschaffen in de militaire zwakten te Ceylon. De Fransen mochten in de laatste oorlog dan wel bondgenoot zijn, maar Europese allianties draaiden als een windhaan. De Hoge Regering vond steun bij de Heren Zeventien, die de plannen ook veel te kostbaar vonden om uit te voeren. Een patstelling was het gevolg.

De Militaire Commissie naar de Oost

Intern kwam de VOC geen steek verder. De ambitieuze plannen van de gebroeders

4. Ondanks het drukke schema vond de Militaire Commissie ook tijd om visites af te leggen bij concurrerende Europese naties en Aziatische bondgenoten. In september 1790 deed men de Engelse hoofdvesting Madras (India) aan. Reimer werd gevraagd om zo discreet mogelijk de vestingwerken te analyseren, wat resulteerde in deze kaart 'uyt geheugen geprent.' De ingenieur kon uiteraard geen metingen verrichten, daar de Engelsen hem goed in de gaten hielden en niet vrij door de stad lieten bewegen. C.F. Reimer, *Verdedigingswerken van Fort St George (Madras)*, 1790 (Nationaal Archief, 1.10.03, inv. nr. 76).

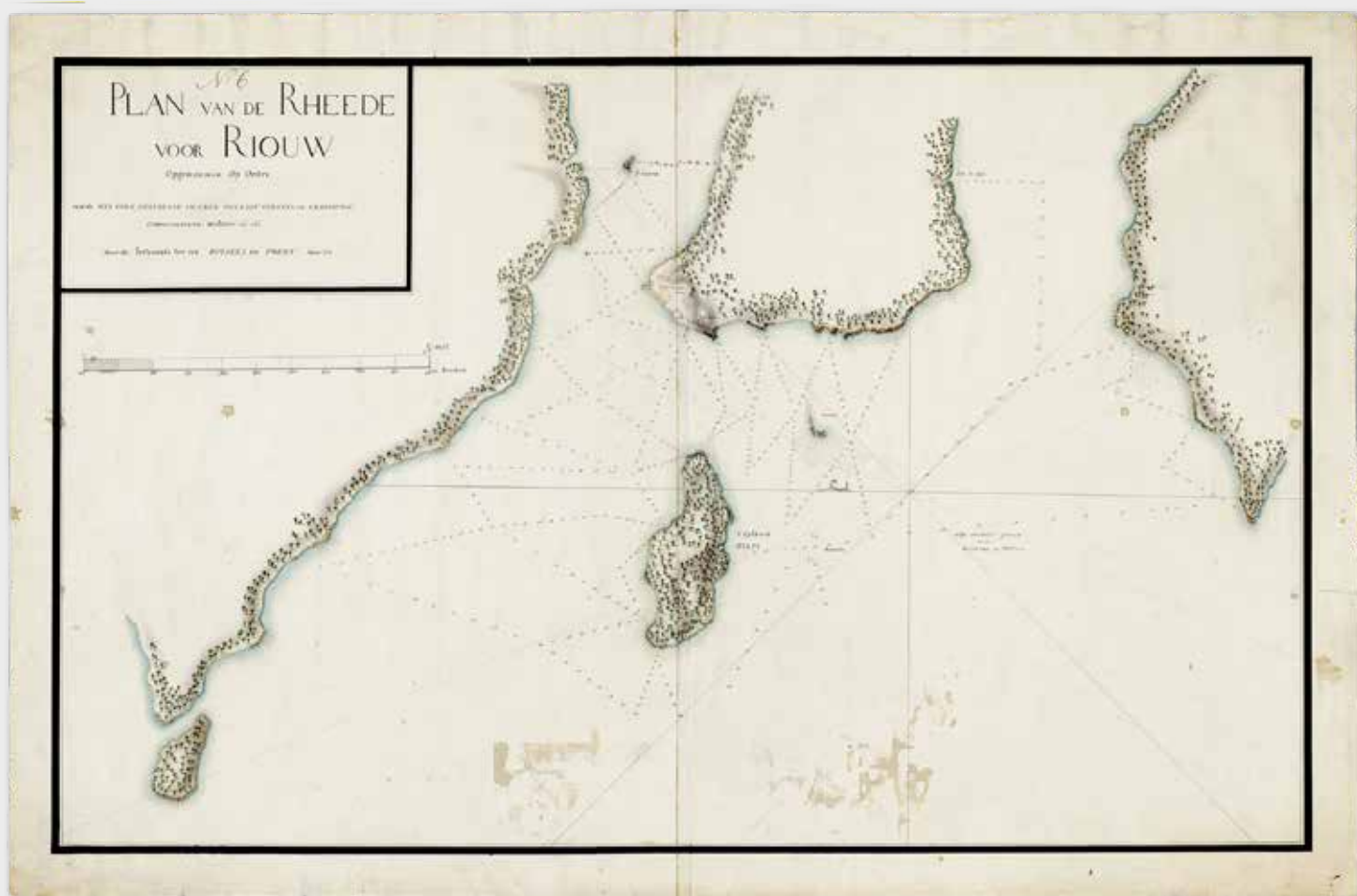
Van de Graaff werden geblokkeerd door zowel Batavia als de Heren Zeventien. Een oplossing moest van buiten komen. Inmiddels was Van Braam weer in de Republiek, waar hij de noodklok luidde over de deplorabele staat van de VOC in Azië. Hij vond een gewillig oor bij Joan Cornelis van der Hoop (1742–1825), secretaris bij de Admiraliteit van Amsterdam. Het was Van der Hoop, die de stadhouder er van wist te overtuigen om een commissie in het leven te roepen, die de situatie in de Oost moest beoordelen. Daarbij speelden de binnenlandse troebelen tussen Patriotten en Orangisten een rol.¹⁴ De stadhouder twijfelde. Van der Hoop wist de boodschap goed te verpakken. Een succesvolle commissie zou afstralen op het stadhouderschap en de patriotten het nakijken geven. Het vinden van geschikte officieren bleek nog een hele opgave. Ook de korte, maar hevige burgeroorlog gooide roet in het eten. Na de Pruisische interventie en het (tijdelijk) herstel van het stadhouderlijk gezag kon de commissievloot onder commando van Jan Olpher Vaillant, Christiaan Anthony Ver Huell en Johan Frederik Levinus Graevestein in juni 1789 dan eindelijk uitvaren.¹⁵ De Militaire Commissie bood Reimer de mo-

gelijkheid om zijn projectplannen alsnog verwezenlijkt te krijgen.

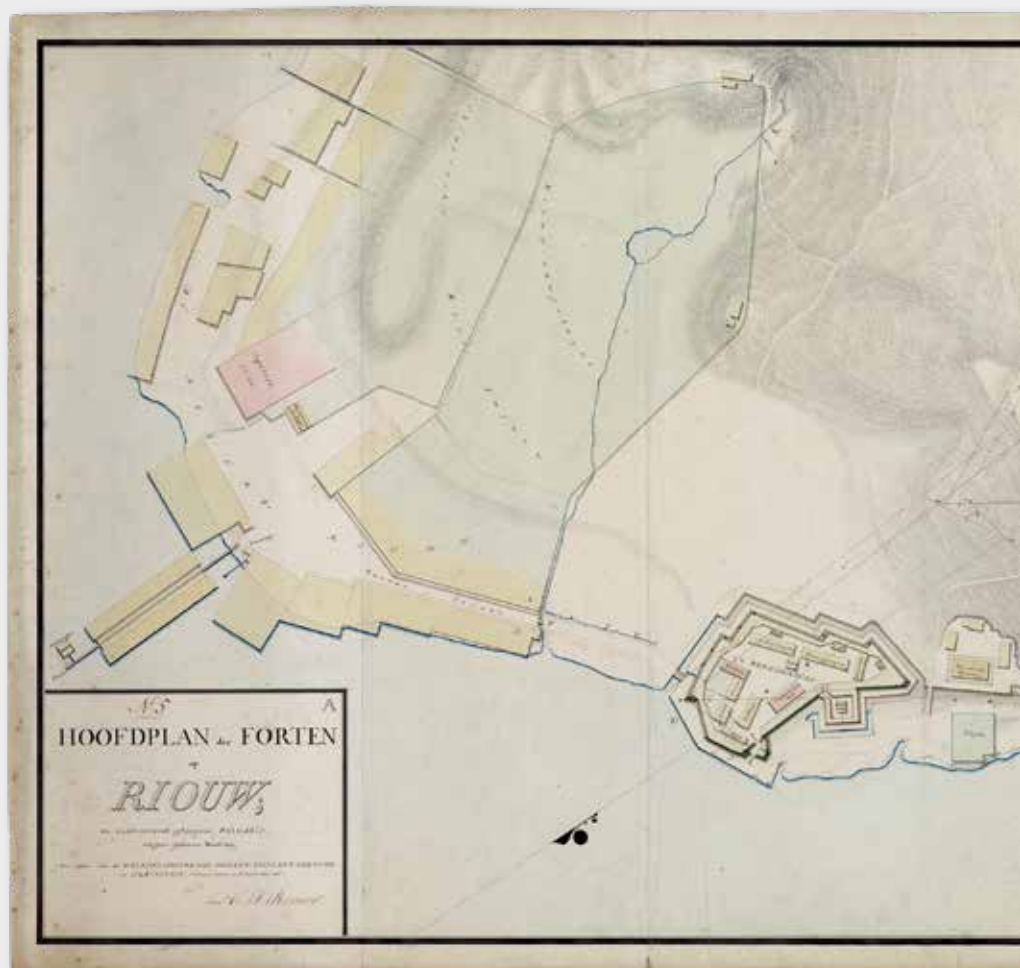
De Hoge Regering keek uiterst sceptisch naar de activiteiten van de Militaire Commissie. Dat is niet vreemd, de reden hiervoor deze geheel buiten de traditionele *chain of command* viel. De Commissie hoefde geen verantwoording af te leggen aan compagniesdienaren. Bovendien lagen harde conclusies over het gevoerde beleid voor de hand. Een kans deed zich echter voor door de wens van de Commissie om lokale expertise aan het team toe voegen. In de Republiek beijverde Van Braam zich al om Reimer als militair ingenieur bij de Commissie aan te stellen. Een voorstel, dat Gouverneur-generaal Alting maar al te graag aannam. Inmiddels was Reimer volledig opgenomen in de Bataviase kringen. Via Reimer had de Hoge Regering oren en ogen in de Commissie. Hij kreeg de tweeledige opdracht mee om de commissieleden bij te staan met raad en daad, maar tegelijkertijd de Hoge Regering op de hoogte te houden van de ontwikkelingen. Hij besloot een reisjournaal bij te houden waarin de meest memorabele wederwaardigheden van de Commissie beschreven staan.¹⁶ Terwijl de Commissie zich aan de Kaapko-

lonie ophield, werd Reimer verzocht af te reizen richting Ceylon om de Commissie aldaar op te wachten.

Te Colombo wachtte Reimer een ongemakkelijk weerzien met gouverneur Willem van de Graaff en zijn team van ingenieurs, die Reimer eerder nog zo hard bekritiseerden. Uit het reisjournaal weten we dat het enige tijd duurde eer er een normale verstandhouding was bereikt. Vanaf het moment dat de Commissie Ceylon aandeed (december 1789) tot dat deze weer vertrok weer vertrok richting de Republiek (voorjaar van 1792) bleef Reimer als attaché verbonden. Hij nam de kaartenproductie onder zijn hoede. Op deze wijze kon hij een stempel drukken op het toekomstig defensiewezen van de VOC. Hij was zich er van bewust dat de top van het leger en de admiraliteit zich over de kaarten en bijbehorende rapporten zouden buigen. Het Nationaal Archief bezit meer dan vijftig kaarten, die zijn te herleiden tot de kartografische productie van de Commissie.¹⁷ Bij het merendeel daarvan is Reimer betrokken. Hoewel hij hulp had van de officieren G.E. Schenk en D. van Lier en ook van lokale kaartenmakers in de verschillende gouvernementen, noemde

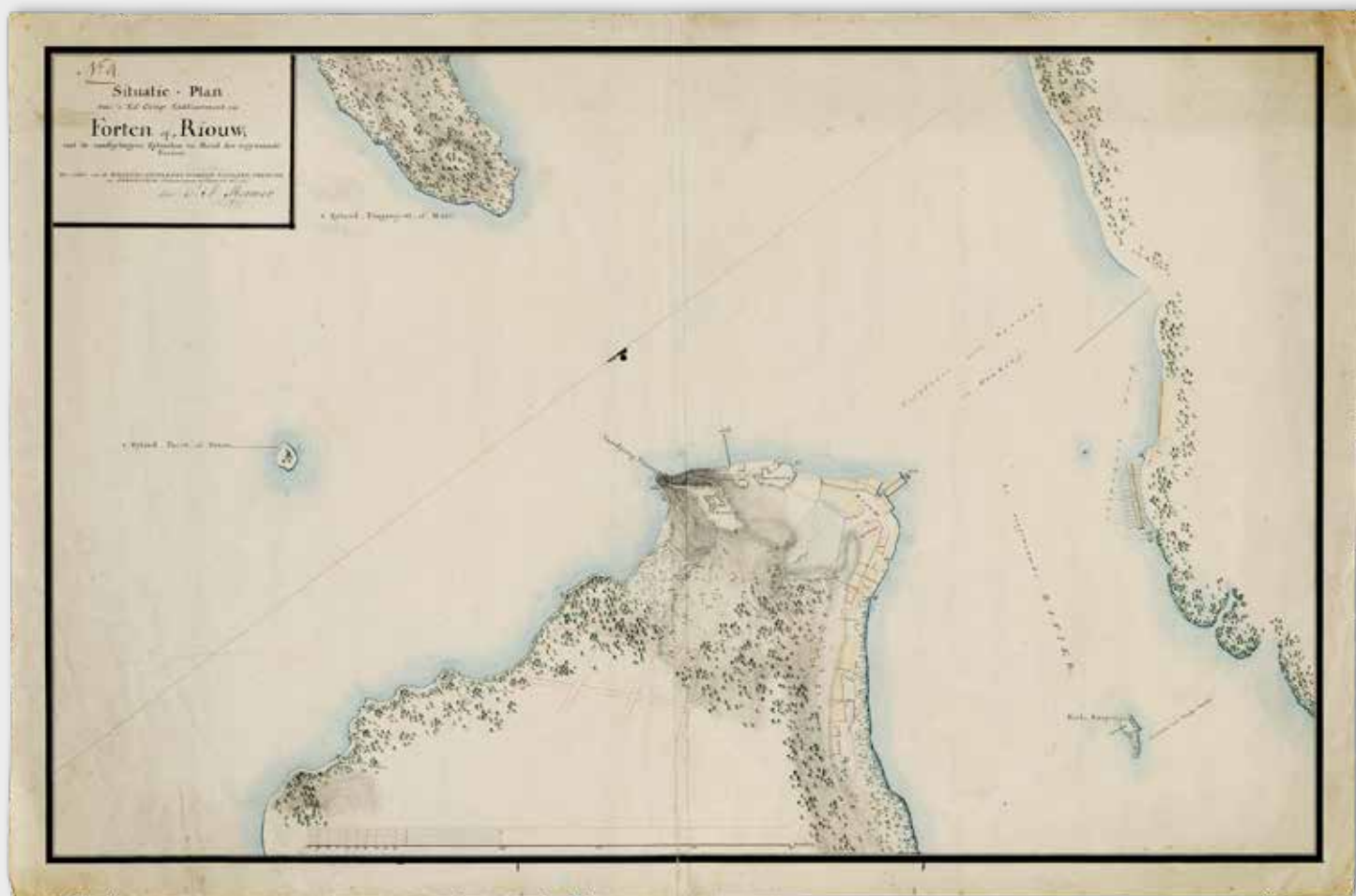

a

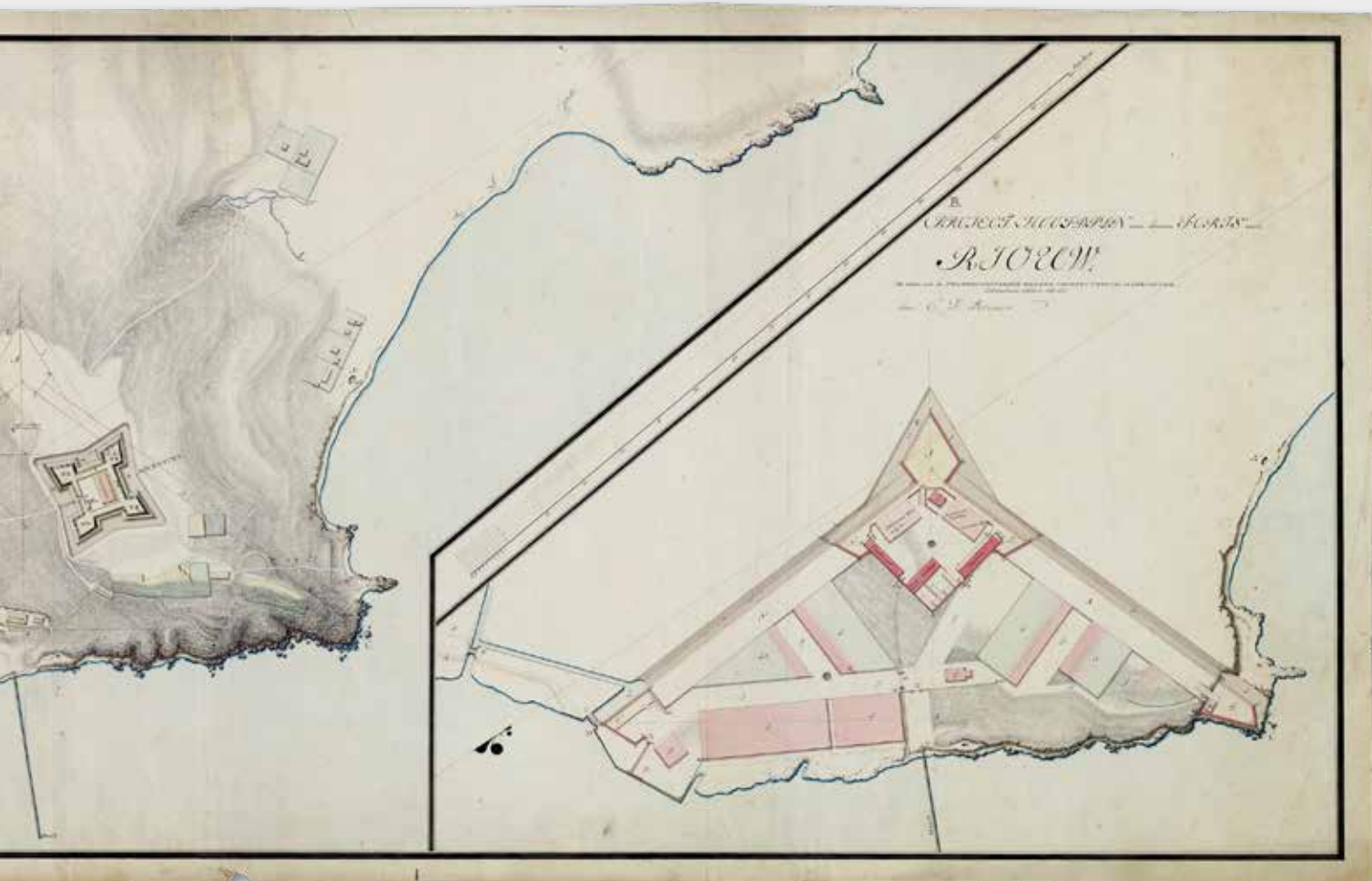

5. Set van drie kaarten van de Militaire Commissie voor de Riau-archipel, die in december 1791 werd aangedaan. De commissieleden voorzagen de toekomstige interesse in de regio, wat in de vroege negentiende eeuw culmineerde in de Engelse vestiging te Singapore. Reimer droeg bij aan de overwegingen door, naast de kaartproductie, in zijn reisjournaal uitgebreid het gewas gambir (soort houtige lianen) te beschrijven.

- a. A.A. Buyskes & A.C. Twent, *Plan van de rede voor Riau*, 1791 (Nationaal Archief, VEL0370),
- b. C.F. Reimer, *Topografische kaart van Riau*, 1791 (Nationaal Archief, VEL1151),
- c. C.F. Reimer, *Ontwerp van een nieuwe vesting te Riau*, 1791 (Nationaal Archief, VEL1152).

b

c

Reimer geen van hen in het reisjournaal, dat hij de Hoge Regering aanbood. Een ongetwijfeld bewuste keuze. Hij wilde hiermee het auteurschap van de kartografische productie claimen. De hoeveelheid kaarten plus bijhorende rapportages is enorm. Met de aanbevelingen van Vaillant, Ver Huell en de kaarten van Reimer had de Compagnie een verse start kunnen maken in haar imperialistische ambities. Maar het mocht allemaal niet zo zijn.

In de vergetelheid

In juni 1793 ankerde de commissievloot op de rede van Texel. Eerder dat jaar, in februari, had de jonge revolutionaire Franse republiek de oorlog verklaard aan de 'tirannieke' stadhouder. Terwijl de zorgen van de Compagnie eind jaren tachtig wél de politieke en militaire gemoederen beïnvloedden, had men nu iets anders aan het hoofd. De rapporten en het bijbehorend kaartmateriaal werden vriendelijk ontvangen, maar kregen vrij snel een plek in het depot. De daaropvolgende jaren wisselden de koloniale bezittingen regelmatig van hand. Toen Napoleon definitief verslagen was en het stof op het Europees strijdtoneel was neergedaald, was men een kleine twintig jaar verder. Het nieuwe koloniale programma voorzag in een ambitieus commercieel, militair, cultureel en wetenschappelijk raamwerk. De voorstellen van de Militaire Commissie waren inmiddels sterk achterhaald en zouden definitief in de vergetelheid raken.

Literatuur

- Bos, J. 2018. Unknown knowledge: the travel diary of Carl Friedrich Reimer, 1789–1792. In: D'Angelo, F. (Ed.), *The scientific dialogue linking America, Asia and Europe between the 12th and the 20th century*. Napoli: Viaggiatori, blz. 82–100.
- Bos, J. 2020. 'Dead on Arrival': The Unused Cartographic Legacy of Carl Friedrich Reimer. In: Kent A., Vervust S., Demhardt I., Millea N. (Eds.), *Mapping Empires: Colonial Cartographies of Land and Sea*. (Lecture Notes in Geoinformation and Cartography). Cham: Springer, blz. 287–307.
- Bruijn, J.R. 2003. Facing a new world: The Dutch navy goes overseas (c. 1750–c. 1850). In: Moore B., Nierop H. van (Eds.), *Colonial empires compared: Britain and the Netherlands, 1750–1850*. Burlington: Ashgate, blz. 113–128.
- De Silva, R.K., Beumer, W.G.M. 1988. *Illustrations and views of Dutch Ceylon 1602–1795*. London: Serendib Publications.
- Diessen, J.R. van, et al. 2006–2010. *Grote atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* [7 delen]. Voorburg: Asia Maior/Atlas Maior.

- Dörr, S. 1988. *De kundige kapitein: brieven en bescheiden betrekking hebbende op Jan Olphert Vaillant, kapitein-ter-zee (1751–1800)*. Zutphen: Walburg.
- Enthoven, V. 2002. Van steunpilaar tot blok aan het been: De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de Unie. In: Knaap G.J., Teitler G. (red.) *De Verenigde Oost-Indische Compagnie tussen oorlog en diplomatie*. Leiden: KITLV.
- Gelder, R. van. 1997. *Het Oost-Indisch avontuur: Duitsers in dienst van de VOC (1600–1800)*. Nijmegen: SUN.
- Gerven, M.R. van. 2002. *C.F. Reimer, een werkzaam mensch: De Militaire Commissie naar Azië 1789–1793*. Ongepubliceerde Master Thesis, Universiteit Leiden.
- Jordaan, H. 2016. Nicolaus Engelhard and Thomas Stamford Raffles: Brethren in Javanese Antiquities. In: *Indonesia* vol. 101, blz. 39–66.
- Knaap, G., Heijer, H. den, Jong M. de. 2015. *Oorlogen overzee: Militair optreden door compagnie en staat, buiten Europa 1595–1814*. Amsterdam: Boom.
- Landheer, T. 2006. *Oranje of Napoleon?: de wisselvallige levensloop van Christiaan Antonij Ver Huell*. Utrecht: Matrijs.
- Nimwegen, O. van. 2017. *De Nederlandse burgeroorlog 1748–1815*. Amsterdam: Prometheus.
- Odegard, E. 2017. Vergeefse voorstellen: de projecten tot verbetering van de fortificaties van Colombo, Galle en Trincomalee 1785–1790. In: Ampt K., Littel A., Paar E. (red.) *Verre forten, vreemde kusten. Nederlandse verdedigingswerken overzee*. Leiden: Sidestone Press, blz. 117–136.
- Tates, S. 2018. *Patronagenetwerken in de VOC: De carrières van de broers Van de Graaff*. Ongepubliceerde Master Thesis, Universiteit Leiden.
- Zandvliet, K. 1987. Overzeese militaire kartografie na het echec van 1780–1782: De Oost. In: *Caert-Thresoor* vol. 6, no. 1, blz. 1–10.
- Zandvliet, K. 2002a. *De Nederlandse ontmoeting met Azië, 1600–1950*. Amsterdam: Rijksmuseum.
- Zandvliet, K. 2002b. Vestingbouw in de Oost. In: Knaap G.J., Teitler G. (red.) *De Verenigde Oost-Indische Compagnie tussen oorlog en diplomatie*. Leiden: KITLV.

Noten

1. Dit artikel vormt een bewerking van een paper die 14 september 2018 gepresenteerd werd op het ICA symposium *Mapping Empires: Colonial Cartographies of Land and Sea* te Oxford. Deze is gepubliceerd als 'Dead on Arrival': The Unused Cartographic Legacy of Carl Friedrich Reimer, te raadplegen via: https://doi.org/10.1007/978-3-030-23447-8_16
2. Over Duitsers in dienst van de VOC in algemene zin: Van Gelder 1997.
3. Voor de gegevens van de bevorderingen van C.F. Reimer binnen de VOC is gebruikt: De Silva & Beumer 1988.

4. Zandvliet 2002a.
5. Rijksmuseum (Amsterdam), inv. nr RP-T-1904-18.
6. Rijksmuseum (Amsterdam), inv. nr RP-T-1904-19 en RP-T-1904-20.
7. Over deze vroege Europese interesse in de hindoeïstische monumenten op Java: Jordaan 2016.
8. Scheepvaartmuseum (Amsterdam), inv. nr. SNSM a0145 (211)-0005.
9. Enthoven 2002; Bruijn 2003; Knaap et al. 2015, 156–159.
10. Bruijn 2003.
11. Odegard 2017.
12. Tate 2018.
13. Over de professionalisering van de militaire ingenieurs in koloniale dienst: Zandvliet 2002b.
14. Nimwegen 2017.
15. Dörr 1988; Landheer 2006.
16. Nationaal Archief (Den Haag), NL-HaNa, 1.10.03, inv. nr. 87.
17. Van Diessen et al. 2006–2010.

Summary

A forgotten mapmaker: Carl Friedrich Reimer / Jeroen Bos

After the Fourth Anglo-Dutch War (1780–1784), which ended disastrously for the Dutch East India Company (VOC), the need to reform was strongly felt. The Board of Directors (Heren XVII) asked for state support. This resulted in the formation of an independent Military Commission, with the mandate of reporting on the (military) state of affairs in the East, surveying the settlements and making plans for their improvement. The Prussian-born Carl Friedrich Reimer was employed as the main surveyor and military engineer. He had already been in the VOC's service for two decades before he was given this important task and became a confidant of Governor-General Arnold Willem Alting. The Governor-General was very sceptical towards the activities of the Military Commission, which operated fully outside the Company's established chain of command. However, by manoeuvring Reimer into the Commission, Alting had eyes and ears in its affairs. Next to observing, surveying, drawing plans and writing recommendations, Reimer would also inform Alting about the journeys. Every major Dutch settlement from South Africa to the Moluccas was visited by the Military Commission, forming a unique view on the (military) state of affairs of the Dutch presence in Asia around 1790. Together with the various recommendations that were accompanied by the excellent military maps by Reimer, the Dutch could make a fresh start in their imperial ambitions. However, when the Commission Fleet returned to the Republic in 1793 and all the reports and maps were transferred, the young French republic no longer had an eye for the overseas troubles of the VOC. The young and revolutionary French Republic just declared war. As such, the cartographic legacy of C.F. Reimer was 'dead on arrival'.

Speuren naar (on)zichtbare structuren in het buitenplaats- en landgoederenlandschap

Groene parels op basis van oude en nieuwe kaarten

De lange en droge zomer van 2018 onthulde vele oude, onbekende of verdwenen gewaande structuren in het landschap, die met luchtfoto's en dronebeelden werden vastgelegd. Vanwege het lage grondwaterpeil werden relatief kleine verschillen tussen de droge en iets minder droge ondergrond aan het oppervlak blootgelegd, waardoor bodemsporen uit het verleden duidelijk zichtbaar werden. Diverse sporen uit de bronstijd tot aan het vroeg twintigste-eeuwse landschap van voor de ruilverkaveling kwamen naar voren. Resten van gedempte sloten, historische akkerpercelen en oude wegen tot cirkelvormen bij Noordlaren, maakten eens te meer duidelijk hoeveel (on)zichtbare structuren nog in onze bodem verborgen liggen en hoe belangrijk kennis van en onderzoek naar dergelijke structuren is.

Van een vergelijkbare bewustwording was enkele jaren eerder al sprake toen in de nazomer van 2014 door onderzoeksen adviesbureau RAAP een tot dan toe onbekend doolhof inclusief restant van een oude tuin uit de late zeventiende of vroege achttiende eeuw bij de kasteeltuin van Arcen werd ontdekt. Niet de droge zomer of dronebeelden, maar de nieuwe versie van het Algemeen Hoogtebestand van Nederland (AHN), waarop hoogtegegevens van Nederland in beeld zijn gebracht, onthulde deze structuren. Hoewel in de archeologie dit bestand al langer werd gebruikt om reliëf in beeld

1. Het landgoederenlandschap van Mataram en De Horte bij Dalfsen op een gecombineerde kaart van hoogtekaarten en de kadastrale kaart uit 1820-1832.

te brengen dat in het veld niet of nauwelijks zichtbaar is, was het doolhof van Arcen het eerste als archeologisch spoor in Nederland dat op deze wijze werd aangetoond.¹ Dankzij het AHN waren de archeologen in staat om hier het micoreliëf op te sporen, dat onder het beukenbos verscholen lag. Deze nieuwsberichten maken ons er in de eerste plaats van bewust hoe belang-

rijk het is om zowel bij ingrepen in het landschap, als bij onderzoek naar het cultuurhistorisch landschap, landbouwgeschiedenis, of tuin- en architectuurhistorie rekening te houden met landschappelijke structuren die op het eerste gezicht in het veld niet waarneembaar zijn. In dit artikel wordt aan de hand van verschillende voorbeelden een techniek toegelicht, waarbij de combinatie van

MA W. Ottens werkt bij N0.ORDPEIL als architectuur- en landschapshistoricus, gespecialiseerd in het groene erfgoed van buitenplaatsen en landgoederen. Zij combineert dit met een promotieonderzoek naar landgoederen in de twintigste eeuw.

Ing. A.T.H.E. van der Laan-Meijer heeft zich als landschapsarchitect gespecialiseerd in de architectuur van het groene erfgoed. Vanaf 1990 werkt zij met haar bureau N0.ORDPEIL landschapserfgoed onder andere aan herstel- en reconstructieplannen van historische parken en tuinen.

Ing. J. Bokma werkt als dtp-er en kartograaf bij N0.ORDPEIL aan methodes om beeldmateriaal op innovatieve en inspirerende wijze in te zetten. Hij ontwikkelt nieuwe kaartbeelden door onder andere het Actuele Hoogtebestand Nederland te combineren met oude kaarten, dat nieuwe beelden oplevert.

nieuwe en oude kaarten verborgen structuren zichtbaar maakt en waarmee de actuele situatie in de historische context kan worden geplaatst.

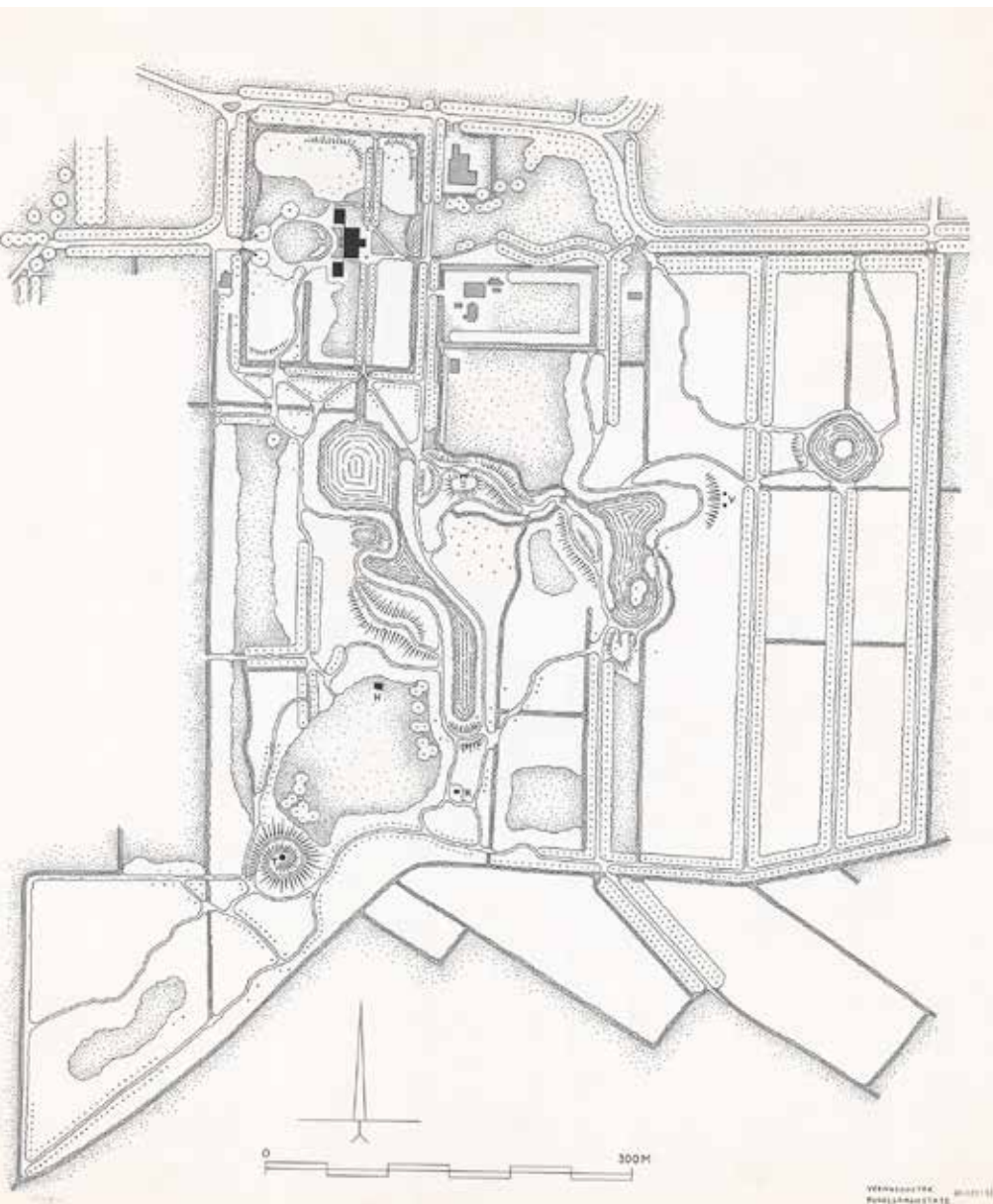
Verborgen structuren en het Actueel Hoogtebestand Nederland

De vondst van het doolhof in Arcen laat zien dat een bredere toepassing van de hoogtekarten, dan het gebruik waarvoor het bestand vanaf het einde van de twintigste eeuw werd ontwikkeld, interessante aanknopingspunten voor archeologisch en tuinhistorisch onderzoek biedt. Vanuit een gedeelde verantwoordelijkheid voor een veilig Nederland op het gebied van watersysteem- en waterkeringen was in samenwerking tussen de Waterschappen, Provincies en Rijkswaterstaat in 1997 gestart met dit meerjarenprogramma, dat als

doel had om een digitaal hoogtebestand van Nederland te vervaardigen.² Hoogtegegevens werden ingewonnen op basis van de laseraltimetrietechniek, waarmee met laserstralen de hoogteverschillen aan het Nederlandse oppervlakte heel nauwkeurig kunnen worden bepaald. Sinds 1997 tot aan de huidige tijd zijn drie versies van het AHN uitgebracht, die onder meer verschillen in hoogtenauwkeurigheid, punt dichtheid, filtering, classificatie en de inwinperiode laten zien. Dankzij de ontwikkelingen van de techniek en de gebruikte scanners werd het bovendien mogelijk om metingen onder de vegetatie te verrichten, waardoor ook het maaiveld en het microreliëf van een bosgebied in beeld gebracht kan worden, zoals in Arcen gebeurde.³

Waar het AHN allereerst vooral werd toegepast voor water- en landschapsbeheer en het beheer en onderhoud van dijken, worden de hoogtekarten tegenwoordig veel breder gebruikt en onder andere toegepast op het terrein van de bouw en infrastructuur, milieu, bodem en natuur en ruimtelijke ordening.⁴ Een belangrijke aanleiding voor deze toenemende diversiteit aan toepassingen van het AHN was het beschikbaar stellen van de gegevens in open datatoepassingen in maart 2014. De Nederlandse overheid beoogde hiermee het hergebruik van beschikbare gegevens aan te moedigen en daarmee innovaties en economische groei te stimuleren.⁵

Behalve in de archeologie worden sinds 2014 ook in de tuinhistorie de moge-

2. Plattegrond van Fogelsanghstate bij Veenklooster, op basis van waarnemingen in het veld, 1985 (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed).

3. Hillshade-kaartlaag van Fogelsanghstate bij Veenklooster, schaspark worden blootgelegd.

lijkheden van het AHN verkend bij het analyseren van historische tuinontwerpen. Daarbij liggen kansen in zowel de klassieke als een bredere benadering van het onderzoek. Lang is tuinhistorisch onderzoek gezien als een vorm van kunst-historisch onderzoek, waarbij de nadruk ligt op de bestudering van tuinstijlen en ontwerptekeningen, beschreven in een historisch, chronologisch perspectief met als doel om informatie in te winnen voor herstel of reconstructie.⁶ Oude kaarten en beeldmateriaal, in de vorm van prent-briefkaarten, schilderijen en foto's, gelden hierbij als belangrijke bronnen. Bij de tuinen en parken waar ontwerptekeningen ontbreken en waar het overig historisch kaartmateriaal een te weinig gedetailleerd beeld biedt, kan de analyse van het AHN een hoge toegevoegde waarde hebben. Het

tuinhistorisch onderzoek uit 2015 naar Fogelsanghstate, een landgoed in Veenklooster (Friesland), maakt dit duidelijk.⁷

Dankzij bewaard gebleven archiefmateriaal was reeds bekend dat het hier aanwezige landschapspark het resultaat is van werkzaamheden in verschillende tijdsperiodes en uitgevoerd door opeenvolgende (toonaangevende) tuinarchitecten. Oude kaarten van landmeters Hoen uit 1668 en Ypey uit 1734 laten zien dat er al vroeg sprake was van een omgracht state-terrein met daarbij landerijen, bosgronden en een heuse 'Modderberg', verbonden door een stelsel van lanen. Na 1734 vonden er grote ingrepen plaats, waardoor Fogelsanghstate een omvangrijke formele parkaanleg kreeg, met onder andere vijfverpartijen in een barokke vormtotaal,

een berceau en diverse singels. Deze aanleg is nog zichtbaar op de kadasterkaart, die in 1823 werd vervaardigd. Vanaf omstreeks 1840 werd de bestaande situatie echter volledig omgevormd. Allereerst door werkzaamheden van de tuinarchitect Lucas Pieters Roodbaard (1782-1851), die hier delen van het park tot een landschappelijke aanleg ontwierp. Hoewel in de kasboeken van de eigenaren betalingen aan hem geregistreerd zijn voor het maken van tekeningen en schetsjes, is dit materiaal niet bewaard gebleven.⁸ Ook van de werkzaamheden van zijn opvolger Lambertus Vlaskamp (1807-1853) is geen kaart- of beeldmateriaal bekend. Slechts dankzij de financiële verantwoording blijkt dat hij onder andere de grote vijver liet vergraven en een hertenkamp aanlegde.⁹ Dankzij de analyse van het AHN

waarop onzichtbare ruimtelijke structuren van het land-

4. Een nieuw kaartbeeld voor Fogelsanghstate, N0.ORDPEIL 2015.

zijn nu de ruimtelijke structuren en de architectuur van de tuinaanleg in beeld gebracht.

Uiteraard hebben veldinventarisatie en luchtfotografie in de twintigste eeuw al geresulteerd in gedetailleerde kaarten van het stateterrein. Met de analyse van het AHN werd het echter mogelijk een verfijning te bieden van deze kaarten, om structuren bloot te leggen die in het op sommige plekken dichtgegroeide park nauwelijks waarneembaar waren, en om inzicht te krijgen in de fasering van de werkzaamheden, de invloed en betrokkenheid van de verschillende tuinarchitecten. De *billshade*-kaartlaag laat zien dat de verlandschappelijking op Fogelsanghstate plaatsvond binnen een bestaande formele parkaanleg, waarvan de structuur samenging met de fijnmazige verkavelingsstructuur van opstreckende smalle percelen. Dankzij de mogelijkheid om de bomen weg te filteren zijn op de hoogtekaart voor het eerst de ogenschijnlijk verdwenen en overwoekerde wandelpaden zichtbaar. Opvallend is ook de radiaire structuur in het hertenkamp, waarmee de ontwatering van dit terrein werd gereguleerd. Verder geeft de hoogtekaart informatie over de ontwerpstyl van de betrokken tuinarchitecten. Vlaskamp werkte aan de centraal in het park gelegen grote vijver, Roodbaard aan de ter rechterzijde gesitueerde Zwanenvijver. Zichtbaar is dat Roodbaard met aanzien-

lijk meer dramatiek en reliëf een wandeling rondom de vijver creëerde. Opgevoerde wallen wisselen hier elkaar af, waardoor dit deel bekend staat als 'Klein Zwitserland'. Rondom de grote vijver daarentegen, is veel minder sprake van hoogteverschillen. Het reliëf concentreert zich hier op één locatie, waar zicht was op de hertenkamp en de (modder)berg met theekoepel. Een bewerking van verschillende kaartlagen van het AHN heeft geresulteerd in een nieuw kaartbeeld voor het park.

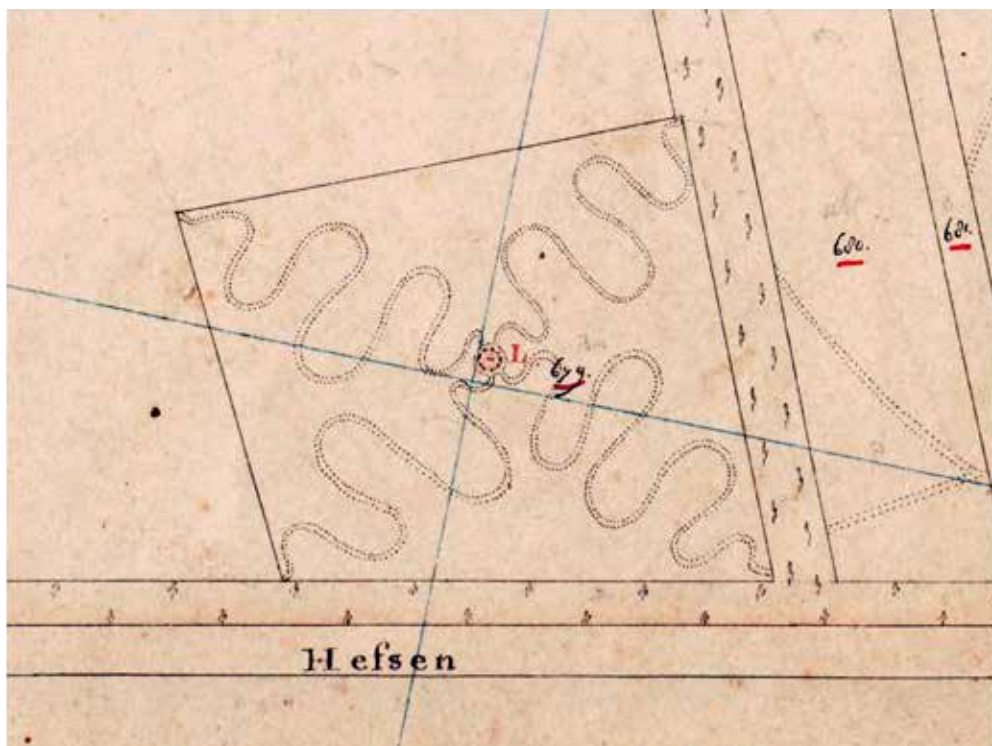
De kracht van de combinatie: oude en nieuwe kaarten bij tuinhistorisch onderzoek

Het gebruik van het AHN biedt volop kansen bij een bredere benadering van het tuinhistorische onderzoek, waartoe ook onderzoek behoort, dat zich richt op ruimtelijke structuren en architectonische kenmerken van tuinstijlen. Dit is verkend in een onderzoek naar de landschapsparken van Overijssel die in de periode 1780-1830 werden aangelegd.¹⁰ Vanuit een fascinatie voor de Duitse tuinarchitect Georg Anton Blum (1765-1827) is dit onderzoek gestart met de veronderstelling dat hij een grotere rol zou hebben gespeeld bij de verspreiding van de landschapstijl in Overijssel, dan aanvankelijk werd aangenomen. Het gebrek aan oude tekeningen, kaarten en archieven vormde een belemmering bij dit onderzoek. Van Blum zijn slechts enkele ontwerptekeningen bewaard gebleven, en

ook van andere tuinarchitecten zoals Albertus van Leusen (1777-1843) en Hendrik van Lunteren (1780-1848), die eveneens in deze periode in Overijssel werkzaam waren, zijn weinig tekeningen bekend. Om toch op grotere schaal de ruimtelijke transformatie van de parken en tuinen in Overijssel en de ontwikkeling van de landschapstijl in het laatste kwart van de achttiende en de eerste kwart van de negentiende eeuw in deze provincie te kunnen onderzoeken, zijn de kadastrale kaarten centraal gesteld.

'Gronden van Vermaak' Kartering van de landschappelijke aanleg

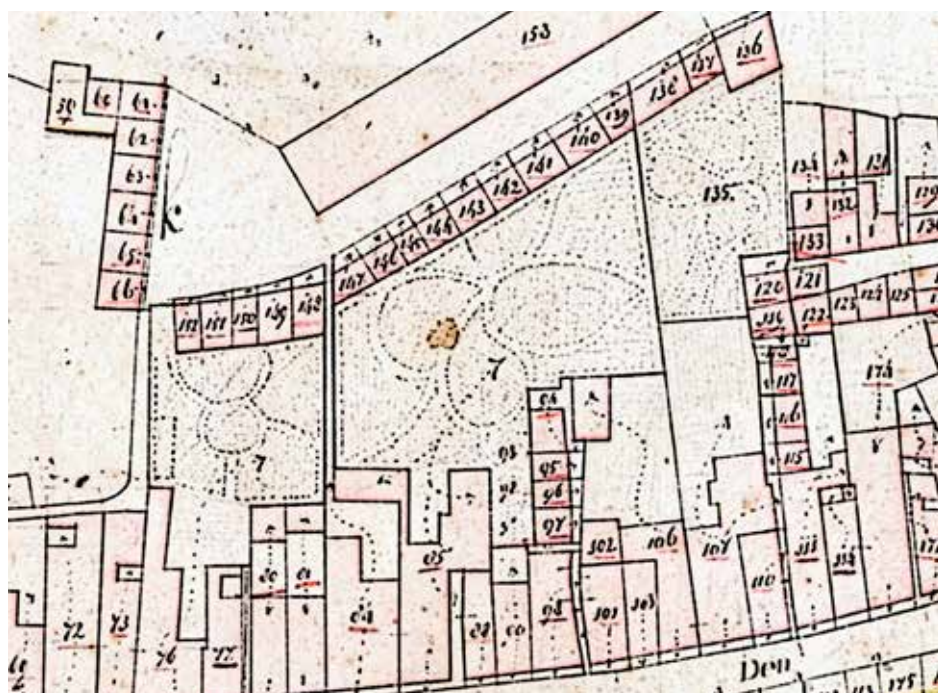
Kadasterkaarten zijn veelgebruikte bronnen voor tuinhistorisch onderzoek. Voor het onderzoek naar de landschapsparken in Overijssel bleken ze van grote waarde, omdat de kaarten een gedetailleerd ruimtelijk beeld geven van de landschappelijke situatie in de periode 1811-1832. In 1811 werd gestart met een grootschalige operatie waarin het hele land perceelsgewijs in kaart werd gebracht en waarin grond werd gekoppeld aan grondgebruik en eigendom. Juist vanwege dit doel hebben dergelijke kaarten een behoorlijke nauwkeurigheid en betrouwbaarheid. Dit geldt daarentegen vaak niet voor de weergave van de tuinaanleg, die van ondergeschikt belang was voor het in kaart brengen van functies en eigendom van de percelen, en daardoor veelal vereenvoudigd werd weergegeven.¹¹ Landme-

5. Details van de landschapstijl weergegeven op de kadasterkaarten. Van links naar rechts een slingerbos op landgoed Kranenburg bij Zwolle, een driepuntsbrug over een

ters waren bovendien niet verplicht "op te nemen of op zijn plan af te beelden de kleine tot vermaak dienende stukjes grond; van perken of plaisiertuinen".¹² De bestudering van de kadastrale kaarten van Overijssel geeft echter een heel ander beeld. De landmeters en kartografen hebben hier vaak wel uiterst nauwkeurig details ingetekend van slingerende beken en vijverpartijen, voorzien van eilandjes, diepe inhammen en bruggetjes. Ook gaven zij de slingerende wandelpaden weer en tekenden ze de locaties van bijzondere tuinsieraden als theekoepels, kassen en hermitages. Dit gold overigens niet alleen voor uitgestrekte parken op het platteland, maar ook voor de stadstuinen in de stadkern van Zwolle.

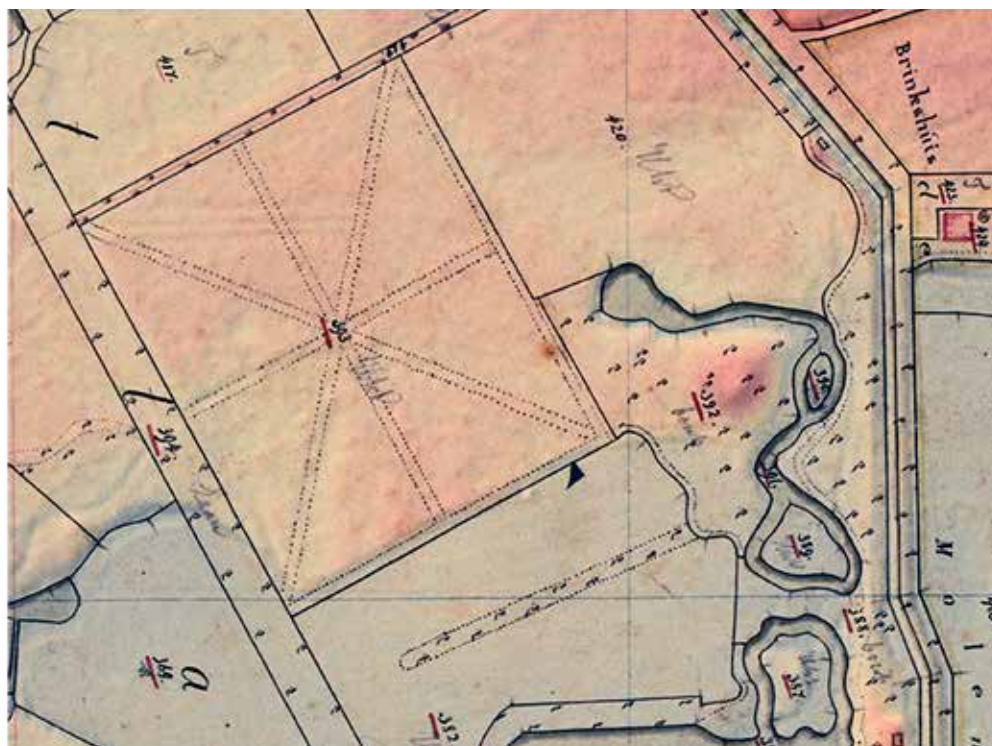
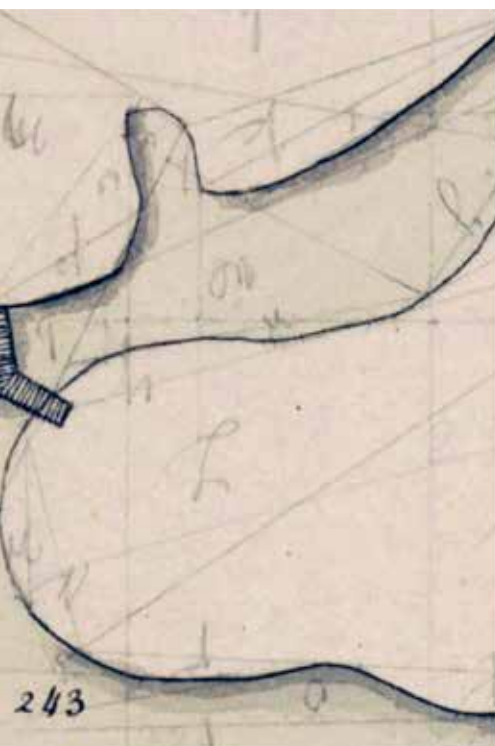
Dat, ondanks de voorschriften, toch een hoge mate van detaillering ontstond, kan verklaard worden door de periode van intekenen in Overijssel en de wijze van beloning. Landmeters werden per perceel betaald, waardoor zoals uit een circulaire uit 1827 bleek, "landmeters in sommige streken, de bepaling [...] over hetgeen een perceel moet uitmaken, uit het oog hebben verloren, zoo zeer zelfs, dat bijvoorbeeld eene pachthoeve [...] vier nummers had bekomen, hoewel alles op een en hetzelfde erf was gebouwd [...]".¹³ Dit soort 'nutteloos' geachte splitsingen en dergelijke detailleringen dienden vermeden te worden, zodat de kosten niet te veel konden oplopen en het omvang-

6. De landschapsstijl weergegeven binnen de stadstuinen van Zwolle.

rijke proces tot een einde kon worden gebracht. Ten tijde van het verschijnen van de circulaire was een groot deel van Overijssel al ingemeten. Volgens Frans voorschrift startte de kadastrering hier in 1812 met de inmeting van Raalte en Kampen. Na een korte onderbreking werden de werkzaamheden vanaf 1816 hervat en werden volgens effectieve planning de overige veertien gebieden, voltooid in de periode tot 1828.¹⁴

De analyse van de kaarten maakt duidelijk dat bij ruim zestig landgoederen en buitenplaatsen in de periode van 1780 tot 1830 parken en tuinen in de landschapsstijl werden aangelegd. Tot dit aantal worden overigens nog niet de landschapstuinen in Zwolle, Kampen en Deventer gerekend. Het resulteerde in een nieuw landschap, waar de formele structuur, die zichtbaar was in lanen en geometrische bosvakken steeds meer plaatsmaakte voor een minder

drie-armige slingervijver op landgoed Den Alerdinck bij Heino en slingervijver op landgoed Mataram bij Dalfsen.

strakke, natuurlijk ogende landschappelijke aanleg. Op vele plekken werden – net als we eerder bij Fogelsanghstate hebben gezien – binnen de oude formele structuur kenmerken van de landschapsstijl toegepast. In bospercelen werden slingerende wandelpaden aangelegd, of waterpartijen werden vergraven. Tegelijkertijd waren er de zogenaamde pioniers: buitenplaatsen en landgoederen, die volledige omgevormd werden tot uitgestrekte landschapsparken met bijbehorende architectonische kenmerken. Hiertoe kunnen bijvoorbeeld Windesheim en Boschwijk bij Zwolle en Den Alerdink, De Colckhof en De Gunne bij Heino worden gerekend. Op deze landgoederen zien we ook indrukwekkende hoogteverschillen terug, als een van de belangrijkste kenmerken van de landschapsstijl gecombineerd met bijvoorbeeld vijverpartijen.

Groene parels van Overijssel

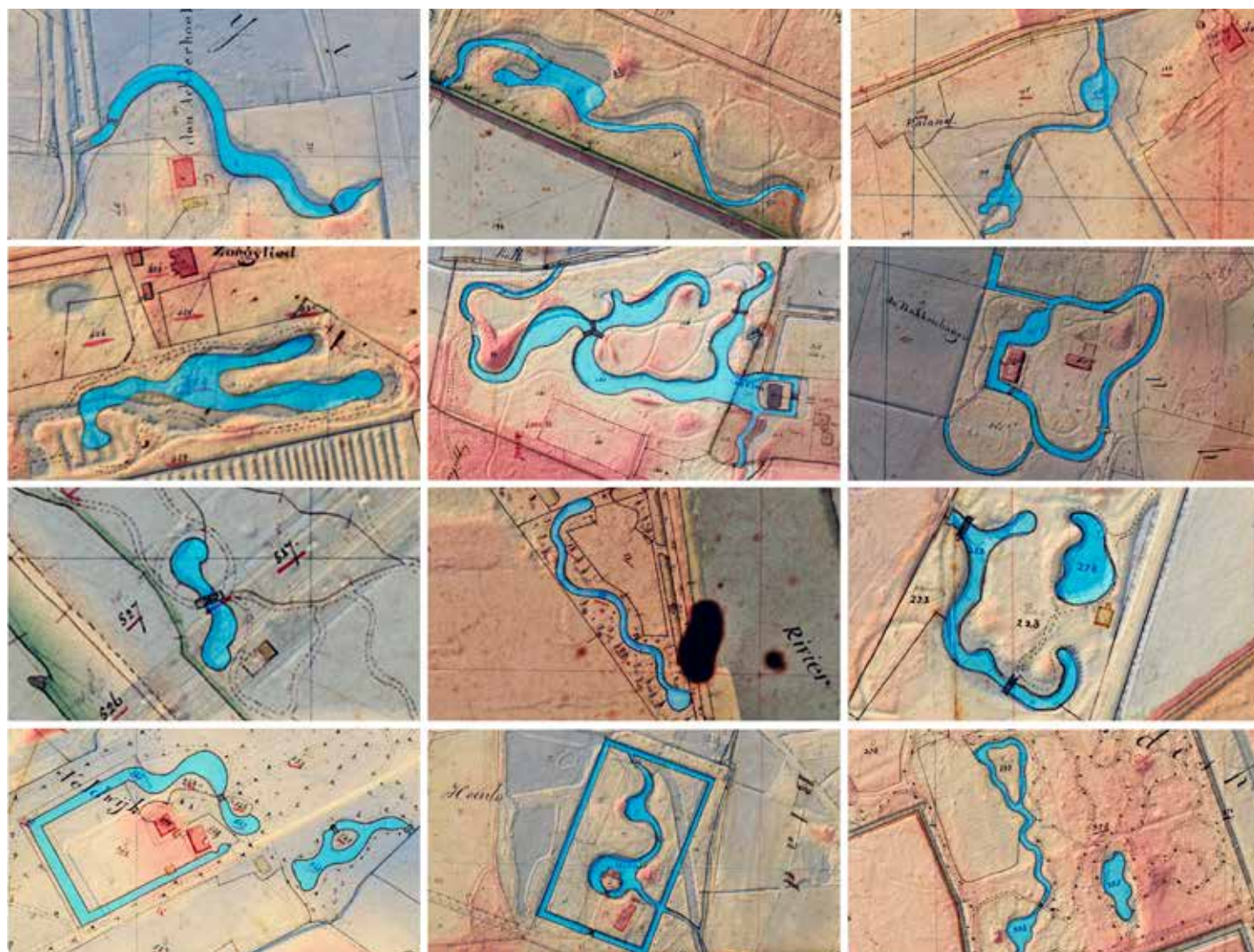
Een nadere analyse van de kadastrale

kaarten gecombineerd met de reliëfkaarten van het AHN brengt deze bijzondere structuur van de landschapsparken in Overijssel in beeld. Dankzij deze combinatie wordt het reliëf (het driedimensionale) toegevoegd aan de tweedimensionale oude kaartbeelden. De kaarten laten glooiingen en hoogteverschillen zien, die veelal gecombineerd werden met vijverpartijen.

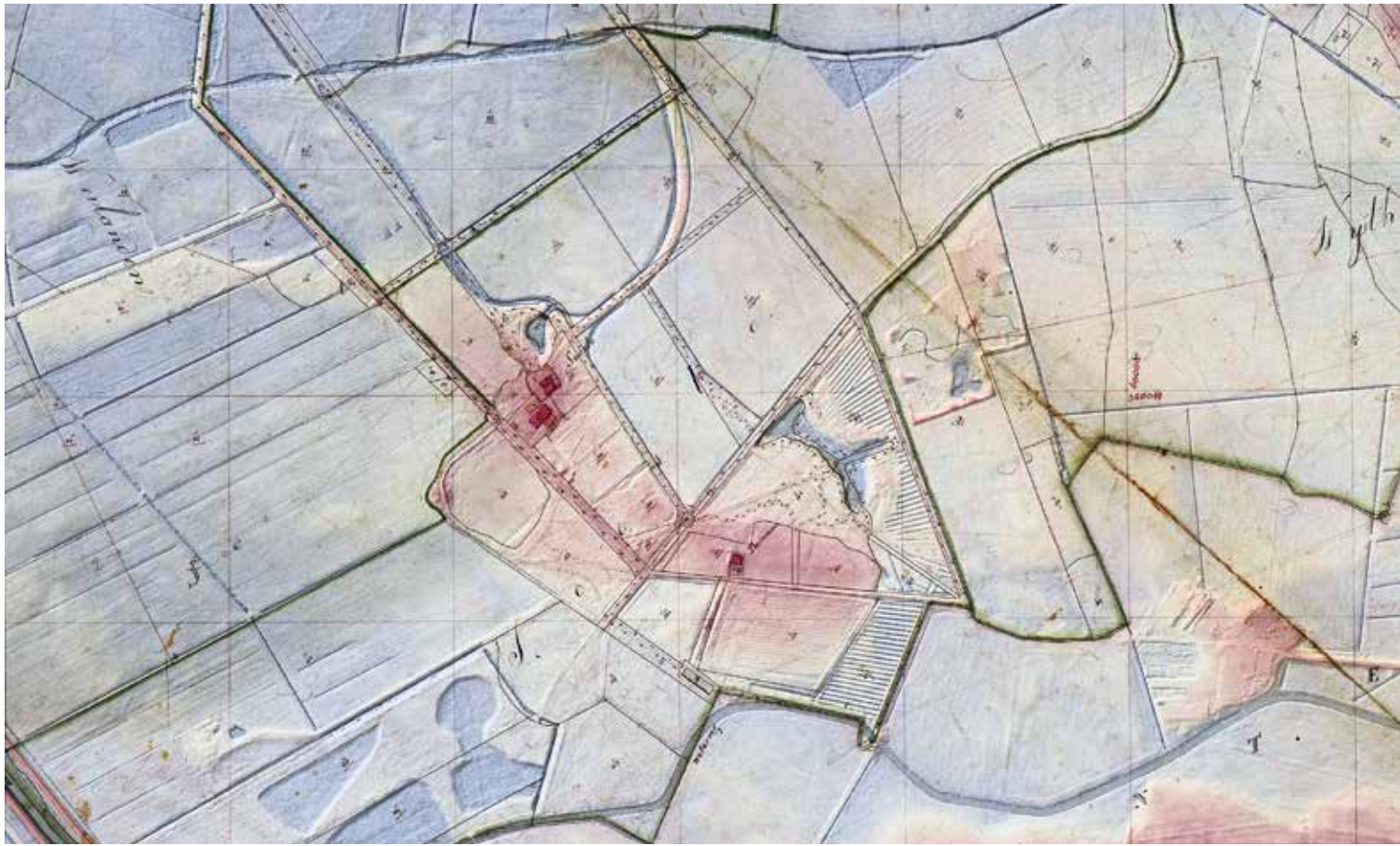
Ook de slingerende wandelpaden, voor het oog soms verdwenen onder begroeiing en opslag, worden op de kaartlagen weer blootgelegd. Door zowel de *hillsbade*-kaartlaag als ook de gekleurde hoogtekaart te gebruiken, en deze samen te voegen met de kadastrakaarten, geeft het nieuwe kaartbeeld bovendien informatie over de landschappelijke context waarin de landschapsparken werden aangelegd. Vaak waren de buitenplaatsen en landgoederen op gradiëntrijke gronden gesticht, bijvoorbeeld op de overgang van hoog

naar laag, nat naar droog en op de scheiding van verschillende landschapstypen. Zeker vanuit een hoger schaalniveau is die overgang vaak goed herkenbaar in de kleurschakering. Ook maakt het kaartbeeld duidelijk dat de vijverpartijen veelal een natuurlijke bron hadden.

Een belangrijke waarde van de gecombineerde kaarten is tenslotte, dat ze in een beeld de veelheid van oude historische structuren in het hedendaags landschap tonen, die we in het veld nauwelijks nog herkennen. Behalve de al eerder genoemde slingerpaden, kunnen dit drooggevalen en begroeide rabattenstructuren zijn, maar ook oude verkavelingsgrenzen, die schijnbaar als gevolg van de schaalvergroting in de landbouw, ruilverkaveling, wegenbouw of stadsuitbreiding zijn verdwenen, maar toch als structuren nog op de hoogtekaart zichtbaar worden. De wijze waarop lijnen en vormen van de nauwkeurig gemeten kadastrakaarten bijna

7. Een collage van vijvervormen, waarbij de hoogtekaarten de ruimtelijke structuur van de kadastrakaarten versterken. (van links naar rechts: rij 1: Den Achterhoek, Kranankamp, Roobrug, rij 2: Zorgvliet, Den Alerdink, Backenhagen, rij 3: IJsselvliet, Twistvliet, Colckhof, rij 4: Veldwijk, Hoenlo, Windesheim).

8. Landgoed Soeslo op een gecombineerde kaart van hoogtekarten en de kadasterkaart uit 1822. Het kaartbeeld laat prachtig zien hoe de oude perceelsgrenzen van de kadasterkaart samenvallen met de ruimtelijke structuren van de hoogtekarten. Een bescheiden landschappelijke aanleg van vijverpartijen en wandelpaden werd hier gecombineerd met de nutsgronden van bossen (inclusief rabatten) en landbouwgronden.

exact samenvallen met de structuren van de hoogtekarten maakt dit in een beeld prachtig duidelijk. Het toont daarmee onmiskenbaar de toegevoegde waarde van actuele, digitale gegevens.

Noten

1. Zie berichtgeving: 'Oude Doolhoven gevonden in Arcen', geplaatst op www.historiek.nl, d.d. 16-10-2015 en 'Doolhof ontdekt in de bossen bij kasteel Arcen', z.d., geplaatst op www.raap.nl.
2. 'De details van het Actueel Hoogtebestand Nederland', z.d., als storymap beschikbaar via www.ahn.nl.
3. Ibid.
4. Bregt, A.K., Grus, L., Beuning, T. van, Meijeren, H. van, *Wat zijn de effecten van een open Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN)?* Wageningen 2016, 24.
5. Ibid. 6.
6. Doesburg, J. van, Lensvelt, B., Heiden, M. van der, (e.a.), *Tuinarcheologie op de kaart. Het archeologisch onderzoek in het park van landgoed Duivenvoorde (gemeente Voorschoten)*, Amersfoort 2019, 12.
7. Dit onderzoek is in 2018 als handelseditie gepubliceerd als: Laan, E. van der, Ottens, W., *Fogelsanghstate. Van Kloostertuin tot*

Landschapspark, Gorredijk 2018.

8. Op 27 feb 1844 ontving 'architect Roodbaard voor tekeningen en schetsjes f 30,00', zie kasboek voor de huishouding 1837-1857, uit het familiearchief Sixma van Heemstra, in Tresoar 335/ 23.
9. Zie Kasboekje van uitgaven aan arbeiders van hovenier L. Vlaskamp voor Age Tjepke Ruurd, 1849, 1850, in het familiearchief Sixma van Heemstra, in Tresoar 335/ 251.
10. Dit onderzoek is in 2019 gepubliceerd als: Ottens, W., Laan-Meijer, E. van der, Bevaart, K. *Groene Parels in Overijssel. Wandelen door lommerrijke landschapsparken 1780-1830*, Zwolle 2019.
11. Doesburg, J. van, Lensvelt, B., Heiden, M. van der, (e.a.), 2019, 16.
12. Artikel 145 uit de *Methodique verzameling der wetten, decreten, reglementen, instructiën en beslissingen, betreffende het cadaster van het Fransche Rijk*, 1812, verkregen via Jan Holwerda, gepubliceerd op de weblog van Cascade tuinhistorisch genootschap, d.d. 1 juli 2019.
13. Circulaire nr 43, d.d. 29-1-1827, gepubliceerd in: *Verzameling van algemeene instructien en circulaire van het hoofdbestuur van de registratie, het cadaster en de loterijen, beginnende*

met den jare 1818, verkregen via Jan Holwerda, gepubliceerd op de weblog van Cascade tuinhistorisch genootschap, d.d. 1 juli 2019.

14. Gegevens over kadastrering van Overijssel via Historisch Centrum Overijssel: Kooijman, S.C. en J.H. Wigger (2000), *Inventaris van de archieven van de bewaarders van de hypotheek en het cadaster in Overijssel, 1811-1989*, Zwolle.

Summary

Searching for (in)visible structures in landscape parks : Green pearls based on both old and new maps / Willemieke Ottens, Els van der Laan, Jelmer Bokma

Different examples give access to a new technique to represent hidden structures of the nineteenth-century landscape parks, containing winding paths and rolling banks next to various ponds. Between 1811 and 1832 they were measured precisely and written down in the *Kadastraal Minuutplan* (Cadastral Plan). By placing these two-dimensional, old maps in the current situation of the digital *Actuele Hoogtebestand* (Digital Elevation Model for the Netherlands), a new three-dimensional map image arises in which the differences in height become visible as one of the most important features of these historical Green pearls.

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland respectievelijk kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Martijn Storms

E-mail: m.storms@library.leidenuniv.nl

Kaartencollecties in Nederland

Universitaire Bibliotheken Leiden

Martijn Storms

Adres en contactgegevens

Universiteitsbibliotheek Leiden

Witte Singel 27

2311 BG Leiden

contactpersoon: Martijn Storms
(conservator kaarten en atlassen)

telefoon: 071-5272855

e-mail: m.storms@library.leidenuniv.nl

website: www.bibliotheek.universiteit.leiden.nl/bijzondere-collecties/over-bijzondere-collecties/kaarten-en-atlassen

De Universiteitsbibliotheek aan de Witte Singel met nieuw gebouwde Asian Library op de tweede verdieping (Foto: Felsch Architecten).

Toegankelijkheid

Kaarten en atlassen kunnen bestudeerd worden in de Leeszaal Bijzondere Collecties. Voor een bezoek aan de leeszaal is een geldige bibliotheekpas (LU-card) nodig. Bij de receptie van de Universiteitsbibliotheek (UB) kunt u op vertoon van een geldig legitimatiebewijs een jaarpas (€ 30,-) of dagpas (€ 10,-) laten maken. Materialen kunnen voorafgaand aan uw bezoek online aangevraagd worden of op de dag zelf tot 15.30 uur. Houders van een dagpas kunnen géén materialen aanvragen die geplaatst zijn op andere locaties dan de UB. De kaartencollecties bevinden zich echter vrijwel uitsluitend in de UB zelf.

Omvang

De collectie kaarten en atlassen bevat ongeveer 100.000 losse kaartbladen, waaronder ruim 3.000 manuscriptkaarten, ongeveer 3.500 atlassen en zo'n 25.000 topografische prenten en tekeningen. Het aantal kaarten in atlassen en boeken is nooit geteld, maar zijn er mogelijk nog eens 100.000. In de collectie bevinden zich slechts acht, uitsluitend moderne, globes.

Profiel

In de eerste aflevering van deze rubriek is de collectie van de Universiteitsbiblio-

theek Leiden ook al beschreven (Storms, 2009). In 2013-2014 is de kaartencollectie echter aanzienlijk uitgebreid, met name met de verzamelingen van de bibliotheken van het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT) (zie Levi, 2012) en het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) (zie Ngo, 2012).

De kern van de kaartencollectie is het legaat van Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis (1797-1872), wereldwijd een van de grootste particuliere kaartverzamelaars aller tijden. Na zijn overlijden is zijn verzameling kartografie en topografie overgebracht naar de Leidse universiteitsbibliotheek. De Collectie Bodel Nijenhuis bevat kaarten van de gehele wereld. Ongeveer een derde heeft betrekking op Nederland en België. Ongeveer een vijfde deel betreft gebieden buiten Europa. Bijzonder binnen deze collectie is het grote aantal manuscriptkaarten, waaronder zeekaarten van de VOC, fortificatieplattegronden en landmeterskaarten van waterstaatkundige situaties en grondbezit. Wanneer Bodel Nijenhuis kaarten niet zelf aan kon schaffen liet hij handgetekende kopieën maken. Zo bevinden zich honderden door J.C. Wendel nagetekende kaarten in de collectie. Bodel Nijenhuis wist zijn verzameling verder uit te breiden door veel kaarten te kopen op veilingen, waaronder

die van de collecties van Johan Meerman (1824), W.R.E. baron Van Heeckeren van Waliën (1834) en C.R.T. baron Kraijenhoff (1840). Ook sneed hij veel kaarten uit boeken, en versneed hij zelfs kaartbladen waar meer dan één kaart op afgebeeld was. Dit vanwege de strikt geografische ordening van zijn collectie. De variëteit aan kaartmateriaal in de Collectie Bodel Nijenhuis is groot en loopt uiteen van (doorgaans losbladige) meerbladige wandkaarten tot efemer kartografisch materiaal. Qua datering loopt de collectie uiteen van het begin van de zestiende tot het einde van de negentiende eeuw: Bodel Nijenhuis verzamelde zowel oude als contemporaine kaarten. Kleinere vermeldingswaardige collecties zijn de Collectie Vossius (25 atlassen en 187 zestiende-eeuwse Italiaanse kaarten), de Collectie Van Keulen (334 handgetekende zeekaarten uit de vroege achttiende eeuw) en de Collectie Koeman (340 schoolatlanten). In 2013 sloot de bibliotheek van het KIT haar deuren. Ondermeer de gehele kartografische collectie werd ondergebracht bij de Universitaire Bibliotheken Leiden (UBL). Deze collectie kan onderverdeeld worden in drie deelcollecties. Ten eerste de koloniale erfgoedcollectie van ca. 11.000 kaartbladen van Nederlands-Indië, Suriname en de Antillen. Ten tweede een

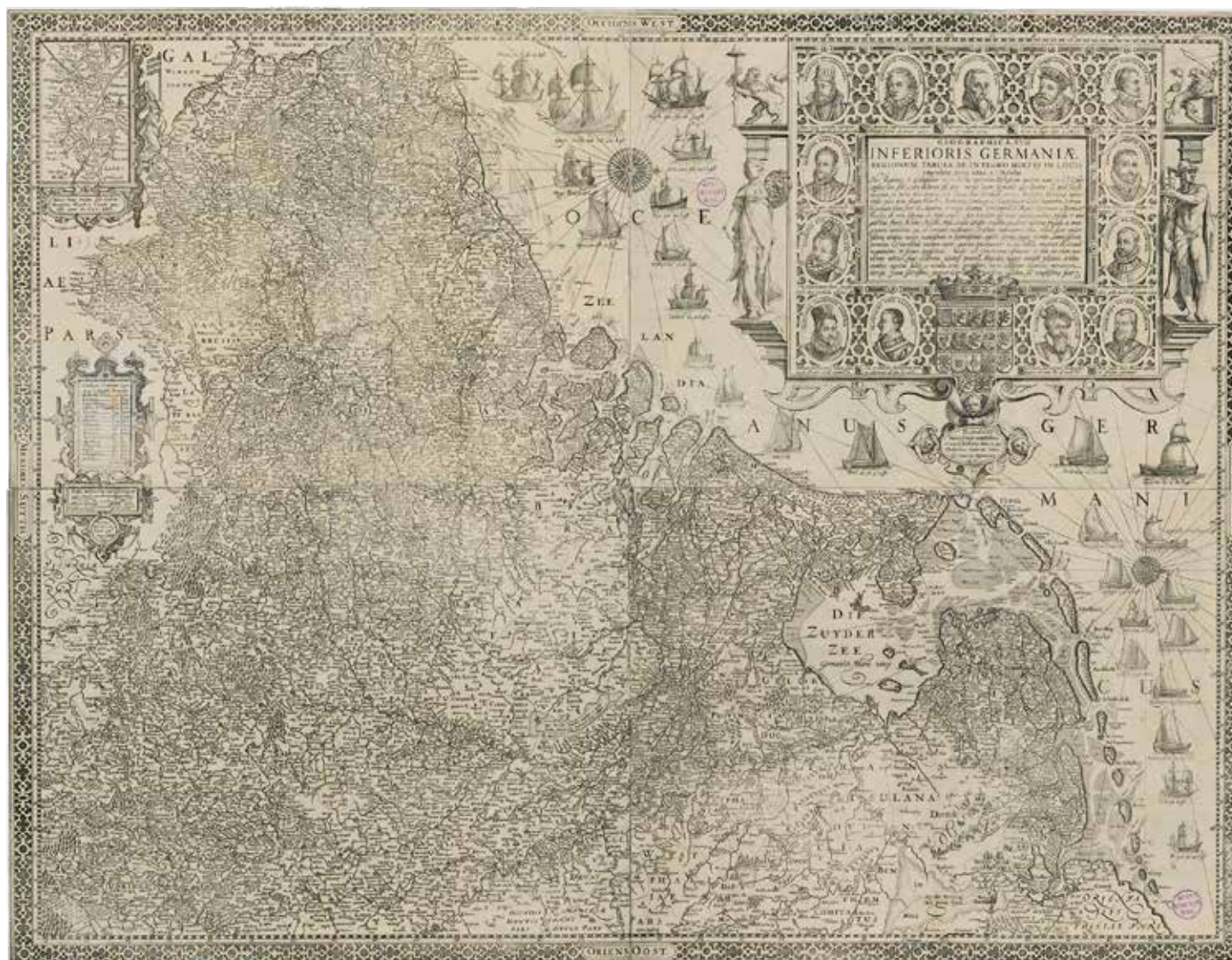
moderne collectie van kaarten en plattegronden van landen in Latijns Amerika, Afrika en Azië van ca. 15.000 bladen en 1.000 atlassen. Naast deze twee collecties is ook de Collectie Coomans-Eustatia, een verzameling van ongeveer 250 kaarten van de Nederlandse Antillen en het Caraïbisch gebied, overgenomen van het KIT. In 2014 werd ook de collectie van het KITLV bij de UBL ondergebracht. Dit in Leiden gevestigde onderzoeksinstituut heeft een collectie van zo'n 16.000 kaarten van met name de voormalige Nederlandse koloniën bijeengebracht. Met de komst van de KIT- en KITLV-collecties is de nadruk van de kartografische collectie van de UBL veel sterker op kaarten en atlassen van de voormalige Nederlandse koloniën komen te liggen, met name op Nederlands Indië. Op dit gebied beheert de UBL een van de meest uitgebreide collecties. De focus op Aziatische collecties wordt nog verder versterkt met de

ingehuisde verzamelingen van het aan de Universiteit Leiden gelieerde Sinologisch Instituut (ca. 250 kaarten van China) en het Instituut Kern (ca. 600 kaartbladen van India). *Last but not least* wordt hier de Serrurier Collectie vermeld, bestaande uit ongeveer 500 kaartbladen van Japan, verzameld door Philipp Franz von Siebold en andere officials op Deshima. Ook in deze collectie bevinden zich vele manuscriptkaarten.

Websites en beeldbanken

Vrijwel de volledige collecties van het KIT en KITLV, en een groeiend gedeelte van de Collectie Bodel Nijenhuis zijn beschreven in de online catalogus (<https://catalogue.leidenuniv.nl>). In de beeldbank van de UBL, *Digital Collections* (<https://digitalcollections.universiteitleiden.nl>), zijn bijna 20.000 kaarten te vinden, met name van de collecties van KITLV en de koloniale collectie van het KIT. De Collec-

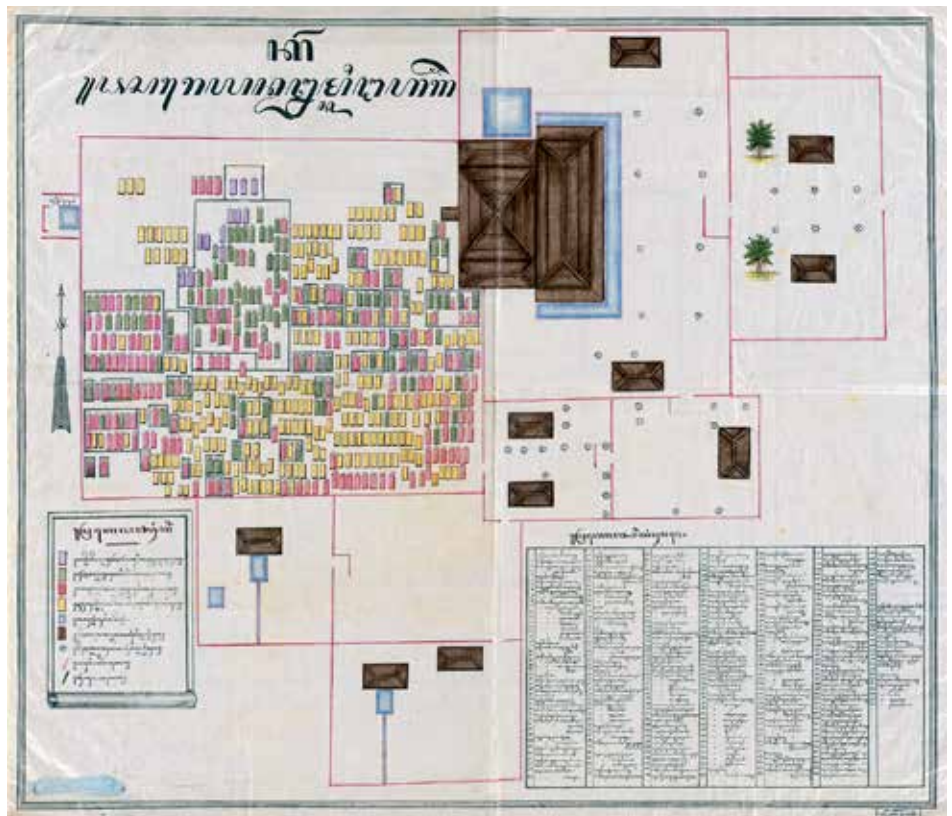
tie Van Keulen is ook in zijn geheel opgenomen, en ongeveer 2.000 kaarten uit de Collectie Bodel Nijenhuis, waaronder veel kaarten van het Caraïbisch gebied. Vooral nog is er ook een aparte kaartenviewer voor de koloniale kaarten van het KIT (<http://maps.library.leiden.edu/>) waarbinnen op plaatsnaam gezocht kan worden. Er wordt momenteel echter gewerkt aan een nieuwe toegang voor georeferreerd kaartmateriaal die deze viewer op termijn zal vervangen. Samen met de kaarten die in het project *Maps in the Crowd* georeferreerd zijn, zullen deze op één plek geografisch doorzoekbaar worden gemaakt. Bijna 14.000 topografische prenten en tekeningen van Nederland zijn toegankelijk via het Geheugen van Nederland (www.geheugenvannederland.nl/nl/geheugen/pages/collectie/Topografie+van+Nederland). Deze collectie zal binnen enkele jaren in *Digital Collections* opgenomen worden.

Jodocus Hondius, *Geographia XVII Inferioris Germaniae regionum tabula*. Amsterdam: Petrus Kaerius, 1602. Door Bodel Nijenhuis gekocht op de veiling van Van Heeckeren van Waliën (UBL, COLBN 009-11-0028/031).

Recente literatuur

- Jong, Remy de & Martijn Storms. 2018. 'De kaartenveiling van Krayenhoff.' *De Boekenwereld* 34, 4: 32-35.
- Leca, Radu. 2017. *Japan in Kaart / Mapping Japan*. Leiden: Japanmuseum SieboldHuis.
- Levi, Peter. 2012. 'Kaartencollecties in Nederland. Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT) in Amsterdam.' *Caert-Thresoor* 31,3: 93-94.
- Ngo, Lam. 2012. 'Kaartencollecties in Nederland. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) in Leiden.' *Caert-Thresoor* 31, 1: 26-27.
- Storms, Martijn. 2009. 'Kaartencollecties in Nederland. Collectie kaarten en atlassen van de Universiteitsbibliotheek Leiden.' *Caert-Thresoor* 28, 2: 55-56.
- Storms, Martijn. 2014. 'UB Leiden zet Azië op de kaart. Complete kartografische collectie KIT blijft behouden in Leiden.' *Geo-Info* 11, 2: 34-37.
- Storms, Martijn. 2018. 'Leiden and the Dissemination of Asian Cartography.' In: Mirela Altić, Imre Josef Demhardt & Soetkin Vervust (eds.), *Dissemination of Cartographic Knowledge*. Cham: Springer: 347-362.

Handgetekende kaart van de koninklijke graven te Kotagede, ca. 1890 (UBL, KITLV, D E 52,12).

Ōhata Bunjiemon, *Hishū Nagasaki no zu*. Nagasaki: *Bunkindō*, 1821. Kaart van Nagasaki met toegevoegd grid door Von Siebold (UBL, Ser. 359a).

Inzendingen voor deze rubriek aan:

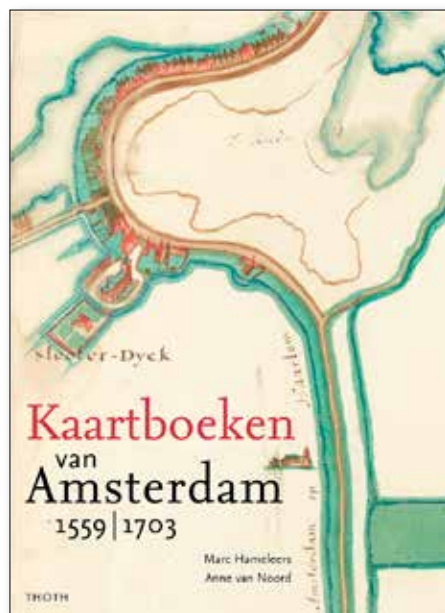
Ron Guleij

E-mail: ron.guleij@nationaalarchief.nl

Besprekingen

Kaartboeken van Amsterdam 1559-1703 / Marc Hameleers & Anne van Noord. – Bussum: Uitgeverij Toth, 2019. – Gebonden met stofomslag, 224 pagina's met meer dan 200 illustraties. € 39,90

Het Stadsarchief Amsterdam bezit een grote kaartencollectie en dat past ook wel bij een grote stad met een grootse geschiedenis als het om kaarten gaat. In de jaren dertig heeft A.E. d'Ailly een *Catalogus van Amsterdamsche plattegronden* geschreven, in 1953 gevolgd door een *Repertorium van de profielen der stad Amsterdam en van de plattegronden der schutterswijken*. Het heeft tachtig jaar geduurd voor er een nieuwe inventarisatie is gekomen van de kaarten van Amsterdam, nu door Marc Hameleers, net als d'Ailly destijds, verbonden aan het Stadsarchief.

In 2013 verschenen de eerste twee delen van de serie *Kaarten van Amsterdam*, namelijk *Kaarten van Amsterdam 1538-1865*, respectievelijk *Kaarten van Amsterdam 1866-2012*. Deze twee delen waren in strikte zin geen beschrijving van de collectie van het Stadsarchief, al zijn het overgrote deel van de beschreven kaarten daar wel aanwezig. In 2015 verscheen een inventarisatie van de grootschalige kaarten die aanwezig waren in het Stadsarchief Amsterdam onder de titel *Gedetailleerde kaarten van Amsterdam*.

Tijdens de ICHC-conferentie in Amsterdam werd het vierde deel in de serie ten doop gehouden: *Kaartboeken van Amsterdam 1559-1702*. Marc Hameleers en Anne van Noord zijn de auteurs van dit boek, waar meerderen aan meegewerkt hebben. De vraag wat we onder een kaartboek moeten verstaan wordt in een doorwrocht inleidend hoofdstuk beantwoord door Martijn Storms, conservator bij de Universiteitsbibliotheek Leiden. Hij beschrijft niet alleen de verschillende typen kaartboeken die er zijn, maar ook waar die in Nederland in de loop der tijden gemaakt zijn en waar deze te vinden zijn.

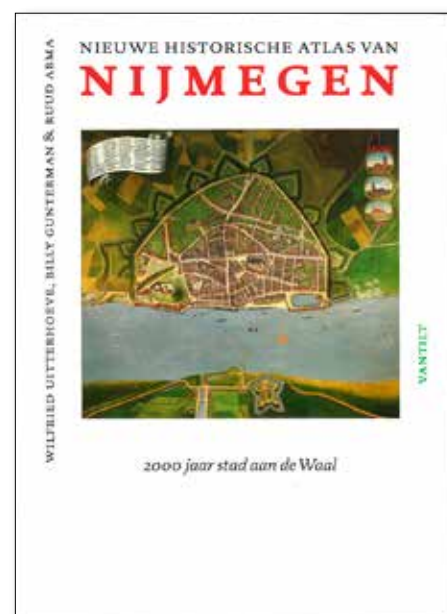
In *Kaartboeken van Amsterdam 1559-1703* gaat om "een tot een boek samen-gebonden oude handschriftkaarten waarop de bezittingen van een instelling of persoon zijn aangegeven". Er zijn in totaal achttien kaartboeken in het bezit van het Stadsarchief Amsterdam, zoals de kaartboeken van het Burgerweeshuis, het Sint-Pietersgasthuis en het Leprozenhuis, maar ook de Thesaurie van de stad Amsterdam. De meeste instellingen waren wat betreft hun bezit voortzettingen van oude kloostergoederen, waarbij het klooster na 1578 een nieuwe bestemming kreeg. In de beschreven kaartboeken bevinden zich 641 kaarten in manuscript, waarbij ongeveer 2.500 percelen in kaart zijn gebracht, het merendeel in Amsterdam en directe omgeving, maar soms ook op grotere afstand.

De prachtige illustraties van het boek, vaak fraai uitvergroet, laten veel details zien van bebouwing, zoals dorpen, kerken, bruggen en overtoeren, maar ook molens, poorten en zo veel meer moois. Omdat de kaarten vooral het beheer van gronden als doel hadden en er een grondadministratie werd bijgehouden, is er van de beschreven percelen bekend wat het grondgebruik was en vormen zo voor de beschreven percelen een voorloper van de kadastrale kaarten van 1832.

Kaartboeken van Amsterdam 1559-1703 is mooi vormgegeven en prachtig geïllustreerd. De prijs voor dit mooie boek is zonder meer redelijk te noemen.

Kees van Grootbeest

Nieuwe historische atlas van Nijmegen: 2000 jaar stad aan de Waal / Wilfried Uitterhoeve, Billy Gunterman, Ruud Abma. – Nijmegen: Uitgeverij VanTilt, 2018. – Gebonden, 25 x 33 cm, geïllustreerd in kleur, 80 pag. – ISBN 9789460043444. Prijs € 29,50.

Nijmegen heeft als oudste stad van Nederland een zeer markante geschiedenis. Deze *Nieuwe Historische Atlas van Nijmegen* belicht in 35 chronologisch behandelde thema's de geschiedenis en ruimtelijke ontwikkeling van de stad. Wat de naam atlas al doet vermoeden: er wordt zeer ruim gebruik gemaakt van beeldmateriaal, zoals tekeningen, foto's en vooral kaarten. Tot de foto's behoren ook luchtopnamen en tot de kaarten verhelderende reconstructieplattegronden. De iconografie en geschiedenis van de stad trekt aan de lezer voorbij in meer dan tweehonderd illustraties.

Het is boeiend om te lezen hoe divers het zwaartepunt van functies van de stad door de eeuwen heen is geweest. Nijmegen als Romeinse stad, grensstad, vestingstad, kloosterstad en onderwijsstad om er maar enkele uit te lichten. De stad was een vestigingsplaats voor militairen, van Romeinse legioenen tot de Koloniale Reserve. Vanaf het einde van de negentiende eeuw was er een toestroom van welgestelden, in de twintigste eeuw van tientallen kloosteror-

den. Nijmegen werd een hoofdplaats van het katholiek hoger onderwijs. Van het moderne Nijmegen worden onder meer de stadsuitbreiding en na de ontmanteling gevolgd, van Nijmeegse Ring tot Waalsprong, naast het bombardement en de wederopbouw van de binnenstad.

Deze *Historische atlas*, uitgegeven bij Vantilt, is onderdeel van een reeks. De uitgave is exemplarisch is voor de reeds verschenen en nog te verschijnen delen. Vijftien jaar eerder verscheen van de hand van één van de auteurs (als pilotproject): B. Gunterman, *Historische atlas van Nijmegen. 2000 jaar ruimtelijke ontwikkeling in kaart gebracht* (Nijmegen: Sun, 2003). In de vijftien jaar daarna volgden nog meer dan twintig historische atlassen van andere steden. Inmiddels vond men dat het tijd was voor een *Nieuwe Historische Atlas van Nijmegen*. Een gewijzigde opzet met een striktere chronologie en een balans tussen geschiedenis en stedenbouw. Twee auteurs werden aan het project toegevoegd. De drie auteurs zijn tezamen verantwoordelijk of medeverantwoordelijk voor een half dozijn werken over aspecten van de Nijmeegse geschiedenis en stedenbouw zo staat in de inleiding te lezen. Maar inderdaad, gedegen kennis van de materie spreekt uit deze atlas. Een groot formaat, rijk geïllustreerd en mooi vormgegeven boek, dat een schat aan informatie bevat.

Ron Guleij

Historische atlas NL – Hoe Nederland zichzelf bijeen heeft geraapt / Martin Berendse en Paul Brood . - Zwolle : WBooks, 2019. - Formaat 31x24,5 cm, 208 pp, met 133 kaart(fragment)en, 53 schilderijen of tekeningen, 45 opnames van teksten en 20 verdere foto's. - ISBN 97894 625 83177, prijs € 34,95 (€ 29,95 tot eind 2019).

In 75 korte hoofdstukken laten de auteurs de door hen geselecteerde kaarten en teksten het verhaal vertellen van de territoriale wording van Nederland. Dat gebeurt in vijf delen, ongelijk qua tijdsspanne, waarin steeds in vijftien *spreads* de in die periode opgetreden veranderingen worden nagegaan. De eerste periode is die van de Romeinse tijd tot 1555 (dus tot en met Karel V), de tweede behandelt de opstand (1568 tot 1609, aan het begin van het twaalfjarig bestand, als de Republiek officieel erkend wordt), de derde gaat in op de Republiek tot aan de Franse tijd, de vierde gaat over de vele staatkundige veranderingen van ons land tot de grondwet van 1848, en de vijfde gaat over het moderne Nederland. Aan de buitengrenzen verandert er dan niet veel meer, wel intern, met name de land-water verdeling. De selectie van de gekozen (deel)onderwerpen van de territoriale veranderingen komt logisch over, en is daarmee een samenhangend verhaal geworden. Er wordt steeds duidelijk naar de verklaring van de huidige grenzen van het land toegewerkt, wat bijdraagt tot de duidelijke structuur, maar wanneer ook 'verloren' gewesten als Dalhem, Lingen, Vlaanderen, Antwerpen, Nieuwpoort en Oostende naast Suriname en de andere Caribische rijkdelen aan de orde komen, zou men verwachten dat toch ook de Goudkust en Indië ergens een plaats zouden krijgen. Dat is niet het geval. Aan de goede leesbaarheid heeft de vormgeving door Marjo Starink zeker bijgedragen. De voor dit boek getekende kaartjes die de territoriale expansiereductie van ons land verduidelijken zijn getekend door Richard Bos.

Een van de auteurs werkt bij het Nationaal Archief, de andere is directeur van de Amsterdamse Openbare Bibliotheek; het zijn geen bekenden in de historisch-kartografische wereld (er wordt bijvoorbeeld bij de literatuursuggesties niet naar historisch-kartografische publicaties verwezen) maar ze hebben zich bij de selectie van het materiaal goed laten adviseren, o.a. door het Nationaal Archief, waar de helft van de afgebeelde kaarten en teksten vandaan komt (de Atlas is echter geen uitgave van het Archief, zoals de advertenties suggereren). Zo'n twintig procent van de illustraties komt van het Rijksmuseum, verder is geput uit vele regionale archieven in Nederland, België en Duitsland. De commentaren zijn uitnodigend geschreven, er wordt ingegaan op de inhoud van het afgebeelde kaartmateriaal, de commentaren zijn steeds

consequent op de veranderingen van de grenzen gericht. Daarbij komen een aantal constanten zoals het 'Middenrijk' van Lotharius en de Rijn-grens, steeds terug.

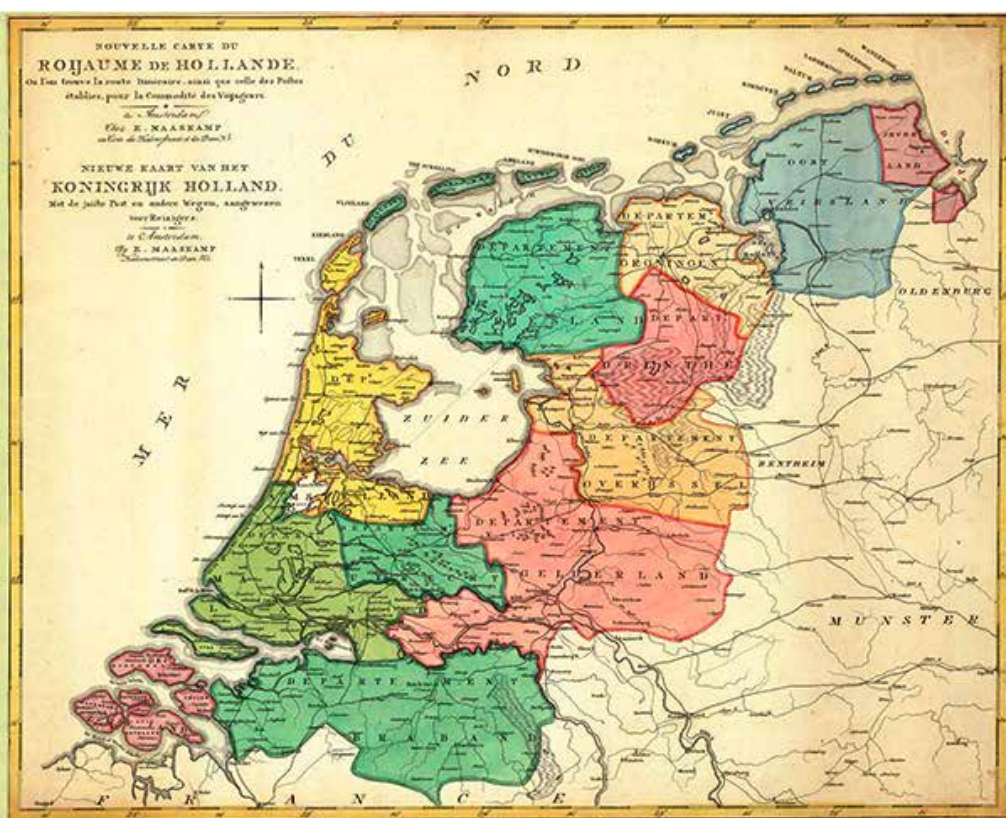
Over het algemeen zijn de kaartfragmenten ook qua inhoud goed leesbaar, waar het glanzende papier zeker toe bijdraagt. Er wordt geclaimd dat veel onbekend materiaal uit de archieven hier voor het eerst in een voor een breder publiek bestemde uitgave getoond wordt en dat is in een aantal gevallen zeker zo. Van het uit het Nationaal Archief afkomstige materiaal zijn de inventarisnummers keurig overgenomen, elders is dat vaak niet het geval. De juiste titels van kaarten ontbreken vaak evenals een schaal aanduiding (we zien nergens of dan wel hoeveel de kaart(fragment) en vergroot of verkleind zijn). Het afgebeelde fragment van de kaart van Beeldsnijder op pagina 60 stamt bijvoorbeeld uit 1778 en niet 1575. Dat lijkt misschien niet relevant voor een groter publiek maar voor wie verder wil met dit materiaal en het ook zelf wil bekijken in onze archieven is het essentiële informatie.

Resumerend: een plezierig leesbaar boek, met een relevante selectie van illustraties, waarin slordig met de verwijzingen naar het afgebeelde kaartmateriaal is omgesprongen.

Ferjan Ormeling

De geschiedenis van Nederland in 100 oude kaarten / Marieke van Delft en Reinder Storm ; met medewerking van Peter van der Krogt, Bram Vannieuwenhuyze, Marleen Smit, Huibert Crijns en Ronald Prud'homme van Reine. - [Den Haag] : KB; [Amsterdam] : Allard Pierson, Tiel : Lannoo, 2019. - Gebonden, 399 pag. - met literatuur opgave en register. - ISBN 9789401459075. - prijs: € 79,00

Deze kaart van Maaskamp uit ca. 1808 (collectie Allard Pierson UvA, HB-KZL 33.34.48) komt aan de orde in het boek van Marieke van Delft & Reinder Storm.

Aangekondigd als een 'monumentaal meesterwerk' verscheen deze zomer *De Geschiedenis van Nederland in 100 oude kaarten*. Zelden heeft een boek over kaarten zo veel media aandacht gegenereerd. Deze publicatie, die in samenwerking met de Koninklijke Bibliotheek en het Allard Pierson is uitgegeven, was in korte tijd uitverkocht. Inmiddels is er al een vierde druk verschenen. De tijd dat boeken over kaarten alleen bij een select koperspubliek hun weg vonden is al lang voorbij. Het is verheugend dat historische kartografie kennelijk tot een steeds bredere doelgroep doordringt. Voor dit lijvige boek zijn mooie en markante oude kaarten uit bibliotheken en archieven verzameld. De hofleveranciers zijn de Koninklijke Bibliotheek (KB) in Den Haag en het Allard Pierson / De Collecties van de Universiteit van Amsterdam, waar beide auteurs als conservator werkzaam zijn. De samenstellers hebben bij dit project samengewerkt met een aantal historici en autoriteiten uit de hoek van de historische kartografie. Begin september verscheen de publicatie *Historische Atlas NL, hoe Nederland zichzelf bijeen heeft geraapt* (zie recensie in dit nummer). Het berust op toeval dat kort na elkaar twee boeken verschenen met ogenschijnlijk dezelfde opzet: de

geschiedenis van Nederland vertelt aan de hand van historisch kaartmateriaal. Toch blijkt bij nadere bestudering dat deze twee publicaties wezenlijk anders zijn. Het boek van Storm en Van Delft is duidelijk meer historisch-kartografisch van aard. De *Historische Atlas NL* belicht (systematisch) de wording van de Nederlandse staat en de diverse grenswijzingen in de loop van de eeuwen. De atlas borduurt voort op de publicatie *In 21 stappen vrij onverveerd: constitutionele topstukken van het Nationaal Archief*. De inhoudsopgave van *De Geschiedenis van Nederland in 100 oude kaarten* is in de vorm van een tijdlijn, met hier en daar een kaart in miniatuur als illustratie. In feite dus één doorlopende chronologische inhoudsopgave, waarbij de (aanwezigheid van) kaarten leidend zijn. Van de Romeinse Peutingerkaart in het jaar 400 gaat men direct naar een veertiende-eeuwse kaart. Door het ontbreken van kaarten in de donkere eeuwen worden de Middeleeuwen historisch overgeslagen. Vanaf 1421 tot 1953 vertellen de kaarten hun verhalen en pogen de auteurs tegelijkertijd tot een verantwoorde historische dekking van Nederland te komen. Het boek toont topografische- en thematische kaarten, zowel handgetekend als gedrukt. Zeekaarten worden sporadisch

behandeld. Met de kaarten als kapstok trekt een breed palet aan onderwerpen aan de lezer voorbij. Aan de orde komen zaken als politieke en bestuurlijke wisselingen, gebouwen, steden en de voormalige overzeese gebiedsdelen. De thematische kaarten handelen over zaken als transport, economie, onderwijs, religie, vrije tijd en sport. Sommige kaarten betreffen bijzondere onderwerpen zoals de kaart van de gereformeerden in Nederland uit 1909 en herkomst van het leidingwater in alle gemeenten van Nederland uit 1940. Uiteraard komen de kartografische hoogtenpunten van de grote Nederlandse kaartmakers zoals Mercator en Blaeu aan bod. Toch is het negentiende- en twintigste-eeuws thematisch kaartmateriaal het meest verassend. Daar hebben de auteurs een selectie weten te maken, die ook bij meer ingewijden als vrij onbekend zal worden ervaren. Valt er nog wat aan te merken op dit fraaie boek? Toch wel. De kwaliteit van de afbeeldingen, of zo men wil van het papier, heb ik beter gezien. De keuze is gemaakt voor mat papier wat de kaarten minder goed tot zijn recht laat komen. Concluderend: een fraai en prettig geschreven boek. De prijs van € 79,- is voor dit grote formaat, vierhonderd pagina's tellende boek, heel redelijk te noemen.

Ron Guleij

Inzendingen voor deze rubriek aan:

Ester Smit

E-mail:

e.smit@historischcentrumoverijssel.nl

Varia Cartographica

KLM 100 jaar

In augustus/september 1919 werd in Amsterdam de Eerste Luchtvaart Tentoonstelling Amsterdam (ELTA) georganiseerd. Ten gevolge daarvan werd in Oktober de KLM opgericht door onder andere Albert Plesman. De eerste KLM-vlucht vond plaats in het voorjaar van 1920 en *Caert-Thresoor* zal daar volgend jaar aandacht aan besteden. De luchtvaart gaf aanleiding tot een nieuwe tak van de kartografie, die in veel opzichten baanbrekend was. De derde dimensie (hoogte) werd cruciaal voor de vliegerij, aanvankelijk en route in 'Visual Flight Conditions' (VFR) en de vierde dimensie (tijd) gingen een rol spelen bij de kaartjes voor de nadering onder 'Instrument Meteorological Conditions' (IMC). De radionavigatie en de astronomische navigatie (na de Tweede Wereldoorlog) werden noodzakelijk om later met nog maar weinig papieren kaarten langzaam te veranderen tot de digitale presentatie op de monitoren aan boord vandaag de dag. Een geheel andere tak van kartografie ontstond in de reiswereld als promotie van vliegzeizen en positiekaartjes voor de

passagiers aan boord in al dan niet gestileerde of vereenvoudigde vorm.

Sovjetkartografie

Een seminar in historische kartografie in Cambridge wordt gehouden over kaarten die werden vervaardigd in de Sovjettijd met als titel *Secret Soviet maps of Cambridge and the world*. In de Sovjet-Unie gebruikte men andere symbolen op kaarten dan in het Westen. Het onderwerp kwam ook ter sprake tijdens een voordracht op de ICHC afgelopen zomer in Amsterdam. Sprekers zijn John Davies (onafhankelijk onderzoeker) en Alexander Kent (verbonden aan de Canterbury Christ Church University).

Waar: Gardner Room, Emmanuel College, St. Andrew's Street te Cambridge

Wanneer: 25 februari 2020 om 17.30 uur

Toegang: gratis

Meer informatie: sarah.bendall@emma.cam.ac.uk

Hulp bij kadastraal onderzoek

Het Drents Archief heeft op de website een

kadasterhelpdesk geïnstalleerd en organiseert elke eerste woensdag van de maand de mogelijkheid om begeleiding te krijgen bij Kadasteronderzoek in de toch vaak ingewikkelde kadasterarchieven en kaarten. De kadasterspecialist die verbonden is aan het Drents Archief zit klaar om iedereen te helpen die bij onderzoek in de kadastrale archieven is vastgelopen. Het Drents Archief heeft (net als veel andere archieven) de Kadasterarchiefviewer geïnstalleerd op de studiezaal, waar iedereen deze gratis kan gebruiken. Bij thuisgebruik van de viewer is een abonnement noodzakelijk.

Waar: Drents Archief, Brink 4 Assen

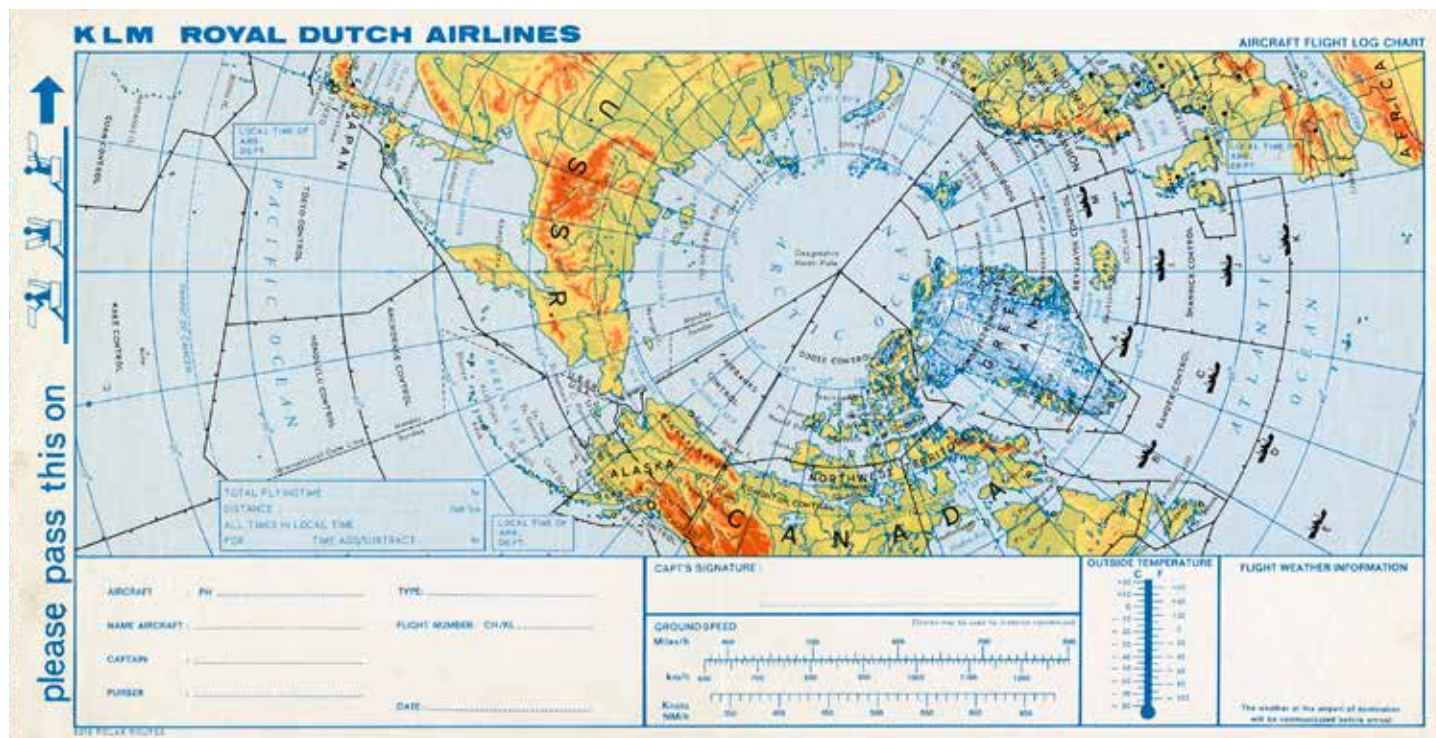
Toegang: gratis

Wanneer: iedere eerste woensdag van de maand, vanaf 13.00 uur.

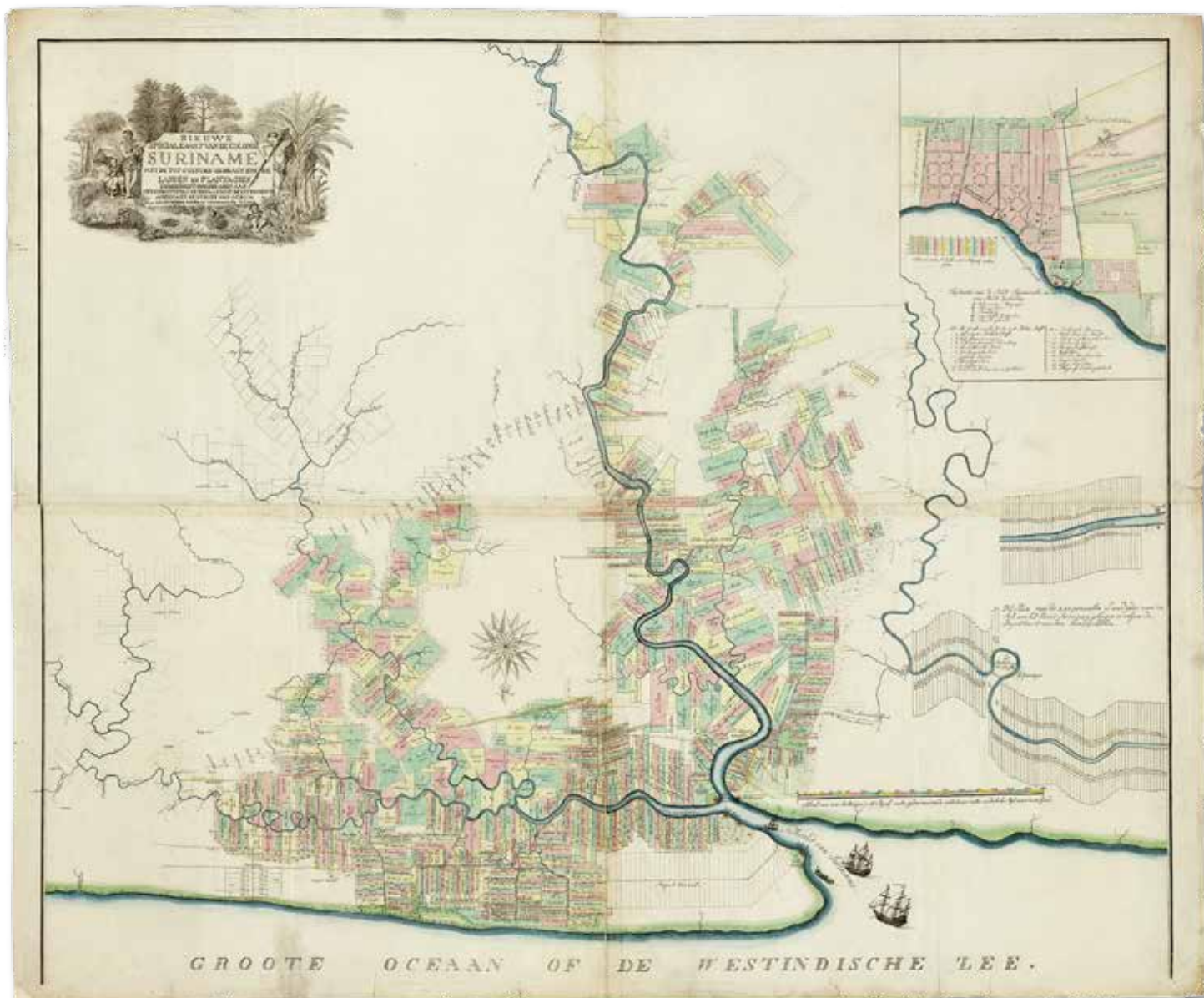
Meer informatie: drentsarchief.nl

De grote Surinametentoonstelling

In de Nieuwe Kerk in Amsterdam loopt sinds paar weken de Grote Surinametentoonstelling. De expositie belicht de geschiedenis van het land in alle facetten, maar de trailer laat zien dat er veel kaart-

'Passenger log' dat tijdens de vlucht aan de passagiers werd uitgedeeld. De cockpit bemanning tekende de route in en leverde de bijbehorende gegevens. Hier (c. 1965) voor de Poolroute van Amsterdam naar Anchorage/Alaska (en verder naar Tokyo) met Douglas DC-7c of DC-8, Collectie HEK.

I.H. Moseberg. *Nieuwe specialkaart van de colonie Suriname*, 1801, (Nationaal Archief, Den Haag Kaartcollectie Buitenland Leupe, nummer toegang 4.VEL, inventarisnummer 1679A).

materiaal aan bod komt. Op de tentoonstelling zijn er naast kaarten ook objecten foto's en archiefstukken uit het archief van de Middelburgse Commerce Compagnie (MCC) uit het Zeeuws Archief. Een unieke tentoonstelling waarbij er werd samengewerkt met musea, archieven en particulieren uit Nederland en Suriname.

Meer informatie: nieuwewerk.nl/tentoonstellingen/de-grote-suriname-tentoonstelling/
 Waar: De Nieuwe Kerk Amsterdam
 Prijs: €18,-
 Wanneer: tot en met 2 februari 2020

HisGis: Oproep Noord-Hollands Archief

Op de website van het Noord-Hollands Archief staat een oproep voor iedere geïnteresseerde om Noord-Holland op de

HisGiskaart te zetten. HisGis is een digitale kaart waarop in verschillende kaartlagen uit verschillende tijdvakken historische informatie gepresenteerd wordt. Zo dienen de kadasterkaarten uit 1832 bijvoorbeeld als een laag. We kunnen hierop zien wie er in die tijd eigenaar en wie er gebruiker was van een stuk grond of woonpand. Maar er kan veel meer worden getoond dan alleen kadastergegevens, zoals molens, galgen, religie van bewoners van een adres enzovoorts. Voor Amsterdam zijn de percelen van 1832 gekoppeld aan het adresboek van 1855. Maar het Noord-Hollands Archief wil meer en doet daarom een oproep om gegevens van het Kadaster uit 1832 in te voeren.

Voor meer informatie kijk op de website via: <https://noord-hollandsarchief.nl/>

nieuws/nieuwsoverzicht/709-zet-noord-holland-op-de-kaart-met-hisgis

Een digitale atlas in de maak

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) is vorig jaar benaderd door de Mobile Collectie Nederland om een digitale kaart te maken voor het mobiel cultureel erfgoed. Medio maart 2019 vond de eerste regiobijeenkomst in Tresoor te Leeuwarden plaats. De noordelijke provincies Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel dienen als *pilot* voor de Digitale Kaart Historische Infrastructuur Noordoostr-Nederland. Het is de bedoeling dat het ooit een Digitale Kaart Historische Infrastructuur van heel Nederland wordt.

Het bijzondere is dat er op deze digitale kaart punten en lijnen zichtbaar moeten

Detail uit HisGis van Amsterdam waarbij per adres de beroepen uit het adresboek van 1855 zijn ingevoerd. In groen, links net iets onder het midden de Nieuwe Kerk (www.hisgis.nl)

worden gemaakt. Punten van plekken waar oude stations, vliegveldjes, bushaltes en autogarages hebben gestaan en lijnen waar oude spoorlijnen of jaagpaden langs kanalen hebben gelegen. Het punten-en-lijnenspel, om het zo maar te zeggen in een kaart brengen is al bijzonder, maar nog bijzonderder is dat naast de punten foto's kunnen worden gepresenteerd, met beschrijvingen.

Meestal worden de kaarten van het RCE gemaakt op eigen initiatief, maar deze kaart werkt andersom; de database moet gevuld worden met informatie vanuit het publiek. Uiteraard wordt de toegevoegde informatie gemodereerd en goedgekeurd. De voorbereidende maatregelen om de Digitale Kaart Historische Infrastructuren Noordoost-Nederland worden getroffen. Daarna wordt de kaart door de medewerkers van de RCE gebouwd om vervolgens

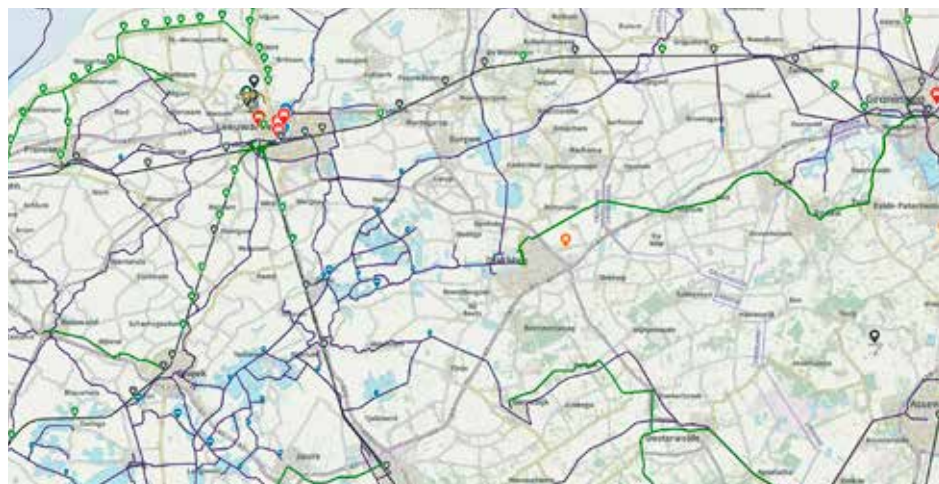
door het publiek (vaak een bron van kennis) zelf gevuld te worden. Nadere berichtgeving volgt, maar hier afgebeeld alvast een voorproefje.

Meer informatie (ook voor bijeenkomsten voor geïnteresseerden): www.mobiel-erfgoed.nl/
Voor vragen: info@mobielecollectienederland.nl

Zeemonsters op de kaart

Dat historische kartografie geschikt is voor jong en oud laat het Maritiem Museum in Rotterdam goed zien met de tentoonstelling over zeemonsters. Door vragen voor te leggen over of ze echt (hebben) bestaan, of een schildpad op een eiland lijkt of een zandbank op een zeemeermin leert iedereen anders te kijken naar kaarten. Tegelijkertijd wordt duidelijk wat een aantal maanden reizen op zee onder vaak barre omstandigheden, zonder zendapparatuur kan doen met het voorstellingsvermogen van de zeelieden van vroeger.

Wanneer: tot en met september 2021
Waar: Maritiem Museum; Leuvehaven 1, Rotterdam
Toegangsprijs: € 10,- Museumjaarkaart gratis

Uitsnede van de pilot van de Digitale Kaart Historische Infrastructuren Noordoost-Nederland met lijnen en punten. Achter ieder punt komt de beschrijving van een bijzonder station, vliegveld of halteplaats. Nog niet online maar in de maak. (Afbelding met toestemming van de MCN).

Wandkaart van Europa, uitgegeven door Henricus Hondius in 1624. Het betreft hier de derde staat van de kaart van Willem Jansz. Blaeu van 1608. Privé collectie.

Meer informatie: maritiemmuseum.nl/tentoonstellingen/zeemonsters

Jansoniuslezing

De Jansoniuslezing van 2020 zal ingaan op het lopende Explokaart-onderzoek naar in Nederland uitgegeven wandkaarten. De lezing onder de titel 'Wandkaarten, een verslag van een lopend onderzoek over in Nederland uitgegeven wandkaarten tussen ongeveer 1550 en 1850' zal worden gehouden door Paula van Gestel.

Het programma ziet er als volgt uit:

- 14:30 uur Inloop en ontvangst
- 15.00 uur Opening door dagvoorzitter Reinder Storm
- 15.05 uur Voorprogramma, gepresenteerd door de studenten
- 15:30 uur Start lezing door Paula van Gestel
- 16.30 uur Afsluiting met een drankje en hapje in het Museumcafé, Oude Turfmarkt 129.

Er zal weer een tweedehands boekenstand worden ingericht ten bate van Stichting Explokaart.

Waar: Nina van Leerzaal, Oude Turfmarkt 129 Amsterdam of de Singelkerk.

Wanneer: vrijdag 17 januari 2020 om 14.30 uur.

Aanmelden: <https://allardpierson.nl/agenda/>

Nooit gebouwd

Niet alle kaarten geven schematisch weer wat de werkelijkheid is of was. Kaarten en / of technische tekeningen zijn vaak plannen die soms wel en soms niet werden uitgevoerd. Aan het nooit gebouwde maar wel opgetekende wijdt het Haags Historisch Museum nu een tentoonstelling Nooit gebouwd Den Haag. Op de expositie worden kaarten en technische tekeningen getoond van plannen van bouwwerken, wijken en paleizen die we nooit zullen vinden omdat het bij de plannen is gebleven. Veel kaarten komen uit de kaartencollecties van het Nationaal Archief en zien niet zo vaak het daglicht. Een unieke kans om ze te zien. Naast de tentoonstelling is er ook een bijbehorende publicatie.

Waar: Haags Historisch Museum; Korte Vijfberg 7

Wanneer: tot en met 22 maart 2020

Toegang: zie baagshistorischmuseum.nl
Meer informatie: info@baagshistorischmuseum.nl

Samengesteld door Peter van der Krogt (p.c.j.vanderkrogt@uva.nl)
en Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl)

Zie ook: <http://www.explokart.eu/journals>

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Berends, Gerrit, 'De Duitse mijl en de Duitse voet.' *Caert-Thresoor* 38,3 (2019): 19-25.

Berendse, Martin, en Paul Brood, *Historische atlas NL: Hoe Nederland zichzelf bijeen heeft geraapt*. Zwolle: WBOOKS, [in samenwerking met Nationaal Archief], 2019. – 208 blz. – ISBN 978946258317 € 34,95.

Bos, Jeroen, 'Dead on Arrival': The unused cartographic legacy of Carl Friedrich Reimer', 287-307, in: Alexander James Kent et al. (eds.), *Mapping Empires: Colonial Cartographies of Land and Sea: 7th International Symposium of the ICA Commission on the History of Cartography*, 2018. Cham, Switzerland: Springer, 2020 [i.c. 2019]. – Reimer karteerde VOC fort in Azië in opdracht van de VOC, 1789-1791.

Brink, Lowie, 'Cartografie met een missie. De schoolwandkaart van het 'Roermondse' vicariaat Tsingtao in China.' *De Maasgouw* 138 (2019), 3: 20-26.

Cams, Mario, 'The Martini-Blauw Novus Atlas Sinensis (The Malcolm Young-Lecture 2019)'. *IMCoS Journal* 158 (September 2019): 42-45.

Deurloo, Rinus, en Ben de Pater, 'Sterke drank. De kaart van Haakma Tresling uit 1888 opnieuw bekeken.' *Geografie* 28, 7 (2019): 28-31.

Edney, Matthew H. & Mary Sponberg Pedley, 'Cartography in the European enlightenment. A map collector's view.' *IMCoS Journal* 158 (2019): 23-36.

Egmond, Marco van, 'The Dutch Landscape of Online Institutional Georeferencing.' *e-Perimtron* 14,3 (2019): 126-139. On-line: http://www.e-perimtron.org/Vol_14_3/VanEgmond.pdf.

Kok, Hans, 'Een onbekende kaart van Nederland met de Fossa Drusiana: Een manuscriptkaart op perkament als stukje in de puzzel?' *Caert-Thresoor* 38,3 (2019): 3-8.

Kruijff, Teun de e.a., *Atlas van historische verdedigingswerken in Nederland. Overijssel en Gelderland*. Utrecht: Matrijs, 2019. – 472 blz. – ISBN 978-90-5345-556-2. – € 39,95.

Monmonier, Mark, *Connections and content. Reflections on networks and the history of cartography*. Redlands: ESRI Press, 2019. – 290 blz. – ISBN 9781589485594. – \$ 39,99.

Mörzer Bruyns, Willem, 'De Nederlandse hydrografische opnemingen aan de zuidwestkust van Nieuw-Guinea en in de Arafurazee, 1826-1835.' *Caert-Thresoor* 38,3 (2019): 9-13.

Muyllé, Jan, 'Ornamentiek in kaarten van Josua van den Ende (ca. 1604): Ontleend aan prenten van Johannes Stradanus, Maarten van Heemskerck en Theodoor de Bry.' *Caert-Thresoor* 38,3 (2019): 14-18.

Ormeling, Ferjan, 'The exploration and survey of the outlying islands of the Dutch East Indies', 37-59 in: Alexander James Kent et al. (eds.), *Mapping Empires: Colonial Cartographies*

of Land and Sea: 7th International Symposium of the ICA Commission on the History of Cartography, 2018. Cham, Switzerland: Springer, 2020 [i.c. 2019]. , blz. 37-59.

Storm, Reinder, 'Zijn boekdruckers molenaars? Een belasting-kwestie verbeeld op een kaart van Sijthoff.' *Geografie* 28, 7 (2019): 36-37.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

e-Perimtron 14,3 (2019)

On-line tijdschrift: <http://www.e-perimtron.org>

Tegeler, Tillmann, & Hans Bauer, 'Introduction: Maps in Libraries. Trends in Enabling Spatial Information Retrieval' (blz. 110-116).

Crom, Wolfgang, 'Digitisation and Georeferencing of Maps: Key Terms or Stimulus Words?' (blz. 117-125).

Egmond, Marco van, 'The Dutch Landscape of Online Institutional Georeferencing' (blz. 126-139).

Fleet, Chris, 'Creating, Managing, and Maximising the Potential of Large Online Georeferenced Map Layers' (blz. 140-149).

Simon, Rainer, Valeria Vitale, Rebecca Kahn, Elton Barker, & Leif Isaksen, 'Revisiting Linking Early Geospatial Documents with Recogito' (blz. 150-163).

De Hollandse Cirkel 21,3 (november 2019)

Informatie: <http://www.hollandsecirkel.nl/>

Aardoom, Leen, 'Profeten en pioniers van de satelliet-navigatie en -geodesie (vervolg): Kunstmanen (1945-1963)' (blz. 94-99).

Quee, Herman, 'Nederland (de NVG) als 'reddende engel' voor de FIG [Fédération internationale des géomètres], 1980-1982' (blz. 100-105).

Jansen, Bart, 'Het verhaal achter een provinciale peilmerksteen...' (blz. 106-109).

Wolthuis, Jannes, en Edo Oostebrink, 'De landmetersloopbaan van Jannes Wolthuis [1910-2003]' (blz. 110-115).

IMCoS Journal 158 (September 2019)

Informatie: <http://www.imcos.org/imcos-journal>

Mastoris, Stephanos, 'The Welbeck Atlas, William Senior's maps of the estates of William Cavendish, first earl of Newcastle upon Tyne' (blz. 6-21).

Edney, Matthew H., and Mary Sponberg Pedley, 'Cartography in the European Enlightenment: A map collector's view' (blz. 23-36).

Cams, Mario, 'The Martini-Blauw Novus Atlas Sinensis (The Malcolm Young-Lecture 2019)' (blz. 42-45).

Kok, Hans, 'What to collect? Civil aviation maps' (blz. 46-50).

MAPS
GLOBES
TELLURIUMS
PLANETARIUMS
ARMILLARY SPHERES
GLOBE CONSERVATION

<http://www.irisglobes.nl>

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlanten
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat
Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda

Telefoon: 076 560 44 00

Mobiel: 06 532 994 10

E-mail: dieter.d@planet.nl

www.plantijnmaps.com

Hier had uw
advertentie
kunnen
staan

Voor info:

administratie@caert-thresoor.nl

BK BUBB KUYPER

VEILING BOEKEN
MANUSCRIPTEN
EN GRAFIEK

met o.a.
Nederlandse en
buitenlandse
kartografie,
topografie en
geschiedenis

**26-29
May
2020**

**Kijkdagen
21-24 May**

Inbreng voor
deze veiling
mogelijk op
maandag t/m
vrijdag van
9.00-17.00 uur

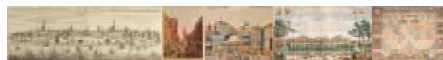

Kenaupark 30
2011 MT Haarlem
tel. 023 5323986
fax 023 5323893

e-mail info@bubbkuyper.com
catalogus online te raadplegen op
www.bubbkuyper.com

INKOOP en VERKOOP oude kaarten en stadsgezichten
Bernard Zweerskade 18, 1077 TZ Amsterdam, T: 020-6640841
www.inter-antiquariaat.nl interantiquariaat@chello.nl

BRILL

November 2017
Hardback (xiv, 354 pp.)
ISBN 9789004335998
Price € 149 / US\$ 172
brill.com/msc

July 2017
Hardback (xiv, 280 pp.)
ISBN 9789004345355
Price € 132 / US\$ 152
brill.com/ewcd

Networked Nation

Mapping German Cities in Sebastian Münster's 'Cosmographia'

Jasper van Putten,
Massachusetts College of
Art and Design

In this beautifully illustrated book, Jasper van Putten examines the creation of the city views in this cosmography, considering the evolution of German and Swiss identity over the period of the *Cosmographia's* publication (1544–1628).

Companions in Geography

East-West Collaboration in the Mapping of Qing China (c.1685–1735)

Mario Cams, University of
Macau

In *Companions in Geography* Mario Cams explores the early 18th century mapping of Qing China, one of the largest scientific projects of the early modern world and shaped by the collaboration between European missionaries and Qing officials.

Dat Narrenschip

Grote collectie landkaarten
en topografische prenten- en boeken

Specialisatie:

IN- EN VERKOOP:

- landkaarten van de Nederlanden;
17 en 7 provinciën;
- landkaarten en prenten van Graafschap Holland;
• Zeeland;
• Utrecht;
• overige provincies Nederland.

Antiquariaat
Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte!)
4331 JV Middelburg
telefoon
0118 674141
mobiel
06 28146967
e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:
donderdag
10.00 - 21.00 uur
vrijdag
10.00 - 18.00 uur
zaterdag
10.00 - 17.00 uur

Ook gevestigd te Amsterdam
Singel 279
1012 WG Amsterdam
Geopend: zaterdag
10.30 - 17.30 uur

www.datnarrenschip.nl

Internetveilingen

Februari, Maart, April, Mei, Juni,
September, Oktober en November

www.swaen.com

Inbreng voor deze internet-veilingen is mogelijk
gratis taxatie - email: paulus@swaen.com

Tel. London + 44 (0)750 937 0039 / USA +1 727 687 3298

Sinds 40 jaar inkoop en verkoop van oude kaarten en atlanten
online catalogus met meer dan 2000 items